

Van de redactie

Bij de overgang van de zesde naar de zevende jaargang hebben twee leden de redactie van Nederlandse Taalkunde verlaten en zijn er twee nieuwe toegetreden.

Vertrokken zijn Dr. Leonoor Oversteegen, lid van de redactie vanaf het eerste begin, en Dr. Joost Schilperoord, redactiesecretaris sinds de vierde jaargang. Het spijt ons zeer dat onze Tilburgse collega's zich genoodzaakt hebben gezien uit de redactie te treden en wij danken hen voor het vele en goede werk dat zij voor ons tijdschrift verricht hebben.

Als hun opvolgers zijn toegetreden: in de functie van gewoon redactielid Dr. Liesbeth Degand van de Université catholique de Louvain te Louvain-la-Neuve, en in de functie van redactiesecretaris Dr. Marijke Mooijaart van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie te Leiden. Aan de laatste dient u voortaan uw kopij toe te sturen. Haar adres vindt u in het colofon. Wij wensen beide nieuwe redactieleden veel succes toe en wij hopen dat u de nieuwe redactiesecretaris, en daarmee Nederlandse Taalkunde, wilt verblijden met een niet aflatende kopijstroom.

De redactie heeft besloten af te zien van het u in nummer 6:3 in het vooruitzicht gestelde VNC-2-nummer. (Voor een uitleg van de begrippen 'VNC' en 'VNC-project' zie de inleiding van 6:3.) De hiermee vrijkomende artikelen zullen gespreid in de loop van deze jaargang verschijnen, te beginnen met het artikel van Ton van der Wouden in de aflevering die u nu voor u hebt. Verder hopen wij de jaargang te mogen afronden met een themanummer over verschillende parseertechnieken en hun prestaties met betrekking tot het Nederlands.

Argumentreductie in reflexieve onpersoonlijke constructies in het Heerlens en in het Romaans

LEONIE CORNIPS EN AAFKE HULK¹

Abstract

It is our starting point that the presence of the reflexive *se/zich* requires chain formation between two argument positions. This uniform analysis appears to be a fruitful one since we will show that there are several ways in which chain formation may take place in ‘Romance’ and ‘Germanic’ type of languages. We will adopt Dobrovie-Sorin’s hypothesis that chain formation of the type (pro,e) is taking place in null subject languages such as Italian and Rumanian. For Heerlen Dutch, however, we will claim that in adjunct middles a chain can be created between the DP locational/instrumental subject or *het* (it) and an empty category inside the SC complement. The variation between impersonal middles and adjunct/instrumental middles is argued to be related to the (im)possibility of P-incorporation in the dialect/language in question. Furthermore, we will show that aspectual/semantic properties of these middles that are related to the so-called Affectedness constraint, follow from our analysis that chain formation is involved. To be more precise, we will claim that the reflexive may have the effect of “forcing” the verb into expressing a path and/or a transition (beyond the level of the lexicon). As a result, the verb/predicate will display those aspectual properties by which middle formation becomes acceptable.

1 Inleiding

In het Heerlens Algemeen Nederlands (HAN) en in de Limburgse dialecten (LD) komt het wederkerend voornaamwoord *zich* in meer typen constructies voor dan in het Algemeen Nederlands (AN). Voorbeelden hiervan zijn de ergatieve² en de argument-mediumconstructie in respectievelijk (1a) en (1b):

1* Leonie Cornips, Meertens Instituut, KNAW, Joan Muyskenweg 25, 1096 CJ Amsterdam. E-mail Leonie.Cornips@meertens.knaw.nl en Aafke Hulk, Leerstoelgroep Romaanse Taalkunde, UvA, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam. E-mail: Aafke.Hulk@hum.uva.nl.

2 Het subject in ergatieve constructies wordt beschouwd als een “afgeleid” subject, d.w.z. dat het “onderliggend” een direct object is. Aangenomen wordt dat ergatieve werkwoorden niet in staat zijn om accusatief naamval toe te kennen, waardoor het “onderliggend” direct object verschijnt als nominatief, net als in de passieve constructie. Vanwege deze eigenschap worden ergatieve werkwoorden ook onaccusatieve werkwoorden genoemd (zie Broekhuis 1997: 35-36 e.v. voor de syntactische eigenschappen van ergatieve of onaccusatieve werkwoorden).

- (1) a HAN Het riet buigt *zich*
b HAN Het Frans vertaalt *zich* gemakkelijk

Reflexieve constructies in het HAN die ook in het AN aanvaardbaar zijn, zijn bijvoorbeeld de toevallige en verplicht reflexieve constructie in (2a) en (2b):

- (2) a HAN/AN Jan wast *zich*
b HAN/AN Jan herinnert *zich* Marie

De distributie van het reflexieve element in het HAN en in de Limburgse dialecten in (1) lijkt overeen te komen met die in de Romaanse talen zoals bijvoorbeeld het Frans. Vergelijk hiervoor (1a-b) en (2a-b) met de voorbeelden in (3). In het Frans worden de verschillende *se*'s traditioneel op de volgende wijze onderscheiden: ergatief *se* (3a), mediaal *se* (3b), reflexief *se* (3c) en inherent *se* (3d):

- (3) a Fr La branche *se* casse
de tak REFL breekt
b Fr Le français *se* traduit facilement
Het Frans REFL vertaalt gemakkelijk
c Fr Jean *se* lave
Jan REFL wast
d Fr Jean *s'est* souvenu de Marie
Jan REFL is herinnerd van Marie
'Jan heeft zich Marie herinnerd'

Diverse taalkundigen analyseren deze *se*'s als een anafoor die één van beide argumenten van een transitief predikaat 'absorbeert'. Grimshaw (1990), bijvoorbeeld, betoogt dat de Romaanse reflexieve clitic in (3) geen object is terwijl de pronominale clitic (*le*= het/hem) dat wel is. Bovendien veronderstelt ze dat de reflexieve clitic een bindingsrelatie tussen twee argumenten van het predikaat markeert. Ook Dobrovie-Sorin (1998) beweert dat het reflexieve element *se* in (3) een ketenformatie tussen twee argumentposities afdwingt. Een dergelijke analyse voorspelt dat *se* niet met verbale predikaten kan optreden die (i) slechts één argument bezitten of die (ii) om andere redenen geen ketenformatie tussen twee argumentposities toestaan. Voor het Frans blijkt deze voorspelling inderdaad uit te komen. Het reflexieve element *se* kan niet met ergatieve werkwoorden en koppelwerkwoordconstructies voorkomen zoals respectievelijk (4a) en (4b) laten zien:

- (4) a Fr *Jean *s'arrive*
'Jan arriveert'
b Fr *Jean *se* semble heureux
'Jan lijkt gelukkig (te zijn)'

In dit artikel gaan we in op de vraag of bovenstaande hypothese ook voor Germaanse talen zoals het HAN en de Limburgse dialecten (LD) geldt. In eerste instantie lijkt dit wel

het geval te zijn. Hoewel het HAN en de LD mediaal *se* en ergatief *se* toestaan (zie (1)), zijn tegenhangers van de Franse constructies in (4) ook in het HAN uitgesloten:

- (5) a HAN *Jan arriveert *zich*
 b HAN *Jan lijkt *zich* gelukkig (te zijn)

Echter, in het HAN en in de LD treden intransitieve, onergatieve werkwoorden zoals *zitten* in (6) wel met het reflexieve element *zich* op:

- (6) LD Disse stael zit *zig* lekker

Dit is in het Frans niet mogelijk, maar in andere Romaanse talen wel. Zo kan ook in het Italiaans het reflexieve element *si* voor komen bij intransitieve, onergatieve werkwoorden, zoals in (7):

- (7) It *Si* lavora sempre troppo
 zich werkt altijd teveel
 'Men werkt altijd teveel'

Zowel het HAN en de LD, als het Italiaans lijken dus een probleem te vormen voor de bovengenoemde hypothese dat *si/se/zich* ketenformatie tussen twee argumentposities afdwingt.

In de literatuur zijn twee voorstellen te vinden die de aanwezigheid van *se/si* in Romaanse constructies als in (7) verklaren, namelijk Cinque (1988) en Dobrovie-Sorin (1998). De vraag is nu of deze oplossingen ook op het HAN en de LD van toepassing zijn. Deze vraag vormt de leidraad van dit artikel. We zullen laten zien dat één van de Romaanse analyses houdbaar is indien deze op meer algemene wijze geformuleerd wordt. Bovendien zullen we laten zien dat deze analyse het mogelijk maakt rekenschap te geven van de aspectuele verschillen tussen constructies met en zonder *zich* zoals we die in eerder gezamenlijk werk besproken hebben (Cornips & Hulk 1996, 1999, Hulk & Cornips 2000).

Dit artikel is als volgt opgebouwd. In paragraaf 2 presenteren we diverse reflexieve intransitieve constructies in Romaanse en Slavische talen. Aan de hand van deze data bespreken we de twee genoemde analyses. In paragraaf 3 gaan we in op de reflexieve intransitieve constructies in het HAN en in de Limburgse dialecten. We laten de geografische en diachrone variatie van deze constructies in de Limburgse en Rijnlandse dialecten zien. In paragraaf 4 presenteren we een mogelijke analyse van de intransitieve reflexieve mediumconstructies. Tenslotte zullen we in paragraaf 5 laten zien dat *zich* in het HAN net als *se/si* in de Romaanse talen een aspectuele rol heeft.

● 2 SE constructies met intransitieve werkwoorden in het Romaans

Het reflexieve element *si* dat optreedt in voorbeelden zoals (7), met een intransitief, onergatief werkwoord, is volgens Cinque (1988) een ander *si* dan dat wat optreedt in constructies zoals in de voorbeelden in (3), met transitieve werkwoorden: het is een sub-

jectspronomen dat vergelijkbaar is met het Nederlandse *men* (Frans *on*, Engels *one*). Een dergelijk nominatief reflexief element komt voor in Romaanse talen zoals het Italiaans, Spaans en Portugees, maar niet in het Frans. Het is grammaticaal met alle typen predikaten, inclusief koppelwerkwoord- en ergatieve constructies, zoals de voorbeelden in (8) illustreren:

- (8) a It *Si dorme*
 ‘Men slaapt’
 b It *Non si è mai contenti*
 ‘Men is nooit tevreden’
 c It *Spesso si arriva in ritardo*
 ‘Men arriveert vaak te laat’

Cinque’s analyse voorspelt dat we SE³ in constructies met intransitieve werkwoorden (zoals (6), (7) en (8a)) zullen vinden in die talen die een reflexief subjectpronomen hebben. De grammaticaliteit van voorbeelden zoals (8b-c) vormt een argument voor het bestaan van zo’n nominatief reflexief element in de betreffende taal. Daarmee wordt meteen duidelijk dat Cinque’s analyse niet gebruikt kan worden om het optreden van SE in het HAN en de LD te verklaren in constructies met onergatieve werkwoorden, zoals (6). Het reflexieve element SE kan in die taalvariëteiten immers niet als subjectpronomen geanalyseerd worden, getuige de ongrammaticaliteit van de voorbeelden in (5) met een ergatief werkwoord en van het volgende voorbeeld met een koppelwerkwoord:

- (9) HAN/LD * *Zich* is nooit tevreden

Dobrovie-Sorin (1998) laat zien dat een analyse van SE als subjectpronomen in constructies met onergatieve werkwoorden zoals (10), ook problematisch voor het Roemeens is.

- (10) Roe *Se* doarme prea mult aici
 refl slaapt te veel hier

In het Roemeens kan SE nooit optreden in koppelwerkwoord en ergatieve constructies, zoals blijkt uit de ongrammaticaliteit van de voorbeelden in (11):

- (11) a Roe *Nu *se* este niciodată mulțumit
 ‘Men is nooit tevreden’
 b Roe **Se* arriva
 refl arriveert

Het is dus aannemelijk dat het Roemeens geen nominatief SE heeft. De grammaticaliteit van (10) en de ongrammaticaliteit van (11) pleiten volgens Dobrovie-Sorin voor een analyse waarin SE bij onergatieve werkwoorden niet noodzakelijkerwijs een nominatief pro-

3 In het vervolg van dit artikel gebruiken we SE als algemene aanduiding van reflexievormen.

nomen is. Zij betoogt dat SE in (10) op vergelijkbare wijze geanalyseerd dient te worden als SE in mediumconstructies zoals in (3) met transitieve werkwoorden: als een anafoor die ketenformatie tussen twee argumentposities afdwingt.

- (12) Roe *S-a* mîncat bine ieri
 SE-heeft gegeten goed gisteren
 ‘Er werd goed gegeten gisteren’

Volgens Dobrovie-Sorin heeft in de ‘transitieve’ mediumconstructie in (12) ketenformatie plaatsgevonden en wel van het type (pro,e) tussen een nul-subject (pro) en een lege categorie (e) in objectpositie. De (pro,e) keten leidt eerder tot een prototypische dan tot een referentiële object interpretatie. Deze analyse met een lege categorie in objectpositie is volgens Dobrovie-Sorin ook van toepassing op de constructie in (10). Ook daar vindt ketenformatie plaats tussen het nul-subject (pro) en een lege categorie (e) in objectpositie. Een noodzakelijke aanname daarbij is dat onergatieve werkwoorden, ook al worden ze traditioneel intransitief genoemd, een leeg of een verzwegen object selecteren (zie voor een zelfde aanname om andere redenen Hale&Keyser 1993). Dobrovie-Sorin voorspelt zo dat SE op kan treden met onergatieve werkwoorden in die talen die ketenvorming toestaan tussen een nul-subject⁴ en het lege/verzwegen object.⁵

Ook deze analyse lijkt niet meteen van toepassing op het HAN en de LD: dat zijn immers, getuige de ongrammaticaliteit van (13a), geen nul-subject talen en toch vinden

- 4 Dobrovie-Sorin voorspelt dat in talen zoals het Italiaans, dat twee homonieme *si*'s heeft, voorbeeld (7) ambigue is tussen een lezing met *si* als subjectspronomen en een lezing met *si* als anafoor.
- 5 Het verschil in analyse tussen Dobrovie-Sorin en Cinque is dat de laatste voorspelt dat SE slechts met onergatieve werkwoorden toegestaan is indien in deze talen een nominatief SE aanvaardbaar is, terwijl Dobrovie-Sorin's analyse voorspelt dat in die talen nul-subjecten toegestaan moeten zijn. Beide voorspellingen kunnen we toetsen aan de hand van drie Slavische talen waarin eveneens onergatieve werkwoorden met SE aanvaardbaar zijn, namelijk het Pools, het Bulgaars en het Servokroatisch (Rivero 1998):
- (i) a. Po Tutaj *si*ę pracuje sporo
 ‘Mensen werken veel hier’
 b. Bu Tuk *se* raboti/spi mnogo
 ‘Mensen werken veel hier’
 c. Sk Tamo *se* mnogo radi
 ‘Mensen slapen daar veel’

Rivero levert overtuigende evidentie voor de analyse van Dobrovie-Sorin. Hoewel zowel het Pools, als het Bulgaars en het Servokroatisch SE bij onergatieve werkwoorden toestaan, kent alleen het Pools een nominatief SE dat in copula constructies voor kan komen en dus met het Italiaans vergelijkbaar is (ins = subject met ongespecificeerde kenmerken):

- (ii) Po Jest *si*ę wysokim
 is refl lang-ins
 ‘Men is lang’

In het Bulgaars en Servokroatisch kan SE niet in copula-constructies verschijnen:

- (iii) Bu/Sk *Ne *se/sie* nikoga dovolni
 ‘Men is nooit gelukkig’

Toch zijn deze drie Slavische talen nul-subject talen. De ongrammaticaliteit van (iii) kan dus volgens de analyse van Cinque niet verklaard worden. Aan de andere kant vormen de bovenstaande data een argument voor de analyse van Dobrovie-Sorin, dat wil zeggen dat alleen in nul subject talen SE met onergatieve werkwoorden gecombineerd kan worden.

we er SE in constructies met onergatieve werkwoorden, zoals in (6) (hier herhaald als (13b)):

- (13) a HAN/LD *Slaapt in dit bed
b LD Disse stoal zit *zig* lekker

In het vervolg van dit artikel zullen we echter laten zien dat het kern-idee van Dobrovie-Sorins analyse, namelijk dat er ook in constructies met SE bij onergatieve werkwoorden sprake is van ketenvorming tussen twee argumentposities, wel degelijk houdbaar is voor het HAN en de LD.

● **3 Reflexieve mediumconstructies in het HAN en de LD**

3.1 *De onpersoonlijke en adjunct-mediumconstructie*

In het AN en het HAN komen twee typen mediumconstructies voor, gebaseerd op transitieve werkwoorden zonder object en op onergatieve werkwoorden, namelijk de zogenaamde onpersoonlijke en adjunct-mediumconstructie (zie ook Cornips 1996a,b). In (14) is een voorbeeld van een onpersoonlijke mediumconstructie gegeven. Het valt in de eerste plaats op dat in het HAN de aanwezigheid van *zich* toegestaan is, terwijl dit in het AN onaanvaardbaar is; zie hiervoor het contrast tussen respectievelijk (14a) en (14b). In (14) is het voornaamwoord *het* altijd een niet-referentieel, quasi argument. Bovendien moet de voorzetselgroep van plaats (PP_{PLAATS}) *in dit bed* en het adjectief/bijwoord van wijze *prettig* voor de aanvaardbaarheid van de constructie verplicht aanwezig te zijn. Dit adjectief/bijwoord geeft de mening van de spreker weer:

- (14) HAN a Het slaapt *zich* prettig in dit bed
AN b Het slaapt (**zich*) prettig in dit bed
(H)AN c *Het slaapt (*zich*)

Verder verschijnt er in het AN en in het HAN nog een tweede type mediumconstructie, namelijk de adjunct-mediumconstructie zoals in (15). Indien we de constructies in (14) en (15) met elkaar vergelijken dan zien we dat in (15) de PP_{PLAATS} verdwenen is en dat het PP-complement *dit bed* uit (14) in (15) als grammaticaal subject verschijnt.⁶ Ook nu kan het adjectief/bijwoord niet weggelaten worden:

6 Hoewel deze mediumconstructie in de literatuur “adjunct-mediumconstructie” genoemd wordt, heeft de PP in deze constructie de status van argument. Vergelijk hiervoor het contrast in grammaticaliteit van de relatieve zinnen (i) en (ii) waarin het betrekkelijk voornaamwoord *waar* uit de PP geëxtraheerd is. Deze extractie wordt ook wel R-extractie genoemd (zie Van Riemsdijk 1978). R-extractie is ongrammaticaal indien de PP een adjunct is (zie (i)) terwijl het grammaticaal is indien de PP een argument is (zie (ii)). De adjunct- of argumentstatus van de PP verklaart het contrast tussen (i) en (ii). Adjunct mediumformatie is dus - ondanks de benaming “adjunct” - geblokkeerd indien de PP een adjunct is (zie ook Ackema & Schoorlemmer 1994:86).

(i) a ??het restaurant waari het prettig [PPin *t*] eet
b ??Dit restaurant eet prettig

(ii) a het bed waari het prettig [PPin *t*] slaapt
b Dit bed slaapt prettig

- (15) HAN a Dit bed slaapt *zich* prettig
 AN b Dit bed slaapt (**zich*) prettig
 (H)AN c **Dit bed slaapt (zich)*

Het grammaticaal subject in de adjunct-mediumconstructie kan ook refereren aan een instrument:

- (16) HAN a Deze inkt schrijft *zich* prettig
 AN b Deze inkt schrijft (**zich*) prettig

Deze mediumconstructies kennen ook een onpersoonlijke variant:⁷

- (17) HAN a Het schrijft *zich* plezierig met deze inkt
 AN b Het schrijft (**zich*) plezierig met deze inkt

De HAN- en AN-constructies verschillen niet alleen van elkaar in aanwezig- versus afwezigheid van het reflexieve element *zich* maar zij doen dat ook wat betreft andere syntactische eigenschappen. Vergelijk hiervoor het volgende contrast (zie Hoekstra & Roberts 1993:218, Cornips 1996a,b):

- (18) HAN a **Deze inkt schrijft zich* de letter 'O' prettig
 AN b Deze inkt schrijft de letter 'O' prettig

In de AN-constructie kan het object van het transitieve werkwoord *schrijven* aanwezig zijn terwijl dit in de HAN-pendant uitgesloten is. Hoekstra & Roberts hebben beargumenteerd dat AN-constructies zoals (18b) geen medium maar regelmatige transitieve constructies zijn waarvan het grammaticaal subject *deze inkt* niet aan een instrument refereert. Deze analyse verklaart waarom in de constructie in (18b) ook een ander type adjectief/bijwoord mogelijk is:

- (19) AN Deze inkt schrijft dik

De ongrammaticaliteit van de HAN-constructie in (18a) toont dat een dergelijke analyse niet op het HAN van toepassing kan zijn. In het HAN zijn instrumentele constructies als in (16a) 'gewone' mediumconstructies waarvan het grammaticaal subject uitsluitend als

7 Het is verrassend dat de reflexieve adjunct en instrumentele mediumconstructies in het HAN en in de LD geen tegenhangers in het standaard Duits hebben. In het Duits komt alleen de reflexieve onpersoonlijke mediumconstructie voor (Fagan 1992:244, Abraham 1986):

(i)	a D	Es	sitzt	<i>sich</i>	herrlich	auf	diesem	Stuhl
		het	zit	REFL	heerlijk	op	deze	stoel
	b D	<i>*Dieser</i>	Stuhl	sitzt	<i>sich</i>	herrlich		
		deze	stoel	zit	REFL	heerlijk		
	c D	<i>*Diese</i>	Tinte	schreibt	<i>sich</i>	gut		
		deze	inkt	schrijft	REFL	goed		

een instrument geïnterpreteerd kan worden en die dus dezelfde syntactische eigenschappen als de adjunct-mediumconstructies hebben in (15a). Deze analyse voorspelt terecht dat slechts een adjectief/bijwoord van wijze aanvaardbaar is en een ander adjectief niet:

(20) HAN *Deze inkt schrijft *zich* dik

In de volgende paragraaf bespreken we in het kort de geografische en historische variatie van de twee typen mediumconstructies in de Limburgse en Rijnlandse dialecten in 1885 en heden.

3.2 Historische en geografische variatie: aandachtspunten voor verder onderzoek

De geografische en diachrone spreiding van de reflexieve mediumconstructies in de Limburgse en aangrenzende Rijnlandse dialecten laten zeer interessante syntactische veranderingen tussen 1885 en 1994/1995 zien.⁸ In 1885 is de reflexieve adjunct-mediumconstructie karakteristiek voor de Noord-Limburgse en de Rijnlandse dialecten terwijl de reflexieve instrumentele mediumconstructie uitsluitend in de Rijnlandse dialecten voorkomt. In 1885 vinden we een geografische spreiding die een implicatieve relatie tussen de drie typen mediumconstructies veronderstelt, dat wil zeggen dat de reflexieve instrumentele constructie de aanwezigheid van een reflexieve adjunct-mediumconstructie impliceert terwijl deze laatste de aanwezigheid van de reflexieve onpersoonlijke mediumconstructie veronderstelt (zie Cornips 1996a,b):

Figuur 1: *Spreiding van de reflexieve instrumentele, adjunct en onpersoonlijke mediumconstructie in 1885*

1885	Zuid-Limburg	Noord-Limburg	Rijnland
onpersoonlijk medium + <i>zich</i>	ok	ok	ok
adjunct medium + <i>zich</i>	*	ok	ok
instrumentele medium + <i>zich</i>	*	*	ok

Ergens ná 1885 heeft de reflexieve adjunct-mediumconstructie zich verspreid naar de Zuid-Limburgse dialecten. Bovendien is de reflexieve instrumentele constructie als nieuwe variant verschenen in Limburgse dialecten. De Rijnlandse dialecten laten daarentegen een tegengestelde ontwikkeling zien. Zowel de reflexieve adjunct als de reflexieve instrumentele mediumconstructie zijn na honderd jaar uit deze dialecten verdwenen. De Rijnlandse dialecten hebben zich dus volledig aan de Duitse standaardtaal aangepast.

⁸ De data in het onderzoeksgebied zijn verzameld via schriftelijke vragenlijsten, namelijk de Willems-, Meertens- en Rheinische vragenlijst uit respectievelijk 1885, 1994 en 1995 (zie Cornips 1996a,b).

Figuur 2: *De toestand in Limburg en Rijnland in 1994*

1994	AN	Limburg	Rijnland/standaard Duits
onpersoonlijke medium + <i>zich</i>	*	ok	ok
adjunct medium + <i>zich</i>	*	ok	*
instrumentele medium + <i>zich</i>	*	ok	*

De bovenstaande geografische en diachrone spreiding vraagt om een analyse die de verschillen tussen mediumconstructies met en zonder reflexief kan verklaren als wel om een analyse die de variatie tussen de reflexieve mediumconstructies binnen de Germaanse talen/dialecten kan verklaren. In de volgende paragraaf zullen we een aanzet geven voor een dergelijke analyse.

4 Een mogelijke analyse

4.1 Het AN

We bespreken in deze paragraaf eerst een analyse voor het AN om vervolgens een analyse voor het HAN te presenteren. In het AN wordt de vorming van een adjunct-mediumconstructie zoals in (21) op de volgende wijze verklaard.

(21) AN Dit bed slaapt prettig

In Ackema en Schoorlemmer (1994, 95; A&S) is beargumenteerd dat de adjunct-mediumconstructie in (21) derivationeel is afgeleid van een onderliggende constructie met een PP door middel van incorporatie van P_{PLAATS} in het werkwoord, zoals schematisch geïllustreerd in (22).

(22) AN prettig slaapt [*in* dit bed] => prettig [slaapt+*in*] dit bed => dit bed prettig slaapt

Dit incorporatieproces verklaart dat (i) in de adjunct-mediumconstructie als in (21) het voorzetsel (P) van de onpersoonlijke mediumconstructie echt verdwenen is en dat (ii) het DP-subject in (21) nog steeds geïnterpreteerd kan worden als refererend aan een plaats. Dit is volgens A&S een gevolg van functie compositie waardoor het werkwoord zowel de semantiek van het werkwoord als van de P_{PLAATS} kan uitdrukken. Volgens A&S (1993:69) vindt het incorporatieproces in het AN op presyntactisch niveau plaats. Incorporatie vindt plaats indien het logisch subject semantisch arbitrair is en vanwege die reden niet op het syntactisch niveau kan projecteren. Het resultaat van het incorporatieproces van de prepositie is dat de DP die in de PP ingebed was nu direct als extern argument op het syn-

tactische niveau afgebeeld of geprojecteerd wordt.⁹ We verwachten dat de instrumentele constructies eveneens samengaan met een proces van P-incorporatie.

Samenvattend: de analyse van de AN mediumconstructies omvat twee presyntactische operaties en wel:

- i P incorporeert in het werkwoord;
- ii het DP-complement van (de geïncorporeerde) P is rechtstreeks op de subjectpositie afgebeeld

In het AN vinden beide operaties in het lexicon plaats. Tot zover de adjunct-mediumconstructie in het AN. De adjunct-mediumconstructie in het AN kan dan als volgt geanalyseerd worden (cf H&R). Dit type constructie in het AN bevat een small clause waarin de PP_{PLAATS} als het predikaat fungeert en waarvan het subject leeg is. Het quasi-argument *het* is hier direct op de subjectpositie afgebeeld:

(23) AN Het slaapt prettig [ec in dit bed]

Er vindt hier geen incorporatie plaats in het lexicon maar ook geen verplaatsing in de syntaxis.

4.2 Het HAN en de Limburgse dialecten

Het bovenstaande roept de vraag op hoe de vorming van de reflexieve adjunct en de onpersoonlijke mediumconstructie in het HAN en in de LD verklaard kan worden. Voor de reflexieve adjunct-mediumconstructie nemen we aan dat het HAN en de LD net als het AN ook op lexicaal niveau P-incorporatie toestaan. Ten tweede stellen we voor dit type reflexieve mediumconstructie voor dat het DP-complement van de geïncorporeerde P niet rechtstreeks in het lexicon op de subjectpositie afgebeeld wordt, maar dat het in de syntaxis naar die positie verplaatst wordt:

- (24) a HAN/LD *zich* prettig slaapt in dit bed
P-incorporatie in het lexicon =>
b HAN/LD *zich* prettig [slaapt in] dit bed
verplaatsing in de syntaxis =>
c HAN/LD dit bedi *zich* prettig slaapt ti

Op deze wijze wordt er een keten tussen argumentposities gevormd waardoor het reflexieve element *zich* toegestaan wordt. Het verschil tussen adjunct-mediumconstructies in het AN en het HAN c.q. de LD verklaren we zo op dezelfde wijze als die tussen medi-

⁹ Ackema en Schoorlemmer beweren dat mediumconstructies in het algemeen op lexicale wijze afgeleid zijn net zoals mediumconstructies in het Engels. In de Romaanse talen worden mediumconstructies echter syntactisch afgeleid. We veronderstellen hier ietwat gesimplificeerd dat DP direct in SPEC, IP afgebeeld is maar in een meer uitgebreide analyse wordt de DP waarschijnlijk eerst in SPEC,VP afgebeeld en dan naar SPEC,IP verplaatst.

umconstructies gebaseerd op transitieve werkwoorden (argument-mediumconstructies; zie Hulk & Cornips 2000). We beweren dus dat de verschillen tussen adjunct-mediumconstructies met *zich* in het HAN en in de LD en zonder *zich* in het AN gerelateerd zijn aan respectievelijk de verplaatsing van de DP in de syntaxis (en dus ketenformatie in het HAN) en aan het direct afbeelden van deze DP in de subjectpositie in het AN. Tot zover onze analyse van de adjunct-mediumconstructie in het HAN. We bespreken nu hoe deze voor de onpersoonlijke mediumconstructies uitgebreid kan worden.

In overeenstemming met onze analyse van de adjunct-mediumconstructie, relateren we het verschil tussen het HAN en de LD (en Rijnlandse dialecten) enerzijds en het AN anderzijds, dat wil zeggen de aan- versus afwezigheid van *zich* aan de veronderstelling dat in de taalvariëteiten met *zich* een (syntactische) keten tussen twee argumentposities gevormd wordt, terwijl er geen ketenformatie in de variëteiten zonder *zich* plaatsvindt. Zo nemen we aan dat in de onpersoonlijke mediumconstructie het quasi-argument *het* het element is dat op het syntactische niveau verplaatst wordt:¹⁰

(25) HAN/LD/RD Het_i slaapt *zich* prettig [t_i in dit bed]

In paragraaf 2 hebben we laten zien dat de voorspelling van Dobrovie-Sorins analyse dat in de Romaanse talen ketenformatie optreedt tussen een leeg object en een pro in subject positie de aanwezigheid van SE toestaat. We stellen voor dat ook in Germaanse talen een keten gevormd kan worden en wel tussen het quasi-argument *het* en de subjectpositie van de small clause. Op deze wijze is de aanwezigheid van *zich* toegestaan. Deze analyse doet tevens de correcte voorspelling dat ook transitieve werkwoorden, mits intransitief gebruikt in de onpersoonlijke mediumconstructie in het HAN *zich* toestaan, zoals uit (26) blijkt:

(26) HAN Het drinkt *zich* hier lekker

Bovendien kan het transitieve werkwoord geen lexicaal object bij zich hebben:

(27) HAN *Het drinkt *zich* lekker een biertje hier

De onmogelijkheid van (27) komt niet als een complete verrassing omdat volgens onze analyse *het* en het lexicale object concurrenten voor dezelfde positie zijn, namelijk de subjectpositie van de small clause. Volgens verwachting is de persoonlijke variant van de

10 Crosslinguïstisch is de variatie gecompliceerd. Ketenvorming tussen de verplaatste DP en *het* voorspelt dat SE ook kan optreden in die ergatieve constructies waar Cinque pleit voor een nominatief SE. Dit is uitgesloten in het Frans (zie (4)) en het HAN (zie (5)). Anderzijds zijn onpersoonlijke passiefconstructies met het reflexief *zich* wel grammaticaal in het HAN en in de LD (zie Cornips & Hulk 1996):

(i) Er wordt *zich* gewassen

Wellicht is in de grammaticale constructies met SE een pro subject aanwezig (in SPEC, VP) zoals H&R beweren. Volgens Dobrovie-Sorin (p.c.) is dit extern argument pro aanwezig in de predikaat-argument structuur in het lexicon maar wordt het niet in de syntaxis geprojecteerd. Wij gaan hier niet in op een aanname van een extern argument pro in aangezien dit voor onze analyse niet cruciaal is.

onpersoonlijke mediumconstructie in (28), dat wil zeggen de variant zonder het quasi-argument *het* wel grammaticaal:¹¹

(28) HAN Bier drinkt *zich* lekker hier

Concluderend: we hebben beargumenteerd dat verschillen tussen talen en dialecten die alleen onpersoonlijke mediumconstructies en die daarnaast ook nog adjunct-mediumconstructies toestaan, te relateren zijn aan de mogelijkheid van P-incorporatie in de betreffende taalvariëteit. De Rijnlandse dialecten hebben deze mogelijkheid ergens tussen 1885 en 1995 verloren met als resultaat dat in deze dialecten net als in het standaard Duits alleen de onpersoonlijke mediumconstructie nog overgebleven is. In dezelfde periode heeft de mogelijkheid van P-incorporatie zich echter tot de Noord- en Zuid-Limburgse dialecten uitgebreid en is het zelfs zo productief geworden dat ook instrumentele mediumconstructies tot de mogelijkheden zijn gaan behoren (zie ook Cornips 2000).

Het verschil tussen kale en reflexieve mediumconstructies in respectievelijk het AN en andere Germaanse variëteiten verklaren we door aan te nemen dat mediumformatie in het AN een lexicaal en in de andere variëteiten een syntactisch proces is. Tenslotte hebben we beargumenteerd dat in het HAN in de onpersoonlijke en adjunct-mediumconstructie ketenformatie plaatsvindt tussen twee argumentposities, namelijk één in SPEC,IP en één positie in de small clause/PP dat als resultaat heeft dat de aanwezigheid van *zich* toegestaan is.

● 5 Aspectuele eigenschappen

5.1 “Affected” object

Mediumformatie met *zich* in het HAN en in de Limburgse dialecten op basis van onergatieve werkwoorden is een syntactisch proces waarbij *zich* coindexatie van twee argumentposities teweeg brengt. In eerder werk dat we ook later in dit artikel kort zullen bespreken, hebben we laten zien dat mediumformatie gebaseerd op transitieve werkwoorden belangrijke semantisch aspectuele gevolgen heeft. De algemene veronderstelling in de literatuur is dat mediumformatie op basis van transitieve werkwoorden alléén mogelijk is indien de referent van het logisch object vanuit semantisch perspectief op een of andere wijze een verandering ondergaat door de werking van het predikaat, zoals het geval is in (29) (zie Jaeggli 1986, Tenny 1987, Hoekstra & Roberts 1993, Fagan 1992). Deze restrictie wordt in de literatuur de ‘affectedness constraint’ genoemd:

(29) a AN Deze appel eet gemakkelijk
b Eng This apple eats easily

11 Hetzelfde contrast vinden we terug in de huidige Rijnlandse dialecten:

(i) a RD *Et drenkt *sich* jot e Bier dese Ovend
b RD Bier dreent *sisch* jot desen ovend

De aanname dat werkwoorden zoals *eten/eat* wèl en *zien/see* geen ‘affected’ object nemen in respectievelijk (29) en (30), verklaart het contrast in grammaticaliteit tussen beide mediumconstructies:

- (30) a AN *De Eiffeltoren ziet gemakkelijk
 b Eng *The Eiffel Tower sees easily

De volgende minimale paren in het AN en het HAN laten nu iets verrassends zien. Het contrast in grammaticaliteit toont aan dat transitieve werkwoorden die in de reguliere actieve constructies geen affected object selecteren toch mediumformatie kunnen ondergaan indien het reflexief *zich* in de constructie aanwezig is:

- (31) a AN *Frans leert gemakkelijk
 b HAN Frans leert *zich* gemakkelijk
- (32) a AN *Frans verwerft gemakkelijk
 b HAN Frans verwerft *zich* gemakkelijk

In eerder werk (zie Cornips & Hulk 1996, 99, Hulk & Cornips 2000) hebben we mediumconstructies in het HAN vergeleken met die in de Romaanse talen. Ook deze talen staan onder bepaalde voorwaarden mediumconstructies zonder een affected object toe. We hebben daarin geconcludeerd dat de notie affectedness duidelijk in samenhang geanalyseerd dient te worden met de inherente aspectuele eigenschappen van het werkwoord (Aktionsart). De affectedness restrictie zoals die door het bovenstaande contrast zichtbaar gemaakt is, wordt op de een of andere manier beïnvloed door het al dan niet aanwezig zijn van een reflexief element. Omdat *zich* een relatie tussen twee argumentposities legt, creëert *zich* een ‘transitioneel’ perspectief op de werking van het predikaat en zijn argumenten. Een accomplishment zoals *Frans leren* of *verwerven* drukt een transitie uit met een process als eerste subevent, namelijk *het leren* of *verwerven van Frans* en een statisch event als finale subevent, namelijk wanneer *het Frans volledig geleerd* of *verworven* is. Het complexe event type van een transitie wordt compositioneel geconstrueerd (zie Van Hout 1996, Pustejovsky 1992); we nemen aan dat SE een aspectuele rol heeft: het lokt geen event type verandering uit maar het biedt een specifiek perspectief op de event waardoor de focus op de finale subevent oftewel op de beëindiging of de begrensdheid van de event gericht is. Door deze eigenschappen wordt argument-mediumformatie met een reeks van “unaffected” objecten mogelijk die interessant genoeg in kale mediumformatie uitgesloten zijn. Kortom, ook werkwoorden met “unaffected” objecten en een SE-element kunnen mediumformatie ondergaan. Het element SE is dus een (morfologisch) middel om (een deel van) de interpretatie van zinnen op configuratieve wijze te bepalen.

In dit artikel willen we aannemelijk maken dat de rol van SE ten aanzien van de affectedness constraint ook van toepassing is op de adjunct-mediumconstructies. Bekijk hiervoor de volgende constructies die in grammaticaliteit variëren:

- (33) a AN *? Dit park rent gemakkelijk
 b AN Deze schoenen lopen gemakkelijk

Het is intuïtief duidelijk dat het locatieve complement¹² van het werkwoord *rennen*, namelijk *het park* niet door de activiteit uitgedrukt door het werkwoord veranderd of “affected” wordt terwijl dit wel het geval is voor het complement van het werkwoord *lopen*, namelijk *schoenen*. Bekijk nu de corresponderende mediumconstructies in het HAN:

- (34) a HAN Dit park rent *zich* gemakkelijk
b HAN Deze schoenen lopen *zich* gemakkelijk

De aanwezigheid van *zich* zorgt ervoor dat werkwoorden met complementen die “unaffected” zijn zoals *rennen* in (34a) toch mediumformatie kunnen ondergaan, zoals we dit al bij de argument-mediumconstructies tegengekomen zijn. Dit is precies wat we verwachten op basis van de syntactische analyse die we voor de adjunct-mediumconstructie voorgesteld hebben. In Hulk&Cornips (2000) hebben we de hypothese gepresenteerd dat *zich* een transitieel perspectief creëert op de werking of op de situatie uitgedrukt door het predikaat. Dit heeft tot resultaat dat het werkwoord of het predikaat zodanige aspectuele eigenschappen toont dat mediumformatie aanvaardbaar wordt. In het AN krijgt deze relatie tussen het onergatieve werkwoord zoals *lopen* en het argument zoals *deze schoenen* gestalte in het lexicon. Echter, een dergelijke ketenrelatie kan niet in (33a) afgedwongen worden waardoor mediumformatie geen aanvaardbaar resultaat oplevert.

In de volgende paragraaf zullen we in het kort de evidentie bespreken voor onze aanname dat het reflexief een transitieel perspectief teweeg kan brengen dat zich richt op de finale subevent van de activiteit uitgedrukt door het predikaat.

5.2 Ergatieve constructies

Zowel het Frans als het HAN kent meerdere transitieve causatieve werkwoorden die twee inchoatieve pendanten hebben, namelijk een pendant zonder en een pendant mét reflexief (zie Cornips & Hulk 1996):

- (35) a F La branche casse
b F La branche *se* casse
de tak REFL breekt

- (36) a HAN Het riet buigt
b HAN Het riet buigt *zich*

De constructies in (35) zijn uitgebreid besproken door Labelle (1990, 92), Lagae (1990) en Zribi-Hertz (1987). Deze auteurs zijn het erover eens dat de reflexieve constructie in (35b) de aandacht vestigt op de finale subevent terwijl de constructie zonder reflexief in (35a) de aandacht vestigt op het proces event. Cornips en Hulk (1996) laten zien dat dit aspectuele onderscheid ook van toepassing is op de HAN pendanten in (36). Een vorm van diagnostiek om dit onderscheid in aspectueel perspectief zichtbaar te maken, is het

12 Zie voetnoot 6.

gebruik van temporele adverbiale bepalingen die een specifiek punt in de tijd aangeven als *in/binnen 3 minuten* en duratieve bepalingen als *3 minuten lang*:

- (37) a HAN dat het ei zich in *3 minuten tijd* gekookt heeft
 b F L'oeuf s'est cuit *en exactement 3 minutes*
- (38) a HAN *dat het ei zich *3 minuten lang* gekookt heeft
 b F *L'oeuf s'est cuit *pendant 3 minutes*

We zien dat in het HAN en in het Frans de duratieve bepalingen die een proces event zichtbaar maken zich niet laten combineren met de reflexieve variant. Daarentegen gaan de reflexieve varianten prima samen met een adverbiale bepaling die een afgesloten of begrensd tijdpad uitdrukt.

Zowel Labelle en Zribi-Hertz voor het Frans als Cornips & Hulk (1996) voor het HAN hebben beargumenteerd dat de reflexieve constructies in (37) ergatieve constructies zijn waarin verplaatsing van het logisch object naar de subjectpositie op syntactisch niveau is opgetreden; het intern argument is naar de lege externe argumentpositie verplaatst. Net als bij mediumconstructies zien we dat het reflexief in het Frans en in het HAN zowel een syntactische als een aspectuele rol heeft, namelijk respectievelijk het afdwingen van coïndexatie van twee argumentposities en het creëren van een transitioneel perspectief op de werking van het predikaat en zijn argumenten waardoor de aandacht op het eindpunt van de werking toegespitst wordt.

5.3 Consumptieve datiefconstructies

Evenals de inchoatieve constructies kunnen de zogenaamde consumptie werkwoorden als *eten* in het HAN met een optioneel datief SE voorkomen:

- (39) a HAN Zij eet een minuut lang/binnen een minuut een boterham
 b HAN Zij eet *zich* *een minuut lang/binnen een minuut een boterham

Ook nu is de reflexieve constructie uitgesloten indien deze gecombineerd wordt met een duratieve bepaling terwijl deze aanvaardbaar is met een adverbiale bepaling die een afgesloten of begrensd tijdpad uitdrukt. Ook deze HAN constructies hebben pendanten in een Romaanse taal zoals het Spaans:

- (40) a SP Juan comió una manzana
 'Juan at een appel'
 b SP Juan *se* comió una manzana
 'Juan at een hele appel helemaal op'

In de literatuur is uitgebreid besproken dat de reflexieve constructies in (39) en (40) de werking uitgedrukt door het predikaat noodzakelijkerwijs telisch oftewel met een eindpunt voorstellen (zie Almagro 1993, Nishida 1994, Cornips & Hulk 1996 en Zagona 1994).

In de reflexieve constructie is het object noodzakelijkerwijs een affected object terwijl de constructies zonder reflexief ongespecificeerd zijn voor het kenmerk teliciteit.

Uit het bovenstaande kunnen we concluderen dat de aspectuele rol van SE niet is dat het de aspectuele eigenschappen van de activiteit uitgedrukt door het predikaat wijzigt maar dat de aanwezigheid van *zich/se* een zodanig effect heeft dat het werkwoord gedwongen wordt een transitieel perspectief uit te drukken waardoor de focus op de beëindiging of de begrensdheid van de event gericht is.

● **6 Conclusie**

Ons uitgangspunt in dit artikel was dat de aanwezigheid van *SE* ketenformatie tussen twee argumentposities afdwingt. Deze uniforme analyse blijkt een vruchtbare hypothese te zijn aangezien we hebben kunnen aantonen dat zowel in Romaanse als in Germaanse talen ketenformatie op verschillende manieren kan plaatsvinden. We hebben aangegeven dat reflexieve constructies met intransitieve werkwoorden in eerste instantie problematisch lijken voor de analyse van ketenformatie. We hebben voor deze constructies echter Dobrovie-Sorins analyse overgenomen dat in nul subject talen zoals het Italiaans en het Roemeens ketenformatie plaatsvindt tussen een nul subject en een lege categorie in object positie, met andere woorden de keten is van het type (pro,e). Bovendien hebben we laten zien dat Germaanse variëteiten als het HAN en de Limburgse dialecten hoewel ze geen nul subject talen zijn en ook nominatief *zich* uitsluiten, toch reflexieve mediumconstructies gebaseerd op intransitieve werkwoorden kennen. Ketenformatie moet daar op een andere wijze plaatsvinden. We hebben voor het HAN en de Limburgse dialecten beargumenteerd dat in de onpersoonlijke en in adjunct-mediumconstructies gebaseerd op transitieve en onergatieve werkwoorden ketenformatie optreedt tussen het DP-subject of *het* en een lege categorie in het small-clause-complement. Dit in tegenstelling tot het AN waarin DP-subjecten en *het* rechtstreeks op de subjectspositie afgebeeld worden. Bovendien hebben we aangenomen dat de variatie in aanwezigheid van de onpersoonlijke enerzijds en de adjunct/instrumentele mediumconstructie anderzijds in samenhang gezien moet worden met de (on)mogelijkheid van P-incorporatie in de taal in kwestie.

Vervolgens hebben we besproken dat semantische aspectuele eigenschappen van deze mediumconstructies gerelateerd zijn aan de zogenaamde “affectedness constraint”. In het HAN en de LD zijn reflexieve mediumconstructies met méér werkwoorden mogelijk dan in het AN. Dit vloeit voort uit onze analyse dat de reflexieve constructies ketenformatie bevatten. *Zich* creëert een transitie door twee argumentposities relateren. Tegelijkertijd kan door de aanwezigheid van *SE* op structurele wijze verschillende perspectieven op de Aktionsart van een werkwoord uitgedrukt worden. Verder hebben we aan de hand van reflexieve ergatieve en consumptieve datief constructies nog meer evidentie geleverd dat het reflexief een aspectuele rol speelt.

● Bibliografie

- Ackema, Peter & Maaike Schoorlemmer (1994).** The middle constructions and the syntax-semantics interface. *Lingua* 93, 59-90.
- Ackema, Peter & Maaike Schoorlemmer (1995).** Middles and Nonmovement. *Linguistic Inquiry* 26-2, 173-197.
- Broekhuis, Hans (1997).** Twee typen subject. *Nederlandse Taalkunde* 2,1 35-51.
- Cinque, Guillermo (1988).** On si constructions and the theory of arb. *Linguistic Inquiry* 19-4. 521-583.
- Condoravi, Cleo (1992).** The middle: where semantics and morphology meet. *MIT Working Papers of Linguistics* 11, 1-15.
- Cornips, Leonie (1996a).** The spread of the reflexive adjunct middle in the Limburg dialects: 1885-1994'. In: Crit Cremer & Marcel den Dikken (red.), *Linguistics in the Netherlands* 1996. John Benjamins, Amsterdam, 45-60.
- Cornips, Leonie (1996b).** De betrouwbaarheid van de schriftelijke enquête Willems (1885): de adjunct middel in de Limburgse dialecten. *Gramma/TTT* 5-2, 61-76.
- Cornips, Leonie (2000).** Shifting Identities in Limburg. In: Ton Dekker, John Helsloot & Carla Wijers (red.), *Roots & Rituals: The construction of ethnic identities*. Het Spinhuis, Amsterdam, 601-616.
- Cornips, Leonie & Aafke Hulk (1996).** Ergative reflexives in Heerlen Dutch and French. *Studia Linguistica* 50-1, 1-21.
- Cornips, Leonie & Aafke Hulk, (1999).** Affected Objects in Heerlen Dutch and Romance. *Languages in Contrast* 1-2, 191-210.
- Dobrovie-Sorin, Carmen (1998).** Impersonal se Constructions in Romance and the passivization of unergatives. *Linguistic Inquiry* 29-3, 399-437.
- Fagan, Sarah (1992).** *The syntax and semantics of middle constructions. A study with special reference to German*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fellbaum, Christiane & Anne Zribi-Hertz (1989).** La construction moyenne en français et en anglais: étude de syntaxe et de sémantique comparées. *Recherches Linguistiques à Vincennes* 18, 19-57.
- Grimshaw, Jane (1990).** *Argument Structure*. MIT Press, Cambridge.
- Hale, Kenneth & Samuel Jay Keyser (1993).** On argument structure and the lexical expression of syntactic relations. In: Kenneth Hale en Samuel Jay Keyser (red.), *The View from building 20*, MIT Press, Cambridge, MA, 53-110.
- Hoekstra, Teun (1984).** *Transitivity*. Foris, Dordrecht.
- Hoekstra, Teun (1992).** Aspect and theta theory. In: Iggy Roca (red.), *Thematic Structure. Its role in Grammar*. Walter de Gruyter, Berlin, 145-174.
- Hoekstra, Teun & Rene Mulder (1990).** Unergatives as Copular Verbs; Locational and Existential Predication. *The Linguistic Review* 7, 1-79.
- Hoekstra, Teun & Ian Roberts (1993).** Middles in Dutch and English. In: Eric Reuland en Werner Abraham (red.), *Knowledge and Language vol. II: Lexical and conceptual structure*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 185-222.
- Hoekstra, Teun, M. Lansu & M. Westerduin (1987).** Complexe verba. *Glott* 10, 61-79.
- Hout, Angeliek van (1996).** *Events semantics of verb frame alternations. A case study of Dutch*

- and its acquisition*. Tilburg: Tilburg dissertation in language studies.
- Hulk, Aafke (1989)**. La construction impersonnelle et la structure de la phrase. *Recherches Linguistiques de Vincennes* 18, 59-81.
- Hulk, Aafke & Leonie Cornips (2000)**. Reflexives in middles and the syntax-semantics interface. In: H. Bennis en M. Everaert (red.), *Interface Strategies*. KNAW-series. Elsevier, Amsterdam, 207-222.
- Jaeggli, Oswald (1986)**. Passive. *Linguistic Inquiry* 17, 587-622.
- Kayne, Richard (1991)**. Romance clitics, verb movement and PRO. *Linguistic Inquiry* 22, 647-686.
- Keyser, Samuel Jay & Thomas Roeper (1984)**. On the middle and ergative constructions in English. *Linguistic Inquiry* 15, 381-416.
- Labelle, Marie (1990)**. Unaccusatives and pseudo-unaccusatives in French. *Nels* 20-2, 303-317.
- Labelle, Marie (1992)**. Change of state and valency. *Journal of Linguistics* 28, 375-414.
- Lagae, Veronique (1990)**. Les caractéristiques aspectuelles de la construction réflexive ergative. *Travaux de Linguistique* 20, 23-42.
- Mulder, Rene (1992)**. *The Aspectual Nature of Syntactic Complementation*. Leiden, HIL.
- Pustejovsky, James (1992)**. The syntax of event structure. In: Beth Levin en Steven Pinker (red.), *Lexical Conceptual Semantics*. Blackwell, Cambridge en Oxford, 47-82.
- Reinhart, Tanya & Eric Reuland (1993)**. Reflexivity. *Linguistic Inquiry* 24-4, 657-720.
- Riemsdijk, Henk van (1978)**. *A Case Study in Syntactic Markedness*. Dordrecht: Foris Publications.
- Rivero, María Luisa (1998)**. On impersonal *se* in Romance and Slavic. Lezing gegeven op *Going Romance*, Utrecht.
- Tenny, Carol Lee (1987)**. *Grammaticalizing aspect and affectedness*. Cambridge, Massachusetts Institute of Technology.
- Travis, Lisa (1991)**. Inner aspect and the structure of VP. Lezing gegeven op *NELS*, University of Delaware.
- Valin, Robert Van (1990)**. Semantic parameters of split intransitivity. *Language* 66, 221-260.
- Verkuyl, Henk (1993)**. *A theory of aspectuality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Vragenlijsten**. Amt für Rheinische Landeskunde (1995), Meertens Instituut (1994) (D69); Willems (1885).
- Zagona, Karen (1994)**. Compositionality of Aspect: evidence from Spanish aspectual *se*. *communication LSRL* 24. Los Angeles.
- Zribi-Hertz, Anne (1987)**. La réflexivité ergative en français moderne. *Le français moderne* 55, 23-54.

Partikels: naar een partikelwoordenboek voor het Nederlands

TON VAN DER WOUDEN¹

Abstract

Particles are a well-known stumbling block for foreign speakers learning Dutch. So far, however, there exists no such thing as a comprehensive overview, let alone a grammar, of the particles of Dutch. After an overview of some of the typical properties of three main types of particles to be distinguished, viz., modal particles, focus particles and discourse particles, the outlines of a dictionary (plus grammar) of the Dutch particles are sketched.

• I Inleiding

In dit artikel wordt een overzicht gegeven van onderzoek in het kader van VNC-project 'Partikelgebruik in Nederland en Vlaanderen'. Dat is op 1 januari 1998 van start gegaan en heeft ten doel meer licht te werpen op een tamelijk veronachtzaamd onderdeel van de Nederlandse taal, te weten de partikels. 'Het Nederlands' moet daarbij in ruime zin worden begrepen als het Nederlands in Nederland én in Vlaanderen.

Het is de bedoeling dat er aan het eind van het project twee eindproducten zijn:

- Een proefschrift over variatie in partikelgebruik.
- Een lexicografisch product over De Partikels Van Het Nederlands.

De verantwoordelijkheid voor het eerste eindproduct ligt bij Inge Callebaut, die genoemd proefschrift voorbereidt aan de Vrije Universiteit Brussel. Dit artikel gaat vooral over een aantal algemene problemen rond dat lexicografische product, dat de verantwoordelijkheid is van de auteur van dit artikel.

In het eerste gedeelte van deze bijdrage ga ik kort in op de vraag, wat partikels zijn, en bespreek ik een aantal opvallende eigenschappen ervan. Het tweede gedeelte gaat vooral over de lexicografische beschrijving van partikels.

1 Gedeelten van dit materiaal werden eerder gepresenteerd tijdens lezingen in Groningen, Nijmegen, Leiden, Antwerpen, Berlijn, Marburg, Leuven, en Utrecht. Met dank aan het publiek aldaar, aan Inge Callebaut, Piet Van de Craen, Ad Foolen, Jack Hoeksema, Frank Jansen, Olga van Marion, Henk Noorman, Jan Stroop, Frans Zwarts, de redactie van *Nederlandse Taalkunde*, en NWO en FWO, de financiers van dit project.

● 2 Eigenschappen van partikels

Voordat men kan beginnen aan een lexicografisch product, moet men eerst weten wat men opneemt en wat niet. Een voorbeeld: idealiter bevat een algemeen woordenboek van het hedendaags Nederlands alle woorden van het algemeen hedendaags Nederlands, en niets meer dan dat. Dit ideaal is bij dit schijnbaar simpele voorbeeld al onbereikbaar, want op vragen als: waar houdt taal op algemeen hedendaags Nederlands te zijn en wordt het dialect, sociolect, jargon, vaktaal, ouderwets, enzovoort? bestaat tot op heden geen werkelijk goed antwoord.²

Dit afbakeningsprobleem wordt niet gemakkelijker oplosbaar als men slechts een gedeelte van het algemeen hedendaags Nederlands wil beschrijven, bijvoorbeeld één semantisch veld of één woordsoort: echte fundamentele oplossingen voor de problemen van afbakening ten opzichte van dialect, jargon, verouderd taalgebruik en dergelijke zijn er in het algemeen niet. Bijkomend probleem bij zo'n deel-woordenboek is de verantwoordelijkheid van de selectie: lijkt dat bij frequentatieve werkwoorden, scheldnamen voor inwoners van steden en dorpen, of namen voor ziekten van het vee nog tamelijk eenvoudig, bij zoiets als partikels is dat zeer moeilijk, zo niet onmogelijk. De woordsoort 'partikel' is namelijk buitengewoon slecht gedefinieerd (maar er is niemand die een betere term heeft). Er zijn ten minste vijf gebruiksmogelijkheden voor de term 'partikel' in de taalwetenschap (vergelijk Wolski (1986), König (1991), Foolen (1993), Foolen (1996b), Kärnä (2000)):

- 1 In de oudste (Griekse en Latijnse) traditie wordt de term 'partikel' gebruikt om te verwijzen naar alle onverbuigbare woorden: voegwoorden, bijwoorden, voorzetsels enzovoort (Kärnä 2000);
- 2 Onder invloed van het Angelsaksisch gebruik wordt 'partikel' gebezigd als synoniem voor 'scheidbaar deel van een samengesteld werkwoord', bijvoorbeeld *op* in *ik bel hem op* dat deel is van het werkwoord *opbellen* (vergelijk bijvoorbeeld Den Dikken 1995);
- 3 Het Duits en het Nederlands, maar ook vele andere talen, kennen kleine woordjes "die betrekking hebben op de gehele zinsinhoud en deze op subtiele wijze schakeren" (Haeseryn e.a. (1997: 457) (in het vervolg: ANS)), zoals *soms* (in de niet-temporele lezing) in de vraag *is uw man soms thuis?* of *maar* in het verzoek of bevel *trek je broek maar uit*. In de traditie worden die woordjes onder meer aangeduid met termen als 'modale partikels' en 'schakeringspartikels'. In de Germaanse talen Nederlands en Duits staan die partikels meestal in het middenveld, dat betekent (in de hoofdzin) tussen het verbogen werkwoord en de werkwoordelijke eindgroep, maar in het klassieke Grieks (Denniston 1975) of het moderne Chinees (Alleton 1981) hoeft dat helemaal niet het geval te zijn;
- 4 Het is niet ongebruikelijk om focus-bijwoorden als *zelfs*, *alleen* en *maar* (in het gebruik waarin het vergelijkbaar is met *alleen*, als in *we zijn maar arme taalkundigen, heb meelij met ons*) aan te duiden met de term 'focuspartikel' (König 1991);

2 Vergelijk, bijvoorbeeld, de inleiding tot het 'Groene Boekje' (Woordenlijst 1995) en de reacties daarop in de vakliteratuur.

- 5 De term ‘partikel’ wordt tenslotte ook nog gebruikt voor lexicale elementen die in andere tradities met termen als ‘discourse marker’ worden aangeduid. Het gaat dan om woordjes waarvan de eerste functie is, het gesprek te structureren. Voorbeelden zijn *enfin* en *kortom*, die aanduiden of suggereren dat de spreker (een deel van) het gesprek samenvat, en *maar* in zinnen als *maar hoe zit het nou met dat proefschrift van jou* dat door een spreker gebruikt kan worden om zijn of haar gesprekspartner(s) duidelijk te maken dat er een ander onderwerp wordt aangesneden (zie bijvoorbeeld Redeker 1994).

Het eerste gebruik van de term is te algemeen om nog bruikbaar te zijn, het tweede is van een geheel andere orde dan de andere. In het partikelwoordenboek wordt dan ook slechts aandacht besteed aan de partikels van het Nederlands in de derde, de vierde en de vijfde betekenis van het woord. Dat die drie soorten partikels bijeengenomen worden heeft tenminste twee redenen: deze gebieden zijn lexicografisch allemaal zo goed als onontgonnen terrein,³ en het heeft zin om ze in samenhang te onderzoeken omdat in elk geval sommige woorden, zoals *maar*, in elk van die functies gebruikt kunnen worden.⁴

In de volgende paragraaf gaan we iets nader in op eigenschappen van een aantal verschillende soorten partikels.⁵ Anders dan in Van der Wouden (1999) wordt hier geen aparte aandacht besteed aan schaalpartikels als *minstens* en *hoogstens*, omdat die term wel voor zichzelf spreekt (vergelijk Klein 1997).

2.1 Soorten partikels

Laten we om enige orde in de chaos te scheppen drie soorten partikels onderscheiden.⁶

Focuspartikels als *zelfs*, *alleen*, *vooral*, *met name*, *niet eens*, *ook*, enz. plaatsen bepaalde

- 3 Dit wordt vooral beseft en betreurd door niet-moedertaalsprekers: de partikels, die “Typical Dutch noises with no particular meaning” (een gelukkige term geciteerd door Foolen 1986), en de problemen die ze kunnen opleveren (en ook daadwerkelijk opleveren) in het onderwijs Nederlands als vreemde taal zijn een terugkerend thema op de *Colloquiua Neerlandica*, de driejaarlijkse bijeenkomsten van extramurale neerlandici.
- 4 Als we dichter bij de terminologie van de traditionele grammatica willen blijven dan moeten de meeste partikels ingedeeld worden bij de bijwoorden. Met deze laatste constatering leren we overigens ook niet veel, want de categorie bijwoorden is een buitengewoon heterogene klasse van woorden en woordjes met als voornaamste gemeenschappelijke kenmerk dat ze niet in een andere woordsoort passen (Roose 1964:12). Abraham (1986) gaat in op de eigenschappen die partikels onderscheiden van andere bijwoorden.
- 5 Vergelijk ook de ANS, 456-7 en 1346-9.
- 6 Denk niet dat deze driedeling de mogelijkheden uitput. In de literatuur over ontkenningen worden negatieve bijwoorden (als het Nederlandse *niet*) dikwijls ook aangeduid met de term partikel (zie bijvoorbeeld Duffield 1995). Creolentalen beschikken niet zelden over rijke systemen van partikels die tijd, modus en aspect uitdrukken (zie bijvoorbeeld Singler 1990). Er zijn talen met systemen van evidentieële partikels (die iets zeggen over de bron van des sprekers informatie, zie bijvoorbeeld Chafe en Nichols 1986) en talen met miratieve partikels (die iets uitdrukken over de mate waarin de spreker de beschreven stand van zaken verwacht had) (DeLancey 1997), enz. Hoed u bovendien voor de gedachte dat dit soort partikels beperkt is tot exotische talen: in Van der Wouden (1998) wordt gesuggereerd dat veel Nederlandse kindertjes een stadium doorlopen waarin *nou* als vraagpartikel fungeert, *maar eens* lijkt bij een aantal sprekers te functioneren als een puur grammaticaal partikel dat zwakke directieven markeert (cf. *infra*) en het Nederlandse *warempel* zouden we kunnen beschouwen als een miratief partikel.

zinsdelen of betekenisaspecten op de voorgrond (Hoeksema en Zwarts 1991, König 1991).⁷ Een zin als (1) bijvoorbeeld is bij een neutrale intonatie een neutrale mededeling.

(1) Jan had een goede lezing.

Voegen we een focuspartikel als *zelfs* of *alleen* toe vóór *Jan*, dan verandert er niets aan de waarheidsvoorwaarden, dus aan de betekenis, van de zin: hij is waar als Jan een goede lezing had, en onwaar in alle andere gevallen. Door die toevoeging van *zelfs* of *alleen* wordt echter wel van alles gesuggereerd over Jan zijn lezing in vergelijking met andere lezingen van Jan, respectievelijk lezingen van anderen, bijvoorbeeld dat Jan meestal niet zulke goede lezingen houdt (2) of dat de andere lezingen niet goed waren (3):

(2) Zelfs Jan had een goede lezing.

(3) Alleen Jan had een goede lezing.

Een speciaal type van focuspartikels zijn de **tijdspartikels**: woordjes als *al*, *nog*, *pas*, *weer*, *niet meer* enz.⁸ Net zoals de “gewone” focuspartikels leggen deze tijdspartikels speciaal accent op bepaalde aspecten van de zin of uiting, in dit geval op de temporele:⁹

(4) Frans ging om vier uur naar bed.

(5) Frans ging al om vier uur naar bed.

(6) Frans ging pas om vier uur naar bed.

(7) Frans ging weer om vier uur naar bed.

Een zin als (4) zal in het algemeen gebruikt worden om op neutrale wijze de boodschap over te brengen dat een zekere Frans op een bepaald moment een zekere handeling verrichtte. Zin (5) brengt dezelfde boodschap over, en is waar onder dezelfde omstandigheden – dat is dus een belangrijk verschil met ‘echte’ bijwoorden van tijd zoals *vandaag*, die wel invloed hebben op de betekenis, de waarheidsvoorwaarden van de zin. Toevoeging van *al* geeft de hoorder echter tegelijkertijd te verstaan dat het tijdstip van naar bed gaan eerder lag dan in het algemeen, of in het algemeen voor Frans, gebruikelijk is. Zin (6) verschilt slechts daarin van (5) dat nu gesuggereerd wordt dat de handeling juist onverwacht laat plaatsvond. Het woordje *weer* in zin (7) tenslotte maakt duidelijk dat deze persoon deze handeling niet voor het eerst op dit tijdstip uitvoerde.

7 Er is alle reden om combinaties als *met name* en *niet eens* als partikels, dus als lexicale eenheden te beschouwen. We komen daar later nog op terug.

8 Argumenten om de tijdspartikels in te delen bij de focuspartikels zijn te vinden in König (1991) en Foolen (1993). Smessaert (1999) is de meest recente uitgebreide behandeling van dit soort partikels in het Nederlands: hij spreekt overigens van ‘aspectuele partikels’.

9 Een reviewer wijst op een syntactisch verschil tussen *al*, *pas* en *weer*: volgens de bekende eenzinsdeelproef zijn *al* en *pas* onderdeel van een groter zinsdeel, terwijl *weer* een zelfstandig zinsdeel lijkt te zijn: vergelijk het grammaticale *al/pas om vier uur ging Frans naar bed* met het twijfelachtige *?weer om vier uur ging Frans naar bed*, terwijl omgekeerd **al ging Frans om vier uur naar bed* volstrekt onacceptabel is, in tegenstelling tot *weer ging Frans om vier uur naar bed*. Merk overigens op dat er ook weer verschil is tussen *pas* en *al*: *pas* kan in tegenstelling tot *al* ook zelfstandig gebruikt worden, als in *pas ging Frans om vier uur naar bed*, maar dan heeft *pas* de betekenis ‘onlangs’ (Barbiers 1995).

Modale partikels vormen de tweede belangrijke categorie. De ANS (457) schrijft daarover dat ze “betrekking hebben op de gehele zinsinhoud en deze op subtiele wijze schakeren”.¹⁰ Voorbeelden zijn *nou, dan, toch, maar, eens, even* enzovoorts. Deze partikels zijn doorgaans onbeklemtoond en onbeklemtoonbaar (Elffers 1997) en staan vrijwel altijd midden in de zin (in het middenveld, dat wil zeggen (in hoofdzinnen) tussen persoonsvorm en werkwoordelijke eindgroep¹¹) en wel op de grens tussen thema en rhema (Krivonosov 1963, De Vriendt en Van de Craen 1986). De betekenis van deze partikels is vaak heel moeilijk te omschrijven (ik kom daar op terug). De opmerkingen tussen de haakjes bij de volgende voorbeelden zijn dan ook meestal niet meer dan suggesties.¹²

- (8) Kijk!
- (9) Kijk nou! (verbazing)
- (10) Kijk dan! (ongeduld)
- (11) Kijk maar! (suggestie)
- (12) Kijk eens! (verzoek)

Tot slot onderscheid ik nog de categorie van **discourse-partikels** (Mosegaard Hansen 1998) (ook wel bekend als ‘discourse markers’ (Schiffrin 1987)) waartoe woordjes gerekend worden als *kijk* en *hé*, die meestal vooraan staan, en *hoor, hè* en *joh*,¹³ die juist achteraan de zin komen, *enfin* dat meestal voorop staat, en *kortom* dat op verschillende plaatsen in de zin kan worden aangetroffen.¹⁴ Deze elementen zijn van de drie onderscheiden soorten partikels het minst syntactisch, in die zin dat ze zelden deel uitmaken van de zin, maar veeleer een perifere positie innemen. In traditioneel-grammatische termen zouden veel van deze discourse-partikels ‘tussenwerpsel’ worden genoemd. Meer dan de modale en de focuspartikels hebben deze discourse partikels vooral een gespreksorganiserende functie: ze vragen bijvoorbeeld om aandacht (13, 14) of om expliciete instemming (15), of ze laten juist merken dat er geen tegenspraak mogelijk of gewenst is (16), of ze duiden aan dat er een samenvatting gegeven wordt van een gedeelte van het discours (17, 18):

¹⁰ De ANS gebruikt de term “schakeringspartikels”.

¹¹ In ANS-terminen: tussen de eerste en de tweede pool.

¹² König (1991: 174 vv.) geeft een handig overzicht van wat er tot dan is voorgesteld aan eigenschappen van modale partikels: ze hebben doorgaans ook andere functies (‘multiple class membership’); ze zijn het eindpunt van een grammaticalisatieproces, gevoed door diverse klassen functiewoorden; ze komen niet voor in het voorveld (dwz. voor de persoonsvorm in hoofdzinnen); ze kunnen niet bevroegd, ontkend enz. worden; ze leveren geen bijdrage aan de propositionele inhoud van een zin; ze kunnen geen klemtoon (stress) krijgen; ze kunnen niet gecoördineerd worden; ze komen uitsluitend voor in het middenveld, dwz. tussen het voegwoord (in bijzinnen) of de persoonsvorm (in hoofdzinnen) en de niet-finiete werkwoordsvormen; ze volgen alle pronominalementen, maar kunnen verder voorkomen op alle grenzen tussen zinsdelen; ze zijn gevoelig voor de modaliteit van de zin; ze verdelen de zin in een thematisch en een rhematisch gedeelte, zonder deel uit te maken van een van beide. Het valt op dat vrijwel al deze eigenschappen negatief van aard zijn.

¹³ *Joh* is oorspronkelijk een appellatief, een variant van *jong* (WNT s.v. *jong* II), maar het heeft een betekenisontwikkeling ondergaan die het minder aanspreekvorm en meer partikel-achtig gemaakt heeft.

¹⁴ In diverse voordrachten en publicaties (waaronder Kirsner en Deen (1990) en Kirsner (2000)) heeft Robert Kirsner aandacht gevraagd voor zinsfinale elementen als *hoor* en *hè*, en voor de verschillen daartussen. De Vriendt (1995) gaat in op het gebruik als partikel van imperatiefvormen als *kom, kijk* en *zeg*.

- (13) Kijk, nou moet je eens goed luisteren.
- (14) Hé, let eens op, joh.
- (15) Stikstof is een gas, hè?
- (16) Stikstof is een gas, hoor!
- (17) Kortom, je gaat morgen niet naar dat feestje.
- (18) Je gaat (,) kortom (,) morgen niet naar dat feestje.

2.2 Multifunctionaliteit

Een van de vele complicerende factoren bij het partikelonderzoek is dat veel, en dan met name de frequentere, partikels meer dan één functie hebben. We hebben dat al gezien met *maar* (vergelijk ook Foolen 1993), maar ik geef nog een voorbeeld, dat overigens met vele zou kunnen worden uitgebreid. Het woord *zeker* kan, onder meer, gebruikt worden als bijwoord, als focuspartikel, als modaal partikel, en als schaalpartikel in de betekenis ‘minstens’ (Van der Wouden 2000b).

- (19) Ik weet bijna zeker dat dat Wim Kok is. (bijwoord)
- (20) U bent zeker Olga van Marion? (modaal partikel)
- (21) Dat is niet moeilijk, zeker niet voor iemand als jij. (focuspartikel)
- (22) Er zijn hier zeker twintig mensen in de zaal. (schaalpartikel)

Wat betreft het gebruik als modaal partikel heeft Taco Roorda (Roorda 1864) al opgemerkt dat *zeker* soms gebruikt wordt wanneer de spreker juist helemaal niet zeker van zijn zaak is. En wat het gebruik als achteropgeplaatst focuspartikel en als schaalpartikel betreft: dat gebruik is niet eens vermeld in Van Dale of WNT.¹⁵

2.3 Tekstvariatie

Regelmatig is in de literatuur over partikels de stelling te vinden dat modale partikels vooral een fenomeen zijn van gesproken, informele taal.¹⁶ Of, zoals Helbig en Helbig het formuleren voor het Duits:

Die deutschen Partikeln werden außerdem sehr häufig verwendet, jedoch mehr in der Umgangssprache des Alltags als in der gehobenen Sprache, mehr in spontaner als in geplanter Sprache und mehr in dialogischer als in monologischer Rede. (Helbig en Helbig 1995: 7)

¹⁵ Vergelijk voor *zeker* ook Elffers (2000).

¹⁶ Dat verklaart ten dele waarom de grammatici, die traditioneel toch erg op de schrijftaal gericht waren, weinig aandacht aan partikels besteed hebben. Helbig en Helbig (1995: 7) merken dan ook op “Lange Zeit ist die Bedeutung der Partikeln für die umgangssprachliche Kommunikation verkannt worden: Von der Stilistik her wurden sie als bloße ‘Flickwörter’ und als ‘Redefüllsel’ angesehen, auf die man besser zu verzichten habe. Dem entsprach eine stiefmütterliche Darstellung in den Grammatiken (meist in der heterogenen Klasse der Adverbien) sowie in den Wörterbüchern (weil sie ‘ohne eigentliche Bedeutung’ seien) und folglich auch in den Lehrmaterialien.”

Dit soort effecten is ook voor het Nederlands reëel, zoals gemakkelijk te demonstreren is aan de hand van een tekstbestand van enige omvang, bijvoorbeeld het Corpus Eindhoven.¹⁷ Als we naar tabel 1 in (23) kijken, dan zien we dat een partikel als *eens* inderdaad meer voorkomt in informele dan in formele genres, en meer in spreektaal dan in schrijftaal. De frequentie van *eens* is immers gemiddeld over het hele corpus gerekend bijna 1 promille (bijna 1000 voorkomens op ongeveer 1 miljoen woorden), maar de frequentie ligt aanzienlijk hoger in het subcorpus spreektaal en veel lager in ambtelijke taal.

(23) Tabel 1: *eens* in verschillende teksttypen

	N	<i>eens</i>	%
ambtenaren-taal	55191	8	0,01
dagbladen	146618	78	0,05
gezinsbladen	149067	151	0,10
gesproken taal	177273	283	0,16
opiniebladen	150847	105	0,07
pop.-wetenschappelijk	141379	72	0,05
romans en novellen	160485	189	0,12
totaal	980860	886	0,09

Kijken we echter naar andere partikel-achtigen, bijvoorbeeld naar *echter*, *trouwens* en *overigens*, dan zien we niet alleen grote verschillen in distributie, maar dan observeren we ook dat sommige van die woordjes juist niet of nauwelijks in (al of niet informele) spreektaal voorkomen:

(24) Tabel 2: drie partikel-achtigen in verschillende teksttypen

	N	<i>trouwens</i>	<i>overigens</i>	<i>echter</i>
ambtenaren-taal	55191	5 (0,01%)	27 (0,05%)	50 (0,09%)
dagbladen	146618	22 (0,02%)	37 (0,03%)	107 (0,07%)
gezinsbladen	149067	34 (0,02%)	25 (0,02%)	60 (0,04%)
gesproken taal	177273	39 (0,02%)	12 (0,01%)	2 (0,00%)
opiniebladen	150847	14 (0,01%)	37 (0,02%)	65 (0,04%)
pop.-wetenschappelijk	141379	11 (0,01%)	25 (0,02%)	147 (0,10%)
romans en novellen	160485	28 (0,02%)	10 (0,01%)	21 (0,01%)
totaal	980860	153 (0,02%)	173 (0,02%)	452 (0,05%)

Van focuspartikels wordt zelden gezegd dat ze typisch tot het informele (of juist het formele) taalgebruik zouden behoren. Toch valt ook daar wel iets over op te merken. Ik geef twee voorbeelden. Het woord *inzonderheid* is een focusadverbium van het type *vooral, met name*, dat in de negentiende eeuw niet ongebruikelijk was (25), maar dat tegenwoordig

17 Het Corpus Eindhoven is ook bekend als het Corpus-Uit den Boogaart; het was in de jaren '70 uitgangspunt voor de tellingen in Uit den Boogaart (red.) (1975) en De Jong (red.) (1979). Ik gebruikte de VU-versie, die ook het materiaal voor Renkema (1981) bevat. In totaal bevat dit corpus ongeveer een miljoen woorden, verdeeld over ambtenarentaal, dagbladen, opiniebladen, gezinsbladen, gesproken taal, populair-wetenschappelijk proza en belletrise (vergelijk tabel 23).

vrijwel beperkt is tot lexicografentaal. Het komt precies een keer voor in het Corpus Eindhoven (26), maar het staat maar liefst 7516 keer op de CD-Rom van het WNT, dikwijls vooraan het soort uitloop dat in Van der Wouden (2000a) ‘appendix’ genoemd wordt, net zoals *zeker* in (21); een voorbeeld van dat gebruik staat in (27).

- (25) Deze verzen hadden vooral zijn roem gevestigd, inzonderheid bij de dames.¹⁸
- (26) In beide gevallen dient u rekening te houden met het karakter van de hond, inzonderheid bij het straffen.¹⁹
- (27) Getakt rankje van den aalbessestruik, aan hetwelk de bessen vastzitten en groeien; inzonderheid zulk een rankje, nadat het van de bessen ontdaan is, in tegenstelling van aalbessentros, waaraan zich de bessen nog bevinden.²⁰

In de grote woordenboeken van Van Dale heeft *inzonderheid* zelfs een eigen afkorting (*inz.*).

Een iets minder extreem voorbeeld van ongelijke distributie van focuspartikels over tekstsoorten vinden we in tabel 3 in (28), die een beeld geeft van de distributie van *alleen* en vier van zijn bijna-synoniemen (waarvan *enkel* trouwens in België veel populairder is dan in Nederland).

(28) Tabel 3: vijf focuspartikels in het Corpus Eindhoven

subcorpus	N	<i>alleen</i>	<i>slechts</i>	<i>enkel</i>	<i>louter</i>	<i>uitsluitend</i>
ambtenaren	55191	42 (0,08%)	37 (0,07%)	1 (0,00%)	0 (0,00%)	8 (0,01%)
dagbladen	146618	110 (0,08%)	60 (0,04%)	1 (0,00%)	0 (0,00%)	8 (0,00%)
gezinsbladen	149067	167 (0,11%)	31 (0,02%)	1 (0,00%)	3 (0,00%)	11 (0,01%)
gesproken taal	177273	105 (0,06%)	2 (0,00%)	3 (0,00%)	1 (0,00%)	0 (0,00%)
opiniebladen	150847	150 (0,10%)	45 (0,03%)	5 (0,00%)	2 (0,00%)	6 (0,00%)
pop.wetenschappelijk	141379	147 (0,10%)	107 (0,08%)	3 (0,00%)	2 (0,00%)	15 (0,01%)
belletrie	160485	154 (0,10%)	21 (0,01%)	3 (0,00%)	0 (0,00%)	1 (0,00%)
totaal	980860	875 (0,09%)	303 (0,03%)	17 (0,00%)	8 (0,00%)	49 (0,00%)

Voor *uitsluitend*, *enkel* en zeker voor *louter* is dit corpus (in totaal ongeveer 1 miljoen woorden) wellicht te klein om betrouwbare uitspraken te doen. Maar voor een woord als *slechts* zien we een tamelijk duidelijk effect: dit partikel, dat volgens onze intuïtie aanzienlijk formeler is dan bijvoorbeeld *alleen*, is verhoudingsgewijs oververtegenwoordigd in dagbladen, populair-wetenschappelijk proza, en de taal van ambtenaren, en dat zal inderdaad wel komen omdat die teksttypen formeler zijn dan de andere.²¹

18 François HaverSchmidt: *Familie en Kennissen*. 1e dr. 1876, 4e dr. 1894. Een groot man en een goed man. Ik schrijf *HaverSchmidt* in navolging van de auteur zelf.
 19 Corpus Eindhoven: *Gezinsbladen*.
 20 WNT s.v. *aalbessenrist*.
 21 Vergelijk overigens Biber (1988) voor uitgebreid kwantitatief onderzoek naar verschillen tussen teksttypen.

2.4 Regionale variatie

Behalve met tekstvariatie moeten we ook rekening houden met regionale verschillen in partikelgebruik (vergelijk ook Devos en Vandeweghe 1985). Bij voorbeeld: in het Noord-Oosten van Nederland bestaat een ‘Saksisch’ *ja* dat ongeveer ‘immers’ betekent:

(29) Het wordt ja niet slim. Daar ben ik te old veur.²²

Daarentegen fungeert *alleszins* in het Zuiden, maar niet in het Noorden, als partikel-achtig bijwoord met een betekenis die vergelijkbaar is met *in elk geval*:²³

(30) De ambulante diensten, de beschutte werkplaatsen en de diensten voor plaatsing in gezinnen zijn alleszins uit het toepassingsgebied van deze afdeling uitgesloten.²⁴

Zegt een Groninger zoiets als (29), of een Vlaming iets als (30), dan zijn die Groninger en die Vlaming uitstekend verstaanbaar en begrijpelijk voor hun mede-Groninger respectievelijk mede-Vlaming. Komen hun gesprekspartners evenwel niet uit dezelfde streek, hebben ze niet dezelfde talige achtergrond, dan kan de communicatie gemakkelijk op zulke kleine woordjes stranden.²⁵

2.5 Groepsvorming

Een andere bekende, belangrijke en complicerende eigenschap van partikels is hun vermogen tot het aangaan van (min of meer vaste) combinaties. Sommige focuspartikels laten zich gemakkelijk coördineren, en in (31) speelt de auteur met die mogelijkheid.

(31) dat doen ze *enkel en uitsluitend en alleen maar* voor de lijn²⁶

Sommige combinaties komen zó vaak voor, dat ze de neiging hebben te verstenen. Dat kan dan cliché’s opleveren als:

(32) enkel en uitsluitend, eerst en vooral

(33) *uitsluitend en enkel, *vooral en eerst

22 J.J. Voskuil, *Het Bureau*, deel 4, 476 (met dank aan Ad Foolen).

23 In de suggestie van Van de Poel en Van de Walle (1995: 330) dat er “geen noemenswaardige verschillen” in het partikelgebruik van Nederland en België zouden zijn, kunnen we ons niet vinden. *Alleszins* en *ja* zijn beslist niet de enige partikels waarbij gebruiks- of betekenisverschillen tussen Noord en Zuid te vinden zijn. Zie bijvoorbeeld Colson (2000) over een Belgisch gebruik van *inderdaad* in de betekenis ‘namelijk’ onder invloed van het Franse *en effet*.

24 *Belgisch Staatsblad* 8/8/1994.

25 Een informant, geboren en getogen in Groningen, rapporteert dat hij in Groningen bij de bakker altijd *mag ik wel een heel bruin?* vroeg, en dan een heel bruin brood ontving. In zijn nieuwe woonplaats Delft creëerde hij met die vraag bij de bakker vooral veel onbegrip. Inmiddels heeft hij geleerd om in Delft in plaats van *wel, mischien* of *alsjeblijft* of helemaal geen partikel te gebruiken.

26 Annie M.G. Schmidt: De kippetjes van de koning.

waarin de vaste volgorde waarschijnlijk prosodisch (door het metrum) gemotiveerd is: *enkel en uitsluitend*, met het regelmatige trocheïsche patroon TOM-di-DOM-di-DOM ‘loopt lekkerder’ dan het hortende *uitsluitend en enkel* ti-DOM-ti-ti-DOM.²⁷

Modale partikels laten zich doorgaans niet coördineren, maar ze kunnen desondanks gemakkelijk in elkaars buurt voorkomen. De meeste modale partikels kunnen immers slechts op één plaats staan, midden in de zin. Moeten er verschillende modale nuances tegelijk expliciet gemaakt worden, dan leidt dat gemakkelijk tot partikelclusters van soms aanzienlijke lengte, een feit waar al bijna een eeuw geleden door Hoogvliet (1903) op gewezen werd:

- (34) Geef de boeken *dan nu toch maar eens even* hier (Hoogvliet)
- (35) Zo is het *toevallig dan toch ook nog wel eens even* (Foolen)
- (36) Ik zie mezelf *best nog wel* over tien jaar *ook nog* voor de klas staan (Corpus Gesproken Nederlands)

De volgorde in die clusters van modale partikels is meestal zo goed als vast (Thurmair 1989, Vismans 1994). De lezer kan voor zichzelf nagaan dat volgordevariatie in de gegeven voorbeelden hetzij moeilijk gaat of betekenisverandering oplevert. Volgens De Vriendt e.a. (1991) wordt de volgorde van de verschillende partikels in dit soort clusters in grote mate bepaald door de oorspronkelijke betekenissen van de partikels.

Sommige combinaties kunnen behoorlijk frequent zijn. Met name *eens* is een zeer sociaal partikel. Tabel 4 in (37) laat zien dat ruim de helft van alle gevallen van *eens* in het Corpus Eindhoven voorkomt in een van de vier clusters *wel eens* (hoe dan ook geschreven - vergelijk noot 29), *nog eens*, *niet eens* en *maar eens*:²⁸

(37) Tabel 4: clustergedrag van *eens* in het Corpus Eindhoven

	<i>eens</i> totaal	<i>wel eens</i>	<i>nog eens</i>	<i>niet eens</i>	<i>maar eens</i>	<i>wel eens</i>
ambtenaren-taal	8	1 (13%)	4 (50%)	0	0	0
dagbladen	78	14 (18%)	16 (21%)	9 (12%)	4 (5%)	3 (4%)
gezinsbladen	151	16 (11%)	14 (9%)	14 (9%)	11 (7%)	19 (13%)
gesproken taal	283	93 (33%)	24 (8%)	16 (6%)	8 (3%)	0
opiniebladen	105	19 (18%)	24 (23%)	5 (5%)	5 (5%)	3 (3%)
pop.-wetenschappelijk	72	16 (23%)	10 (14%)	7 (10%)	4 (6%)	1 (1%)
romans en novellen	189	33 (17%)	24 (13%)	33 (17%)	7 (4%)	2 (1%)
totaal	886	192 (22%)	116 (13%)	84 (9%)	39 (4%)	28 (3%)

27 In sommige gevallen is er een geografisch verschil in de voorkeursvolgorde: in grote delen van België (en wellicht in een deel van Noord-Brabant) vind je zowel *weeral* en *zeker en vast* als *alweer* en *vast en zeker*, terwijl je in het Noorden vrijwel uitsluitend de laatste twee varianten aantreft. Deze variatie wijst erop dat prosodie niet de enige factor is die de volgorde in dit soort conjuncties bepaalt (Cooper en Ross 1975). Uiteindelijk zal die volgorde bij frequente combinaties wel lexicaal vastgelegd worden.

28 Anders dan in de vorige tabellen drukken de percentages tussen haakjes in de hierna volgende tabellen niet de verhouding ten opzichte van het hele corpus, maar ten opzichte van alle voorkomens van *eens* uit.

Bovendien valt op dat de verschillende combinaties niet gelijk over de verschillende teksttypes verdeeld zijn: in gesproken taal is *wel eens* weliswaar de populairste combinatie, maar in andere (wellicht als formeler aan te merken) teksttypes als de taal van ambtenaren, van dagbladen en van opiniebladen voert *nog eens* de ranglijst aan.

Vergelijkbare verschillen vinden we trouwens bij collocatoneel gedrag van focuspartikels: tabel 5 in (38) laat duidelijk zien dat *alleen maar* relatief vaker in gesproken taal, belletrie en gezinsbladen voorkomt dan in de andere subcorpora.²⁹

(38) Tabel 5: *alleen (maar)* in het Corpus Eindhoven

subcorpus	<i>alleen</i> totaal	<i>alleen maar</i>
ambtenaren	42	2 (5%)
dagbladen	110	15 (14%)
gezinsbladen	167	39 (23%)
gesproken taal	105	34 (32%)
opiniebladen	150	26 (17%)
pop.-wetenschappelijk	147	18 (12%)
belletrie	154	42 (27%)
totaal	875	176 (20%)

In het geval van modale partikels kunnen alsmaar terugkerende combinaties zich steeds meer gaan gedragen als *woorden*, dat wil zeggen lexicale eenheden met onvoorspelbare vorm- en betekenseigenschappen. De combinatie *weleens* wordt bijvoorbeeld dikwijls aan elkaar geschreven,³⁰ en de betekenis van het verklarend *dan ook*, als in (39), volgt niet uit de betekenissen van de samenstellende delen.³¹

(39) Een zware taak, waar *dan ook* duizenden militairen uit verschillende landen hun best voor zullen doen.³²

Verder heeft de combinatie *al maar* een variant *alsmaar* met een */s/* die in het WNT (supplement s.v. *als* II) etymologisch onverklaard blijft,³³ en er kunnen onverwachte klem-

29 Het WNT keurt impliciet *alleen maar* voor de schrijftaal af: "Ook dient ter versterking, in de volksspraak, het gelijkbeteekenende *maar*, vóór of achter *alleen* geplaatst" (s.v. *alleen* III).

30 Het WNT heeft een apart lemma voor *weleens* en woordenboeken als Van Dale (Geerts en den Boon 1999) en woordenlijsten als het Groene Boekje (Woordenlijst 1995) en de Spellingwijzer van Onze Taal (Renkema e.a. 1998) gaan daarin mee; het stijlboek van *de Volkskrant* schrijft eveneens de spelling *weleens* voor, maar het stijlboek van *Trouw* houdt het op *wel eens*, terwijl de *Schrijfwijzer* (Renkema 1989) een aaneengeschreven en een uit elkaar geschreven variant onderscheidt.

31 Anders dan *weleens* komt *danook* nauwelijks aan elkaar geschreven voor. De internetzoekmachine Altavista vond op 3 september 2000 337 Nederlandstalige pagina's met *danook*, bijvoorbeeld *Door het tamelijk hoge eiland is er een overvloedige regenval en vind je in de tropische regenwouden danook een diversiteit aan plantengroei.* (huizen.dds.nl/~tba/81_90.htm), tegenover 226227 met *dan ook*, dus ongeveer een verhouding van 1:1000. Ter vergelijking: op dezelfde dag vond ik op dezelfde manier van *weleens* 8959 voorkomens tegenover 69617 *wel eens*, dat is grofweg 1:10.

32 Jeugdjournaal mei 1993 via INL 38 Miljoen-corpus.

33 Volgens recentere inzichten schijnt deze */s/* terug te voeren te zijn op invloeden van het Jiddisch (Beem 1974: 41), maar hij is misschien ook wel vergelijkbaar is met de */s/* die we aantreffen in nominale samenstellingen (*stadspark*). Vergelijk ook de verouderde variant *alnog* naast *alsnog*.

Partikels: naar een partikelwoordenboek voor het Nederlands

toonverschijnselen optreden zoals in het geval van het minimale paar *zomaar - zowaar*: twee lexicale elementen met een vergelijkbare fonologische structuur (/zo - stemhebbende continuant - aar/), maar met een verschillend klemtoonpatroon (40-41):

- (40) Op zoek naar een nieuwe route naar Indië heeft hij *ZO*maar Amerika ontdekt.
- (41) Op zoek naar een nieuwe route naar Indië heeft hij *zo*WAAR Amerika ontdekt.

Behalve dat sommige partikels graag bij elkaar in de buurt staan, vinden we ook andere vormen van collocatiegedrag bij partikels. Ik geef een paar voorbeelden. Het focuspartikel *niet eens*³⁴ heeft een sterke voorkeur voor zinnen met het hulpwerkwoord *kunnen* (*ze kunnen niet eens voetballen*) en het hoofdwerkwoord *weten* (*ze weten niet eens wat voetballen is*): in ons materiaal zijn dat de werkwoorden die het meest in de buurt van *niet eens* aangetroffen worden.³⁵

(42) Tabel 6: verbale collocaties met *niet eens* (N = 1604)

cluster	Freq.	%
niet eens	1604	100
<i>KUNNEN</i>	202	12,6
<i>WETEN</i>	187	11,7
Totaal	389	24,3

Bijna een kwart van de voorkomens van *niet eens* in ons corpus staat dus in de omgeving van een vorm van de werkwoorden *kunnen* of *weten*.

De combinatie van modale partikels *wel eens* heeft daarentegen een sterke voorkeur voor zwak-modale omgevingen in het algemeen:

(43) Tabel 7: modale collocaties met *wel eens* (N = 1302)

cluster	Freq.	%
wel eens	1302	100
<i>zouden/zou</i>	192	14,7
<i>kunnen/kan</i>	130	10,0
<i>zullen/zal</i>	56	4,3
<i>kon/konden</i>	37	2,8
<i>misschien</i>	35	2,7
Totaal	450	34,6

Het modale cluster *maar eens* ten slotte vertoont een sterke voorkeur voor directieve contexten (Vismans 1994), meer speciaal imperatieven en vormen van het modale hulp-

34 De vaste combinatie *niet eens* fungeert als een focuspartikel, ongeveer equivalent aan *zelfs niet* (Rullmann 1995). Ik ken één auteur die de combinatie systematisch als een woord schrijft, namelijk Albert Helman. Eén voorbeeld uit vele: *Hij scheen immers nieteens verliefd op Matilde, - wat zij nog als een verontschuldiging had kunnen laten gelden, en als een klein tribuut aan Gumersindo, - maar beschouwde het eenvoudig als zijn recht daar rond te hangen.* Uit: *Het vergeten gezicht*. Rotterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1939.

35 Het cijfermateriaal in deze en de volgende tabellen is gebaseerd op onze database van partikelvoorkomens.

werkwoord *moeten*. Tabel 8 in (44) geeft een paar van de meest frequente woordvormen in de buurt van deze combinatie:

(44) Tabel 8: collocaten van *maar eens* (N = 557)

cluster	Freq.	%
maar eens	557	100
<i>moet</i> (pres. sg.)	70	12,6
<i>laat</i> (imper.)	45	8,1
<i>moest</i> (past sg.)	34	6,1
<i>kijk</i> (imper.)	29	5,2
Totaal	178	32,0

Een extreem geval van directief *maar eens*-gebruik is de roman *De Nakomer* van Maarten 't Hart.³⁶ Daarin komt de combinatie 14 keer voor, waarvan maar liefst 13 keer in een directieve zin, meestal een morfologische imperatief (9 keer) of een vorm van het werkwoord *moeten* (3 keer).

Interessant genoeg maakt *maar eens* in de meeste gevallen in deze roman deel uit van een groter partikelcluster. Een paar voorbeelden staan in (45-47):

(45) Sta *eerst maar eens* op

(46) Denkt u er *nog maar eens* goed over na

(47) Ik moet *eerst maar eens* kijken of ze bij me thuis zijn geweest

Een manier om deze voorkeur voor langere partikelclusters te begrijpen is de volgende. We zagen al dat *maar eens* tegenwoordig vooral aangetroffen wordt in directieve contexten (Vismans 1994). Het heeft er alle schijn van dat voor sommige sprekers, inclusief Maarten 't Hart, *maar eens* zich heeft ontwikkeld of gespecialiseerd (Hoeksema 2000) tot een (optionele, puur grammaticale, dus betekenisloze) markeerder van zwakke, beleefde bevelen. Als dat zo is, dan kan die partikelcombinatie niet meer de gebruikelijke functies van modale partikels (nuanceren, verzwakken,...) vervullen. Voelt de spreker nu toch de behoefte zijn beleefde bevel met *maar eens* nader te modifieren, dan kan dat, bijvoorbeeld, met een modaal partikel. Aangezien modale partikels maar op één plaats in de zin kunnen staan, krijgen we een langer cluster.

2.6 Veranderlijkheid

Het gebruik van partikels kan ook aan verandering onderhevig zijn. Ik geef drie voorbeelden, *best wel*, *ergens* en *ooit nog* vs. *nog ooit*. De combinatie *best wel* (48) is in opkomst sinds de jaren '70 (Van Oostendorp en Van der Wouden 1998):

(48) Ik heb daar *best wel* moeite mee, weet je?

³⁶ Maarten 't Hart, *De nakomer*. Amsterdam; Antwerpen: De Arbeiderspers, 1996.

Partikels: naar een partikelwoordenboek voor het Nederlands

Het gebruik van *ergens* als algemeen verzwakkend partikel daarentegen lijkt, na een flinke bloei in de jaren '70 van de twintigste eeuw, in 2001 alweer vrijwel uitgestorven (49):³⁷

(49) daarom kan ik *ergens wel* begrijpen dus dat ze ergens zo'n kaarsje voor iemand anders neerzetten³⁸

De onderlinge volgorde van de partikels *nog* en *ooit* tenslotte lijkt vrij te zijn, en sommige auteurs gebruiken dan ook beide volgordes:³⁹

(50) Ik heb altijd verband gelegd tussen onze rode hoofden en haar plotseling verdwijnen, zonder dat er *nog ooit* door mijn ouders over haar werd gesproken.⁴⁰

(51) Als jij *ooit nog* eens een vrouw krijgt mag ze wel Jobs geduld en Salomo's wijsheid hebben.⁴¹

(52) Nu en dan houdt hij halt en kijkt achterom. De minuscule dorpjes in de valleien komen hem belachelijk voor. Hoe zou iets van wat zich daar afspeelt hem *nog ooit* kunnen raken?⁴²

(53) Voor haar verjaardag kocht hij een oven waarin je moeiteloos gerechten voor zestien personen kon bereiden en zij vroeg zich af of ze *ooit nog* zoveel volk bij elkaar zou zien.⁴³

Hoeksema (1996) rapporteert evenwel dat statistisch de voorkeursvolgorde van de partikels *nog* en *ooit* aan verandering onderhevig is: rond 1900 was de volgorde *nog ooit*, als in (50) en (52), dominant, tegenwoordig komt de omgekeerde volgorde, als in (51) en (53), veel meer voor.⁴⁴

● 3 De lexicografische beschrijving van partikels

Stel dat een docent taalverwerving aan niet-moedertaalsprekers zijn (of haar, natuurlijk) studenten op de hoogte wil brengen van de ins en outs van het Nederlandse partikelgebruik. Hij gaat, al is het maar om zijn geheugen op te frissen, te rade bij de naslagwerken - en komt bedrogen uit. Van de grammatica's besteden voor zover wij weten alleen De Schutter en Van Hauwermeiren (1983) en de ANS (457, 1349) aandacht aan de modale partikels (of "schakeringspartikels"), en dan nog heel weinig - een pagina of twee, waarin alleen maar kort geïllustreerd wordt wat modale partikels in het algemeen zoal voor invloed op de betekenis van een zin of uiting kunnen hebben en wat in het alge-

³⁷ Dit gebruik is bijvoorbeeld haast niet te vinden op het internet.

³⁸ Corpus Eindhoven: Spreektaal.

³⁹ Dit is dus een uitzondering op de eerder gemaakte generalisatie dat de volgorde in partikelclusters vast ligt.

⁴⁰ Jan Wolkers, *Serpentina's petticoat*. [Zaandijk]: Heijnis, [1961]. (Gard Sivikreeks, tweede serie, deel 1)

⁴¹ Jan Wolkers, *Kort Amerikaans*. Eerste druk, 1962; achtste druk, Amsterdam: J.M. Meulenhoff, 1963.

⁴² Ingrid Vander Veken, *Tiramisù*. Antwerpen, Baarn: Houtekiet, 1991.

⁴³ Ingrid Vander Veken, *Tiramisù*. Antwerpen, Baarn: Houtekiet, 1991.

⁴⁴ Een reviewer van *Nederlandse Taalkunde* bespeurt enig betekenisverschil tussen de volgordes *nog ooit* en *ooit nog*, en misschien is dat er ook wel voor de auteurs van de voorbeelden. Maar zelfs als er zo'n betekenisverschil bestaat, dan blijft nog onverklaard waarom de statistische voorkeursvolgorde in de afgelopen eeuw veranderd is.

meen de syntactische eigenschappen en mogelijkheden van partikels zijn.⁴⁵ En de grammatica's voor buitenlanders laten onze docent in dit opzicht helemaal in de steek.⁴⁶ Verder wordt er gewerkt aan contrastieve grammatica's Nederlands-Duits en Nederlands-Frans, maar daarvoor neemt men de ANS als uitgangspunt, dus ook daarvan mag in dezen, helaas, niet al te veel verwacht worden.⁴⁷

Ook de woordenboeken stellen in dit opzicht teleur. Natuurlijk staan de partikels (tenminste de meeste) in de woordenboeken, maar de informatie is verre van compleet. Om één voorbeeldje te noemen: de twee laatste gebruiksmogelijkheden van *zeker* die hier ter sprake kwamen, het achteropgeplaatste focuspartikel (*Dat is niet moeilijk, zeker niet voor iemand als jij*) (21) en het schaalpartikel (*Er zijn hier zeker twintig mensen in de zaal*) (22) staan niet in de laatste druk van Van Dale (vergelijk Van der Wouden 2000b). Bovendien zijn de grammaticale eigenschappen - de plaatsingsmogelijkheden, het clustergedrag, de zinstypes waarin de partikels welke betekenis hebben - niet of maar hoogst zelden in het woordenboek te vinden.

Verder zijn er dan nog de deelstudies. Er zijn mooie proefschriften over *maar* (Foolen 1993), over modale partikels in gebiedende zinnen (Vismans 1994), over tijdspartikels (Vandeweghe 1992, Van Baar 1997). Er zijn ook nog eens vele artikelen over woordjes als *gewoon, nou, toch, wel* enz.⁴⁸ Maar voor deze proefschriften en artikelen geldt dat het wetenschappelijke studies zijn, die ook nog eens vaak als eerste doel hebben een punt te scoren in een theoretische discussie. Ze zijn bovendien vaak niet zo erg toegankelijk, hetzij omdat de proefschriften maar in kleine oplagen verschenen zijn, of omdat die artikelen verborgen liggen in oude jaargangen van tijdschriften. Het zijn bovendien in elk geval géén bruikbare overzichten van de gebruiksmogelijkheden van alle partikels.

Om kort te gaan: er is al flink wat voorwerk verricht, maar zoiets als een partikelwoordenboek annex partikelgrammatica is er voor het Nederlands nog niet. De docent taalverwerving uit het begin van deze paragraaf zal het nog even zelf uit moeten zoeken.

Anders ligt dat voor het Duits, waar een behoorlijke traditie op het gebied van *Partikelforschung* (Foolen 1993) en partikellexicografie (Wolski 1986) bestaat. Daar ook zijn voorbeelden te vinden als het programmatische artikel van Weydt en Hentschel (1983) en de woordenboeken van Helbig (1988) (eentalig) en König e.a. (1990) (tweetalig), die voor de beschrijving van de Nederlandse partikels als bron van inspiratie kunnen dienen.

45 De behandeling van de partikels in de tweede druk van de ANS (Haeseryn e.a. 1997) gaat aanzienlijk verder dan die in de eerste druk (Geerts e.a. 1984), maar het enthousiasme van Salverda (1998: 269-70) is in onze ogen ongefundeerd.

46 Vergelijk bijvoorbeeld Beheydt (2000) over Donaldson (1997), de grootste buitenlandstalige grammatica van het Nederlands.

47 Van Belle (2000) is een programmatisch artikel over de contrastieve grammatica Nederlands-Frans; partikels komen daarin hoegenaamd niet aan de orde. De grammatica Nederlands-Duits is af maar niet gepubliceerd (Van Gestel e.a. ca. 2000); hoofdstuk 7 daarvan besteedt behoorlijk wat aandacht aan de vele gebruiksmogelijkheden van *maar* en *ook*, maar een overzicht van de gebruiksmogelijkheden van partikels in het algemeen ontbreekt.

48 Dit is niet de plaats voor een uitgebreid bibliografisch overzicht van alles wat er over Nederlandse partikels gepubliceerd is.

In de volgende paragrafen gaan we wat nader in op een aantal belangrijke eigenschappen van het partikelwoordenboek in wording. Wellicht ten overvloede zij benadrukt dat het een *partikelwoordenboek* gaat worden, eventueel tevens *partikelgrammatica*, maar in elk geval geen *partikelcursus*. Het is onze stellige overtuiging dat er eerst een descriptief standaardwerk moet zijn, voordat men kan gaan nadenken over didactisch materiaal - bijvoorbeeld een Nederlandse tegenhanger van Weydt e.a. (1993) of Helbig en Helbig (1995). Het laatstgenoemde werk is trouwens eveneens een partikelcursus voortbouwend op een partikelinventarisatie, namelijk het eerder genoemde Helbig (1988).⁴⁹

3.1 De materiaalverzameling

Uitgangspunt voor onze lexicografische arbeid is een geautomatiseerde databank van inmiddels meer dan 70000 voorkomens van partikels en woorden met partikel-achtige gedrag in echt taalmateriaal. Het zwaartepunt daarin ligt bij het laatste decennium van de twintigste en het begin van de eenentwintigste eeuw - het gaat hier namelijk om een synchroon en niet om een diachroon woordenboek, en de geschiedenis en de betekenisontwikkeling van de besproken woorden zal in het algemeen in de historische en etymologische bronnen te vinden zijn (vergelijk ook Bloem 2000). Het materiaal is afkomstig uit een grote verscheidenheid aan bronnen: belletrie, dag-, week- en maandbladen, internet, en gesproken tekst (onder meer uit het Corpus Gesproken Nederlands (Oostdijk 2000)). Het Corpus Eindhoven (zie boven) is een belangrijke bron voor de distributie over teksttypen, en het internet voor de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen (Van Oostendorp en Van der Wouden 1998). In gevallen waarin het corpus te klein blijkt, wordt ad hoc aanvullend bewijsmateriaal gezocht, bijvoorbeeld in de corpora van het Instituut voor Nederlandse Lexicologie.⁵⁰

3.2 De macrostructuur

Het woordenboek zal in vorm en omvang vergelijkbaar zijn met Helbig (1988): een handzaam eentalig woordenboek van maximaal 300 pagina's. Na een inleiding over de algemene eigenschappen van de verschillende soorten partikels worden de partikels in alfabetische volgorde behandeld. Uitgebreide registers vergroten de toegankelijkheid.

Met de uitgever wordt overigens nog overleg gevoerd of de klassieke boekvorm de ideale en de enige vorm zal zijn: is een CD-ROM of een web-versie eigenlijk niet minstens zo geschikt? Juist woordenboeken en andere grote naslagwerken lijken zich uitstekend te lenen voor de CD-ROM. Grote woordenboeken als *Oxford English Dictionary* en het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* zijn al jaren op CD-ROM te verkrijgen, tot tevredenheid van vele gebruikers. Maar misschien is ook dat medium binnenkort al weer achterhaald, en is de volgende generatie woordenboeken alleen of in elk geval in de eerste plaats via het internet raadpleegbaar (vergelijk Moerdijk (2000) en Geeraerts (2001)).

⁴⁹ Voor het Nederlands is Van de Poel en Van Elst (1996) een aanzet tot (onder meer) een cursus partikelgebruik, maar die is weinig systematisch (Foolen 1996a).

⁵⁰ <http://www.inl.nl>.

3.3 De ingangen: nogmaals afbakeningsproblemen

Welke woorden zullen in het partikelwoordenboek behandeld worden? Bij iedere woordsoorttoekenning zijn er grens- en probleemgevallen, waarbij de categorisering moeilijkheden oplevert (Taylor 1989). Bij de partikels zijn deze problemen des te groter, omdat de woordsoort 'partikel' (als het al een woordsoort mag heten) bij uitstek slecht gedefinieerd is (zie hiervoor).

De eerder besproken multifunctionaliteit van veel partikels - hoe te bepalen met welk *zeker* je te maken hebt - vormt maar een deel van de indelingsproblemen. Dikwijls valt namelijk ook moeilijk uit te maken of een woord (of een gebruik van een woord) als partikel moet worden aangemerkt. Beschouw een woord als *misschien*: in veel gevallen (zoals bijvoorbeeld in (54)) is het een modaal bijwoord, dat beklemtoond kan worden en vóór aan in de zin kan staan (55):

- (54) Jan is misschien wel ziek
 (55) Misschien is Jan wel ziek

Soms echter lijkt het woord veel meer op een echt partikel: dan draagt het nauwelijks iets bij aan de propositionele betekenis (al is het maar omdat de 'misschien'-betekenis al op een andere manier wordt uitgedrukt, bijvoorbeeld door een modaal hulpwerkwoord), valt het zonder betekenisverandering niet te beklemtonen, en bevindt het zich in een cluster met onmiskenbare partikels:

- (56) Mogelijk heb je hierin gelijk dat wij zelf misschien niet eens zo zeer verschillend zijn: maar onze idealen zijn dat geheel en al.⁵¹
 (57) Hij was nieuwsgierig en vroeg of ik misschien nog 's bij haar (en hij maakte over zijn schouder een achterwaartse beweging met zijn hoofd) op bezoek geweest was.⁵²

Een ander voorbeeld is *straks*, dat in zinnen als (58-59) niet neutraal naar een verwachting voor de toekomst verwijst, maar veeleer een negatieve toekomstverwachting of een vrees uitdrukt dan wel suggereert:⁵³

- (58) Eerst wat lolbroekerij en straks weer roepen en tieren dat ze naar hém te luisteren had zolang ze hier woonde! En dat ze er niet moest aan denken het hier af te trappen terwijl ze nog minderjarig was! Of niet eens een job had! Of geen diploma!⁵⁴
 (59) Straks zat hij met een hond die jankend tegen de kist sprong, de kuil in wilde, met de poten schrap van het graf weggetrokken moest worden.⁵⁵

51 Willem Frederik Hermans, *Van Wittgenstein tot Weinreb: het sadistische universum 2*. Amsterdam: De Bezige Bij, 1970. (Literaire Reuzenpocket; 343).

52 Gerrit Krol, *Middletons dood*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij, 1996.

53 Jack Hoeksema en een reviewer wijzen erop dat *straks* ook in positieve toekomstverwachtingen gebruikt kan worden: *straks wordt je artikel nog geplaatst ook!*

54 Geertrui Daem, *Zotverliefd*. Antwerpen: Manteau; Amsterdam: Prometheus, 1997.

55 Rascha Peper, *Een Spaans hondje*. Amsterdam; Antwerpen: Veen, 1998.

In het lexicografisch product zullen de zaken ruimhartig en niet al te dogmatisch aangepakt worden, en zal er ook aandacht besteed worden aan woorden die zich maar af en toe of slechts in bepaalde opzichten als partikels gedragen.⁵⁶ Ook langere eenheden, zoals de al eerder genoemde combinaties *met name* en *niet eens* die in allerlei opzichten als focuspartikels beschouwd kunnen worden, krijgen aandacht.

3.4 De microstructuur

Ieder lemma van het woordenboek bevat in elk geval de volgende onderdelen:

- een karakterisering van het soort partikel waar het om gaat (focuspartikel, modaal partikel, enz.).
- een beschrijving van de betekenis of pragmatische functie(s).

Dit is (alweer) een klassiek probleem bij veel partikels. Er wordt vanouds gedebatteerd tussen onderzoekers die voor iedere aparte gebruiksmogelijkheid van een partikel een aparte betekenis willen postuleren enerzijds en onderzoekers die een algemene betekenis aannemen voor alle verschillende toepassingen van een partikel en anderzijds, met andere woorden, tussen betekenisminimalisme en betekenismaximalisme (Posner 1979). De eerste benadering heeft als nadeel dat er geen einde is aan het vinden van nieuwe betekenisnuances, de tweede dat algemene betekenissen bij partikels de neiging hebben zo abstract te worden dat ze nauwelijks meer onderscheidend werken. Beide benaderingen, consequent doorgevoerd, kunnen en zullen leiden tot een onbruikbaar woordenboek (Weydt en Hentschel 1983): het is dus zaak de gulden middenweg te vinden.

- bespreking van gelijkkluidende woorden en (bijna-)synoniemen en eventuele verschillen.

Veel partikels kennen ook een beklemtoonbare variant met minder vage, niet als partikel te benoemen betekenissen (het is een punt van discussie of we hier te maken hebben met homonymie of met polysemie). Het eerder genoemde *zeker* kan bijvoorbeeld ook bijvoeglijk naamwoord zijn (*dat is een ding dat zeker is*). Een korte opsomming van die verschillende andere gebruiksmogelijkheden verheldert het beeld op het gebruik als partikel.

Verder kan de functie van de verschillende partikels vaak door andere partikels (of met behulp van andere talige middelen) vervuld worden. Een zin als (20) (hier herhaald als (60)) met het epistemisch-modale *zeker* in een vraagzin met rechte volgorde is onder meer min of meer equivalent aan een zin met het modale partikel *niet* in een vraagzin met inversie (61) en aan een stellende zin met epistemisch-modaal *moeten* (62). Ook dat dient genoteerd te worden:

⁵⁶ Vergelijk ook bijvoorbeeld Foolen (1993: 13): “In deze studie wil ik de term ‘partikel’ heel ruim hanteren voor al die woorden die geen bijdrage leveren aan de propositionele inhoud van een zin of uiting.” Zie aldaar voor bespreking van de problemen rond de term “propositionele inhoud”.

- (60) U bent *zeker* Olga van Marion? (modaal partikel *zeker*)
 (61) Bent u *niet* Olga van Marion? (modaal partikel *niet*)
 (62) U moet Olga van Marion zijn (epistemisch modaal hulpwerkwoord *moeten*)

– de syntactische omgevingen waarin het partikel welke betekenissen heeft.

Laat ons dit illustreren met behulp van de combinatie *maar eens*. Een belangrijke functie hiervan is taaldaden verzwakken: bevelen worden vriendelijker (zie hierboven sectie 2.5), mededelingen worden minder stellig; met een zin als (63) kan de spreker bijvoorbeeld suggereren dat hij gemakkelijk op andere gedachten te brengen is.

(63) Ik ga maar eens naar huis

Nu zou men op grond van de zojuist gegeven beschrijving van de functie van *maar eens*, het verzwakken van taaldaden, verwachten dat *maar eens* ook in vragen zou kunnen voorkomen, om daar op vergelijkbare wijze de vraag minder dringend, minder eisend te maken. Dat blijkt echter niet het geval. *Maar eens* komt wel voor in ironische echo-vragen als (64), en in als vragen verpakte aansporingen (65) en bevelen (66) (waarbij we andermaal terug zijn bij de directieven van sectie 2.5), maar de combinatie kan niet gebruikt worden om informatie-vragen beleefder te maken (67). Voor dat doel gebruiken we veel-er partikels als *misschien* ((68) en (57) hierboven) of *soms* (69):

- (64) Zo, ben je maar eens uit bed gekomen?
 (65) Tegen twaalf uur stond dr. Dushkind op en zei: - Kom, kindje, zullen we maar eens naar bed gaan?⁵⁷
 (66) Perla legt de bladen en haar tas op de rollende band, het pakje houdt ze zolang in haar hand, het trekt onmiddellijk de aandacht van de agente die haar kleren aftast, of ze dat pakje maar eens wil openmaken.⁵⁸
 (67) *Weet u maar eens waar ik het beeld van Erasmus kan vinden?
 (68) Weet u misschien waar ik het beeld van Erasmus kan vinden?
 (69) Weet u soms waar ik het beeld van Erasmus kan vinden?

- het collocatoneel gedrag, inclusief eventuele bijzondere eigenschappen van vaste combinaties – dat is hierboven al uitgebreid aan de orde gekomen, en dat geldt ook voor
- opmerkingen over de distributie: formeel/informeel, zeldzaam/frequent, algemeen verbreed/alleen in België/Nederland (in deze betekenis), enz.

57 Peter Andriess, *Zuster Belinda en het geheime leven van dokter Dushkind*. Eerste druk, 1971; derde druk, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 1985.

58 Monika van Paemel, *Rozen op ijs*. Amsterdam: Meulenhoff, 1997.

4 Besluit

In dit artikel is een korte beschrijving gegeven van een aantal groepen woorden die traditioneel worden aangeduid met de term ‘partikels’. Vervolgens werd ingegaan op de opzet en een aantal methodologische achtergronden van een woordenboek van de partikels van het Nederlands in Nederland en Vlaanderen. De partikels vormen in de taalkundige beschrijving van het Nederlands een nog relatief onbekend gebied, terwijl ze belangrijke functies vervullen in de communicatie: Nederlands zonder partikels is verschrikkelijk stijf, zo niet onbehouwen, maar verkeerd gebruik van partikels leidt ook gemakkelijk tot misverstaan. Het hier geschetste lexicografisch product beoogt het gebied van de partikels in kaart te brengen, zowel ten behoeve van taalkundigen als van taaldocenten.

Bibliografie

- Abraham, W. (1986).** Voorwoord. *TTT* 6, 83-86.
- Alleton, V. (1981).** Final particles and expressions of modality in modern Chinese. *Journal of Chinese Linguistics* 9, 91-114.
- Baar, T. van (1997).** *Phasal Polarity*. Diss. Universiteit van Amsterdam.
- Barbiers, S. (1995).** *The Syntax of Interpretation*. Diss. Leiden.
- Beem, H. (1974).** *Uit Mokum en de mediene: Joodse woorden in Nederlandse omgeving*. Assen: Van Gorcum.
- Beheydt, L. (2000).** [bespreking van] Bruce Donaldson: Dutch. A Comprehensive Grammar, 1997. *Neerlandica extra Muros* 38, 62-63.
- Belle, W. Van (2000).** Het project ‘Nederlandse grammatica voor Franstaligen’. *Leuvense Bijdragen* 89, 7-18.
- Berg, J. de (1999).** *Trouw Schrijfboek*. Amsterdam: Uitgeverij Maarten Muntinga. Rainbow Pocketboek.
- Biber, D. (1988).** *Variation across speech and writing*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- Bloem, L. (2000).** Partikels (a t/m f) in EWN. Doctoraalscriptie, Universiteit van Amsterdam.
- Boogaart, P.C. Uit den (red.) (1975).** *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*. Utrecht: Oosthoek, Scheltema & Holkema.
- Chafe, W. en J. Nichols (red.) (1986).** *Evidentiality: the linguistic coding of epistemology*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Colson, J.-P. (2000).** De Nederlandse equivalenten van ‘en effet’: een hersenbreker voor Franstalige studenten. *Leuvense Bijdragen* 89, 69-84.
- Cooper, W. en J.R. Ross (1975).** Word order. In *Papers from the parasession on functionalism*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 63-111.
- DeLancey, S. (1997).** Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1, 33-52.
- Denniston, J.D. (1954).** *The Greek Particles*. 2e dr. Oxford: The Clarendon Press (eerste dr.: 1934).

- Devos, M. en W. Vandeweghe (red.) (1985).** *(Nog maar) pas. Twee semantische studies op historische en woordgeografische basis.* Gent: R.U. Gent. *Studia Germanica Gandensia* 6 (nieuwe reeks).
- Dikken, M. den (1995).** *Particles: on the syntax of verb-particle, triadic, and causative constructions.* New York [etc.]: Oxford University Press.
- Donaldson, B. (1997).** *Dutch. A Comprehensive Grammar.* London and New York: Routledge.
- Duffield, N. (1995).** *Particles and Projections in Irish Syntax.* Dordrecht: Kluwer Academic Publishers. (Studies in natural language and linguistic theory, 32).
- Elffers, E. (1997).** De onaccentueerbaarheid van modale partikels. In *Grammaticaal Spektakel. Artikelen aangeboden aan Ina Schermer-Vermeer.* Amsterdam: Vakgroep Nederlandse Taalkunde, 59-70.
- Elffers, E. (2000).** Vast en zeker. In H. den Besten, E. Elffers, J. Luif (red.) *Samengevoegde woorden. Voor Wim Klooster bij zijn afscheid als hoogleraar.* Amsterdam: Leerstoelgroep Nederlandse Taalkunde Universiteit van Amsterdam, 87-99.
- Foolen, A. (1986).** 'Typical Dutch noises with no particular meaning': modale partikels als leerprobleem in het onderwijs Nederlands als vreemde taal. In *Verslag van het negende Colloquium van docenten in de Neerlandistiek aan buitenlandse universiteiten.* Den Haag: IVN, 39-57.
- Foolen, A. (1993).** *De betekenis van partikels. Een documentatie van de stand van het onderzoek met bijzondere aandacht voor maar.* Diss. Nijmegen.
- Foolen, A. (1996a).** [bespreking van] Kris van de Poel en Sven van Elst: De finesses van het Nederlands: Oefenboek voor anderstaligen. *Nederlandse Taalkunde* 1, 337-339.
- Foolen, A. (1996b).** Pragmatic particles. In J. Verschueren, J.-O. Östman, J. Blommaert, C. Bulcaen (red.), *Handbook of Pragmatics 1996.* Amsterdam: John Benjamins, 1-24.
- Geeraerts, D. (2001).** Woordenboeken in het nieuwe millenium. Een reactie. *Trefwoord* (elektronische editie, <http://www.fa.knaw.nl/>).
- Geerts, G., W. Haeseryn, J. de Rooij en M.C. van den Toorn (1984).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst.* Groningen en Leuven: Wolters-Noordhoff en Wolters.
- Geerts, G. en T. den Boon (red.) (1999).** *Van Dale Groot woordenboek der Nederlandse taal.* 13e, herz. uitg. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie.
- Van Gessel, H., B. van Kleef, J. Tromp en W. Wirtz (red.) (1997).** *de Volkskrant: Het nieuwe stijlboek.* Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Van Gestel, F., F. Jansen en E.-M. Ternité (ca. 2000).** Contrastieve grammatica Duits-Nederlands. Ms. Utrecht.
- Haeseryn, W. e.a. (red.) (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst.* 2e, geheel herz. dr. Groningen en Deurne: Martinus Nijhoff en Wolters Plantijn.
- Hansen, M.-B. Mosegaard (1998).** *The function of discourse particles: a study with special reference to spoken standard French.* Amsterdam: Benjamins. (Pragmatics and beyond. New series, 53).
- Helbig, G. (1988).** *Lexikon deutscher Partikeln.* Leipzig: Enzyklopädie Verlag.
- Helbig, G. en A. Helbig (1995).** *Deutsche Partikeln - richtig gebraucht?.* Leipzig [etc.]: Langenscheidt en Verlag Enzyklopädie.
- Hoeksema, J. (1996).** Aantekeningen bij *ooit*, deel 1: *nog ooit* versus *ooit nog*. *TABU* 26, 1-16.

- Hoeksema, J. (2000).** Polarity-sensitive focus particles in Dutch: Distributional differences and diachronic developments. *Lezing Discourse Particles, Modal And Focal Particles And All That Stuff...*, An international conference on Particles, Brussel, 8-9 December.
- Hoeksema, J., en F. Zwarts (1991).** Some remarks on focus adverbs. *Journal of Semantics* 8, 51-70.
- Hoogvliet, J.M. (1903).** *Lingua: een beknopt leer- en handboek van Algemeene en Nederlandse taalkennis, meer bepaaldelijk bestemd voor leeraren en onderwijzenden in moderne en oude talen.* Amsterdam: S.L. van Looy.
- De Jong, E. D. (red.) (1979).** *Spreektaal. Woordfrequenties in gesproken Nederlands.* Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema.
- Kärnä, A. (2000).** *Die Kategorie 'Partikel' gestern und heute. Ein Überblick über griechische, lateinische und deutsche Grammatiken.* Diss. Helsinki.
- Kirsner, R. (2000).** What it takes to understand a related language: the collusion of language, culture, and cognition in the deployment of Dutch utterance-final pragmatic particles. *Lezing Language, Culture and Cognition*, Leiden, 22-23 Maart.
- Kirsner, R. en J. Deen (1990).** Het mes snijdt aan twee kanten. On the semantics and pragmatic of the Dutch final particle *hoor*. In Margriet Bruijn Lacy (red.), *The Low Countries: Multidisciplinary studies.* Lanham: University Press of America, 1-12.
- Klein, H. (1997).** *Adverbs of degree in Dutch.* Diss. Groningen.
- König, E. (1991).** *The meaning of focus particles: a comparative perspective.* London [etc.]: Routledge.
- König, E., D. Stark en S. Requardt (1990).** *Adverbien und Partikeln: ein deutsch-englisches Wörterbuch.* Heidelberg: Groos.
- Krivososov, A.T. (1963).** *Die modalen Partikeln in der deutschen Gegenwartssprache.* Diss. Humboldt Universität Berlin. Göppingen (1977): Kümmerle.
- Moerdijk, F. (2000).** Woordenboeken in het nieuwe millennium. *Trefwoord* (elektronische editie, <http://www.fa.knaw.nl/>).
- Oostdijk, N. (2000).** Building a corpus of spoken Dutch. In Paola Monachesi (red.), *Computational Linguistics in the Netherlands 1999. Selected Papers from the Tenth CLIN Meeting.* Utrecht: Utrecht Institute of Linguistics OTS, 147-157.
- Van Oostendorp, M. en T. van der Wouden (1998).** Corpus internet. *Nederlandse Taalkunde* 3, 347-361.
- Poel, K. Van de en L. Van de Walle (1995).** Nederlandse partikels en andere kleine woorden in het kader van beleefdheidsstrategieën. In Th.A.J.M. Janssen, P.G.M. Kleijn, en A.M. Musschoot (red.), *Nederlands in culturele context. Handelingen Twaalfde Colloquium Neerlandicum, Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen, 28 augustus - 3 september 1994.* Antwerpen: Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen, 325-343.
- Poel, K. Van de en Sven van Elst (1996).** *De fitnesses van het Nederlands. Oefenboek voor anderstaligen.* Leuven / Amersfoort: Acco.
- Posner, R. (1979).** Bedeutungsmaximalismus und Bedeutungsminimalismus in der Beschreibung von Satzverknüpfern. In Harald Weydt (red.), *Die Partikeln der Deutschen Sprache.* Berlin/New York: De Gruyter, 378-394.

- Redeker, G. (1994).** Maar nu even iets heel anders - *maar* als segmentatiesignaal. In R. Boogaart en J. Noordegraaf (red.), *Nauwe Betrekkingen. Voor Theo Janssen bij zijn vijftigste verjaardag*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU, 213-221.
- Renkema, J. (1981).** *De taal van 'Den Haag': een kwantitatief-stilistisch onderzoek naar aanleiding van oordelen over taalgebruik*. 's-Gravenhage: Staatsuitgeverij.
- Renkema, J. (1989).** *Schrijfwijzer*. Volledig herz. ed. 's-Gravenhage: SDU uitgeverij (oorspr. uitg.: 1979).
- Renkema, J. e.a. (red.) (1998).** *Spellingwijzer Onze Taal*. Groningen en Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact en Wolters-Noordhoff.
- Roorda, T. (1864).** *Over de deelen der rede en de rede-ontleding, of logische analyse der taal, tot grondslag voor wetenschappelijke taalstudie*. Derde, op nieuw verbeterde en veel vermeerderde uitgaaf. Leeuwarden: G.T.N. Suringar (eerste dr.: 1852).
- Roose, H. (1964).** *Het probleem van de woordsoorten, in het bijzonder van het bijwoord in het Nederlands*. Diss. Utrecht. Mouton, Den Haag.
- Rullmann, H. (1995).** How to say not even in Dutch. Lezing Colloque de Syntaxe et Semantique de Paris/ the Paris Syntax and Semantics Conference, 12-14 oktober 1995.
- Salverda, R. (1998).** Over de dubbelfunctie van de ANS. Internationaliseringsperspectieven voor de Nederlandse taalkunde. *Nederlandse Taalkunde* 3, 262-281.
- Schiffrin, D. (1987).** *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schutter, G. De en P. Van Hauwermeiren (1983).** *De structuur van het Nederlands. Taalbeschouwelijke grammatica*. Malle: De Sikkel.
- Singler, J.V. (red.) (1990).** *Pidgin and Creole tense-mood-aspect systems*. Amsterdam: Benjamins.
- Smessaert, H. (1999).** *Perspectief en vergelijking: aspectuele partikels in het Nederlands*. Leuven: Peeters.
- Taylor, J.R. (1989).** *Linguistic categorization: Prototypes in linguistic theory*. Oxford: The Clarendon Press.
- Thurmair, M. (1989).** *Modalpartikeln und ihre Kombinationen*. Tübingen: Niemeyer.
- Vriendt, S. De (1995).** Kom, kijk, zeg als interjectie. In *Van geen kleintje vervaard*. Brussel: VUB Press, 151-159.
- Vriendt, S. De en P. Van de Craen (1986).** Over plaatsingsmogelijkheden van schakeringspartikels. *TTT* 6, 101-116.
- Vriendt, S. De, W. Vandeweghe, en P. Van de Craen (1991).** Combinatorial aspects of modal particles in Dutch. *Multilingua* 10, 43-59.
- Vries, M. de, L. A. te Winkel e.a. (red.) (1864-1998).** *Woordenboek der Nederlandsche taal*. 's-Gravenhage [etc.]: Martinus Nijhoff [etc.].
- Vandeweghe, W. (1992).** *Perspectivische evaluatie in het Nederlands: De partikels van de 'altnog/pas'-groep*. Gent: Koninklijke Academie voor Taal- en Letterkunde.
- Vismans, R. (1994).** *Modal particles in Dutch directives: a study in functional grammar*. Diss. Vrije Universiteit Amsterdam.
- Weydt, H. e.a. (1983).** *Kleine deutsche Partikellehre: ein Lehr- und Übungsbuch für Deutsch als Fremdsprache*. Stuttgart: Klett.
- Weydt, H. en E. Hentschel (1983).** Kleines Abtönungswörterbuch. In Harald Weydt (red.), *Partikeln und Interaktion*. Tübingen: Niemeyer, 3-24.

- Wolski, W. (1986).** *Partikellexikographie: Ein Beitrag zur praktischen Lexikologie*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Woordenlijst (1995).** *Woordenlijst Nederlandse Taal*. Samengest. door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie, met een leidraad door Jan Renkema. Den Haag en Antwerpen: Sdu en Standaard.
- Wouden, T. van der (1998).** Waar Machteld nou? *TABU* 28, 159-161.
- Wouden, T. van der (1999).** Smeermiddelen van de taal. Partikels in het Nederlands. *Onze Taal* 68, 292-95.
- Wouden, T. van der (2000a).** Focus on appendices in Dutch. In H. de Hoop en T. van der Wouden (red.), *Linguistics in the Netherlands 2000*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 233-245.
- Wouden, T. van der (2000b).** Over *zeker*, zeker? zeker! *TABU* 30, 63-89.

De enkelvoudige clitische negatie in het Middelnederlands en de Jespersen-cyclus

GERTJAN POSTMA*

Abstract

It is argued that all Middle-Dutch cases of the first stage of the Jespersen cycle (“single clitic negation”) are special cases of the second stage (“clitic negation + reinforcing n-item”). All the apparent first-stage cases show reinforcement by a negative polarity item (NPI), instead of an n-item. It is shown that reinforcing n-items and NPIs are inseparable in Middle-Dutch. Then the Neg-criterion is reformulated in order to treat NPIs fully on a par with n-items. The theory is applied to some remaining problems in the distribution of Middle-Dutch verbal prefix *ghe₃*, which is an NPI. Finally, the consequences of these findings for the Jespersen cycle are discussed.

I Inleiding

Zoals Hoeksema in zijn voordracht uit 1995 opmerkt “is negatie in het Middelnederlands onder meer van belang omdat er zich een bijna volledige Jespersen-cyclus voltrekt” (Hoeksema 1997a). Hoeksema verwijst hiermee naar een voorstel van Jespersen (1917) die als eerste een model geeft voor het onbegrepen feit dat negatie in natuurlijke taal veelal dubbel wordt uitgedrukt. Volgens Jespersen is dubbele negatie een overgangs- of bijprodukt van het proces van fonologische reductie van de negatie ten gevolge van een sterke klemtoon elders in de zin (*op. cit.*:5). Ten gevolge van deze tendens tot reductie gaat negatie clitiseren op het werkwoord en wordt steeds ‘zwakker’. Het negatie-element wordt tenslotte functioneel overbelast en moet ondersteund worden door een nieuwgecreëerd verzwarend negatief element waardoor er (tijdelijk) een dubbele uitdrukking van de negatie ontstaat. Deze dubbele uitdrukking is slechts tijdelijk doordat de clitische negatie, door gebrek aan functionele belasting verder zal verzwakken, totdat het geheel verdwijnt. De Jespersen-cyclus wordt abstract weergegeven met de fictieve zinnen in (1), cf. Jespersen (1917:7), Van Gestel *et al* (1997), Hoeksema (1997a).

(1) Jespersen-cyclus

- | | | |
|---|---|--|
| a | Ic en weet waar gaan | stadium 1, Oud Ned (tot 1170), ‘sporen’ in MNed. |
| b | Ic en weet niet waar gaan | stadium 2; MNed 1170-1500 |
| c | Ic weet niet waar gaan | stadium 3; Modern Ned. (1500 - heden) |

* Adres: Universiteit van Leiden, ULCL-Holland Institute of Linguistics, Postbus 9515, 2300 RA Leiden.
E-mail: g.j.postma@let.leidenuniv.nl.

Volgens Jespersens theorie doorloopt een taal ruwweg overgangen van stadium 1 naar 2 (toevoeging van een negatieversterker + grammaticalisatie daarvan), dan van 2 naar 3 (functionele ontleding van het clitische element en verdwijning) en vervolgens van 3 weer terug naar 1 (fonologische reductie + clitisatie op het werkwoord). Deze drie hoofdstappen zijn natuurlijk nog onder te verdelen in deelstappen, maar dit is het algemene beeld. Het Nederlands zou dus een exemplarisch geval zijn van deze ontwikkeling.

Jammer genoeg zijn er niet veel gevallen bekend van stadium 1 van de cyclus. Om te beginnen eist de logica van Jespersens voorstel dat we alleen die gevallen als stadium 1 laten tellen die een onbeklemtoonde en clitische negator hebben. Er zijn weliswaar talrijke gevallen van een enkelvoudige preverbale negatie in het Oud-Germaans, maar het is verre van zeker dat het hier gevallen betreft van een onbeklemtoonde clitische negatie. Veeleer zijn dit zwaar tonische gevallen, waarbij de negator naar de zinsperifere positie is verplaatst onder constituentverplaatsing. Men kan voorbeelden geven uit de Wachten-donckse psalmen, zoals Van Gestel *et al.* (1997) doen, maar deze psalmen zijn woord-voor-woord-glossen van de oorspronkelijke Latijnse 'Vorlage' en kunnen, zoals Hoeksema (1997a:140) terecht opmerkt, bezwaarlijk als bewijsmateriaal worden gebruikt. Hoeksema zelf gebruikt in plaats daarvan Middelnederlandse gevallen zoals die van (1a). Die beschouwt hij als Oudnederlandse overblijfsels in het Middelnederlands.

Dit artikel neemt niet de gehele diachronie van de Germaanse negatie tot object van onderzoek, maar is beperkter van opzet. Ik zal laten zien dat de Middelnederlandse gevallen die gewoonlijk ingedeeld worden bij het eerste stadium van de Jespersen-cyclus, dus bijv. (1a), in feite bijzondere gevallen van het tweede stadium zijn. Bij nauwkeurige beschouwing blijkt namelijk dat deze contexten in plaats van een tweede negatief element (bijv. *niet*) steeds een extra negatief polair element (NPI) bevatten. Een typisch geval is schematisch weergegeven in (2a), waar *twint* een negatief polair element is. Zo'n negatief polair element is te vergelijken met het moderne 'ene bal' in 'Niemand/*Jan wist daar *ene bal* van.' In het Middelnederlands worden dus geen voorbeelden van de enkelvoudige clitische negatie zonder polair element aangetroffen, dus van het type (2b).

- (2) a Ik en weet *twint* daaraf (*twint* is een NPI)
 b *Hi en ginc te sire kerke (zonder NPI)

Negatief polaire elementen versterken vaak de negatie (Klooster 2000:3). Dit wijst erop dat Middelnederlandse vindplaatsen met een schijnbaar enkelvoudige negatie in feite wel degelijk een verzwaring hebben, zij het niet in de vorm van een n-woord maar in de vorm van een negatief polair element.

Bij dit onderzoek zullen we uitgaan van datgene wat in traditionele grammatica's van het Middelnederlands gepresenteerd wordt, met name de buitengewoon rijke grammatica van Stoett, bij gelegenheid aangevuld met wat te vinden is op de CD-ROM Middelnederlands. In deze CD-ROM zijn opgenomen het Middelnederlands woordenboek van Verwijs en Verdam (MNW), het Corpus Gysseling (13de-eeuwse oorkonden), en verder 14de- en 15de-eeuwse literaire proza- en rijmteksten. Ondanks het feit dat de deze verzameling niet homogeen is naar tijd en plaats van ontstaan, noch naar teksttype, zal blijken dat in het kader van onderhavige studie een uniforme behandeling mogelijk is. Na aanvankelijk met corpusonderzoek te zijn begonnen, bleek al gauw dat het corpus wat ons onderwerp

betreft opmerkelijk homogeen was en dat, derhalve, geen statistisch inventarisatie nodig was. Heuristisch werd een hypothese opgesteld: in *alle* gevallen waarin de enkelvoudige clitische negatie voorkomt bleek een negatief polair element te staan. Veel gevallen die aanvankelijk, in een eerder circulerende versie van deze studie, onder de uitzonderingen gerangschikt werden, bleken bij nadere bestudering onder de generalisatie te vallen. Deze bleken -op meer versluierde wijze- een negatief polaire *constructie* te bevatten. Doordat uiteindelijk de verschijnselen een vrijwel absoluut patroon volgden, kon geabstraheerd worden van diachrone en/of dialectgeografische variatie, en kon statistische presentatie van resultaten achterwege blijven. De gevolgde methodologie levert aan de ene kant een voordeel op: de belangrijkste conclusie eist absolute geldigheid op. Anderzijds heeft dit als nadeel dat elk tegenvoorbeeld de schrijver tegengeworpen kan worden. Daarom is een lijst van aangetroffen tegenvoorbeelden in een afzonderlijke sectie opgenomen. In plaats de claim te verzwakken tot een percentage, is de absolute claim gehandhaafd, met de verwachting dat in deze gevallen een onbekend effect werkzaam is. Nader onderzoek is geboden in die incidentele gevallen.

De opzet van dit artikel is als volgt. In paragraaf 2 zullen we de vindplaatsen van enkelvoudige clitische negatie in het Middelnederlands ("stadium 1") aan een nader onderzoek onderwerpen. Voor een deel zijn dit de standaardvoorbeelden zoals we die bijv. bij Stoett aantreffen, voor een deel betreft het hier voor het eerst gerapporteerde gevallen (e, g, i, j). Een uitputtende lijst van aangetroffen contexten staat onder (3).

(3) *Contexten met de enkelvoudige clitische negatie in het MNed (i.e. Jespersens stadium-I gevallen)*

	(contexten met:)	
a	weten/hebben	§2.1
b	roeken	§2.2
c	twint	§2.2
d	bore, meer	§2.4
e	doghen	§2.5
f	elliptische contexten	§2.6
g	werkwoorden met ghe-	§2.7
h	retorische vragen	§2.8
i	balansschikking	§2.9
j	kale nomina	§2.10
k	(overige)	§3.4.1 en 3.4.2

Daarbij zal, zoals gezegd, blijken dat alle stadium-1 gevallen in (3a-j) hetzij een negatief polair element bevatten, danwel - meer versluierd - een negatief polair *construct* (beide aangeduid met NPI). Negatief polaire elementen die in het bereik staan van een clitische negatie zijn volgens sommige taalkundigen gelijk te stellen aan negatieve elementen onder een clitische negatie (paragraaf 3). In paragraaf 4 zullen we een poging doen de parallelle van NPIs en negatieve elementen in een theoretisch kader te passen. We zullen daarbij het theoretisch kader van het Neg-criterium van Zanuttini & Haegeman oprekken tot negatief polaire elementen van een bepaald type. In paragraaf 5 zullen we deze theo-

rie toepassen op het Middelnederlandse verbale prefix *ghe*₃, de variant van *ghe* die negatief polair is (Postma 1999). Het zal blijken dat de gepresenteerde theorie enige openstaande problemen in de distributie van *ghe*₃ kan verhelderen. Waar nodig zullen we de Jespersen-cyclus bespreken.

● **2 De enkelvoudige clitische negatie en negatieve polariteit**

Hoeksema (1997a) is de eerste die een globaal verband aanwijst tussen de aanwezigheid van negatief polaire elementen en de overgangen in de Jespersen-cyclus. Hij laat zien dat constructies met enkelvoudige clitische negatie vaak een negatief polair *werkwoord* bevat. Hij verbreedt hier de observatie van Tieken-Boon van Ostade (1994), die een conserverende invloed van negatief polaire werkwoorden op de overgang van het 2de naar het 3de stadium in de Jespersen-cyclus waarneemt in oudere stadia van het Engels. Hoeksema geeft echter geen verklaring. Voortspruitend uit zijn opvatting dat negatief polaire sensitiviteit veelal statistisch is in plaats van categorisch, zoekt hij een mogelijke verklaring in termen van optimaliteitstheorie (*op.cit.*:146).

Wij zullen laten zien dat Hoeksema's globale observatie dat de Jespersen-cyclus interactie vertoont met NPI-*werkwoorden* verder verbreed moet worden tot een interactie met NPIs in het algemeen, en zelfs verder tot negatief polaire *constructies*.

Eerst zullen we de belangrijkste gevallen van de enkelvoudige clitische negatie in het Middelnederlands bespreken. We zullen daarbij voor het overgrote deel aansluiten bij de bespreking van Stoett 1974 ([1923]:154).

2.1 *Weten en hebben*

In zijn bespreking van de enkelvoudige clitische negatie in het Middelnederlands bespreekt Stoett de werkwoorden *weten* en *hebben*. Deze laten de enkelvoudige clitische negatie onder een aantal voorwaarden toe. Typische gevallen staan in (4).

- (4) a Si **ne** weten wat best doen
'Ze weten niet wat ze goed moeten doen'
- b Wi **ne** hebben wat eten
'We hebben niet iets te eten'

Deze werkwoorden laten, volgens Stoett en volgens het MNW, de enkelvoudige negatie toe indien er een vraagwoord volgt. Dat lijkt inderdaad een robuuste generalisatie te zijn. Hier doet zich echter wel het eerste probleem voor. De eis van een vraagwoord is noch een noodzakelijke noch een voldoende voorwaarde voor het verschijnen van de enkelvoudige negatie. Zo komen er zinnen als in (5a) voor, dus met een verzwaarde negatie, alsook zinnen als in (5b), die een enkelvoudige negatie hebben zonder vraagwoord.

- (5) a Si en wisten niet wat doen.
- b Ic en weet.

Dit betekent dat we onze onderzoeken aanvangen met de formulering van een (al dan niet zwakke) *tendens*. Maar er kan ook een meer abstracte voorwaarde of factor zijn, een voorwaarde of factor die het verschijnsel geheel bepaalt. Die kunnen we vinden door ons eerst tot de infinitivale complementen te beperken. Een uitbreiding tot de finiete complementen volgt daarna.

In tegenstelling tot het moderne Nederlands komt *weten* en *hebben* in het Mned met *te* en zonder *te* (dus met kale infinitieven) voor. Nu heeft de finiete constructie, dus met een volledig CP-complement geen polaire gevoeligheid, of het nu een dat-complement heeft (6a), of een WH-complement (6b).

- (6) a Ic weet dat wel dattu bekennes mijn vaderlant ende mijn geboorte ende mijn overolders
b Ic weet ..., wat manpade te deser jonste leedt

De infinitivale constructie (met of zonder *te*) vertoont echter een polaire gevoeligheid. Een aantal gevallen staan opgesomd onder (7).

- (7) a Omdat ic was een nuwe man, en wistic doe wat vanghen an
'Omdat ik een nieuweling was, wist ik niet wat aan te vangen'
b Nu en wisten si wat spreken
c Alsoe wat enwiste doen
d In weeter wat toe segghen el
e Doe en wisti wien dat domen
f Sine wisten wes beginnen

De beknopte WH-bijzin zonder *te* staat steeds in het bereik van de negatie. De Middelnederlandse constructie zonder *te* komt naar betekenis overeen met modern-Nederlandse constructie in (8), d.w.z. met *te* in een controle-achtige constructie.

- (8) Ik^α wist niet [_{CP} wat_i PRO^α te doen t_i]

Nu heeft deze tamelijk gemarkeerde constructie ook in het moderne Nederlands een tendens om onder de negatie voor te komen en in het Engels is de negatief polaire tendens zelfs bijzonder sterk.¹ In het Middelnederlands is de constructie zonder *te* echter een zuiver negatief polair element. Er zijn dus geen vindplaatsen met een constructie als in (9).²

- 1 Dit geldt voor de know +WH+ infinitief maar ook voor de finiete constructie *know for sure if*. Deze laatste komt voor onder negatie, interrogatie, na *before, only, etc.* Voorbeelden onder (i)-(iv).
(i) Nobody seems to know for sure if it is medieval or prehistoric.
(ii) How can I know for sure if this is the right thing for me to do for a career.
(iii) This treatment needs much more research before scientists can know for sure if it is helpful.
(iv) The only way to know for sure if your cable meets this new requirement will be to get ...
2 Het MNW s.v. 'wat' noemt als uitzondering: Si wiste wat anegaen (Bloeml. 1,33,113). Maar s.v. 'weten' staat: Si en wiste wat anegaen (Bloeml. 1, 33,133)! Dit laatste blijkt de juiste lezing (zie Verwijs 1873: 33, regel 113).

(9) *Reinaert wist wat copen

Ook Stoett merkt de tendens om onder de negatie voor te komen op in zijn bespreking van de *te*-loze infinitief (zie *op. cit.* § 279, opm I). Echter, de juiste generalisatie lijkt te zijn dat deze bekopte bijzinnen onder *weten* en *hebben* negatief polair zijn. De uitzonderingen op de door Stoett geconstateerde tendens lijken in overeenstemming met deze generalisatie. Het gaat namelijk om: conditionele zinnen (10a) en zinnen met *cume* 'nauwelijks' (10b), en zinnen met bepaalde werkwoorden die een ontkennend begrip inhouden (Stoett 1974:154), zoals in (10c). Dat lijkt op polaire gevoeligheid te wijzen.

- | | | |
|--------|--|--|
| (10) a | Wist-ic di wat geven,... | (conditionalis) |
| b | Si cume hadde wat verteren | (<i>nauwelijks</i>) |
| c | Hi ontsuldigede hem gerede dat hi
den aermen waer soeken weet | ('zich verontschuldigen door te
ontkennen') |

We zullen naar deze beknopte *te*-loze WH-bijzinnen verwijzen met WH-SC.³ We zullen ons hier niet inlaten met de vraag *hoe het komt* dat zulke WH-SCs negatief polair zijn. Misschien volgt het uit een bredere polaire tendens van SCs die onder een statief werkwoord verschijnen (Postma 2000:292ff).⁴ Hoe het ook zij, wat ons hier interesseert is dat **de negatieve polariteit van een zinslement de versterkende negatie overbodig lijkt te maken**, zoals uit (4a-c) gevoeglijk blijkt. Opgemerkt moet worden dat ook hier de aanwezigheid van dit negatief polaire element niet uitsluit dat er een versterkende negatie optreedt, zoals te zien is in (11).

(11) Want si en wisten niet wat beghinnen

Zoals gezegd beschouwt Stoett het WH-woord als de factor die de verzwarende negatie overbodig maakt. Nu moet opgemerkt worden dat het WH-woord in dit soort infinitivale complementen van *weten* uit hoofde van de constructie verplicht is zoals we ook in de modern-Nederlandse zin in (8) zien. Zoals we hierna nog zullen zien, zijn dergelijke *geselecteerde* WH-zinnen negatief polair. De aanwezigheid van een NPI, in dit geval een negatief polaire *constructie*, en de afwezigheid van een versterkende negatie gaan hand in hand.

Keren we nu naar de finiete complementzinnen onder *weten*. Ook deze laten de enkelvoudige negatie toe.

- 3 We denken dat dergelijke complementen Small Clauses zijn omdat ze transparant zijn voor extractie van clitische pronomina vanuit het complement, zoals *di* in (9a) *mi* in (i) en *ons* in (ii).
- (i) Si en hadden mi wat nemen weten
(ii) Wi en wisten ons werwert bekenen
- 4 Stoett noemt verder nog een enkel geval met *comen* in de betekenis 'weten' en een enkel geval met *vinden* (ii).
- (i) Hine can hem van blide hoe ghelaten
(ii) Soe ne vant waer rasten

- (12) a In weet hoe ik bem
 b Inne weet hoe hi danen voer.
 c In weet werwaert ghi trect
 d Hi en wist wes hij ontgalt

Is dit een gevolg van het blote feit dat hier een WH-woord staat, zoals Stoett en het MNW suggereren? Dat zou het patroon dat zich begint uit te kristalliseren natuurlijk verstoren. Anderzijds lijkt negatieve polariteit ook geen kandidaat want op zichzelf zijn finiete WH-zinnen niet negatief polair.

- (13) Want ic weet, wat quade dat du den kinderen van Israhel doen sels

Of zou een negatief polaire *gebruikswaarde* van WH-woorden in (12a-c) de bepalende factor zijn die de versterkende negatie overbodig maakt? Een negatief polaire gebruikswaarde is bij WH-woorden die maximale projecties zijn niet onmiddellijk te isoleren want WH-woorden kunnen ook als vrij relativum optreden. Bij een WH-woord van het hoofdige type, zoals *of* en *ocht*, is dit duidelijker. Deze zijn immers negatief polair indien geselecteerd door *weten*, zoals te zien is in (14) waar *of/ocht* gelicentieerd wordt door negatie (14a-c), door *eer* (14d), of door de retorische vraag (14e). De zin in (14f) lijkt een probleem, maar er is een licentiëring door *god*, dat zoveel als ‘geen mens’ betekent.⁵

- (14) a Ic en weet of si overeen die name mingen van desen tween.
 b In weet of ghijt hout in spele.
 c In weet ocht minne selve doet; ic duchte der ontrouwen wrede valsche laghen.
 d Met moghenteden eer hijt wiste, of zijn raet al daer na ghiste.
 e Wie weet of hem God bekere ende vergheeft ende wederkere vander gramscap siins torens...
 f Maer God weet of sise uutten schonen trecken

Deze of-zinnen zijn dus negatief polair. Corresponderend met deze NPI-status, licentieert deze *geselecteerde* WH-complementeerder als verwacht de enkelvoudige negatie (cf. 12a-c).

We kunnen het meer complexe patroon bij finiete WH-zinnen dus toeschrijven aan het ambigue karakter van WH-woorden die een complementzin inleiden. Ze kunnen optreden als negatief polair element (of beter: een negatief polaire complementzin inleiden), maar ook in de functie van vrije relatief en dan polaire gevoeligheid missen. In hun polaire hoedanigheid maken zulke WH-woorden de versterkende negatie overbodig.

5 Dit is niet geheel juist. Bij de finiete vormen van *weet+of* treffen we negatieve polariteit aan, maar bij de infinitief *weten+of* lijkt een subjunctivische modaliteit voldoende te zijn. Volgens Van der Wouden (1994:108, Gianakidou 1997:97ff) is de subjunctief negatief polair.

2.2 *Roeken*

Het standaardvoorbeeld van een werkwoord dat geen versterkende tweede negatie lijkt te vereisen is *roeken* 'kunnen schelen' (Stoett *op.cit.*:154-155, Hoeksema 1997a:143). Twee voorbeelden staan onder (15).

- (15) a Hem en roeket wiet deerde
- b Hem en roekt wat si lieghen

Daarnaast geldt: *roeken* is een negatief polair element. Het verschijnt in negatieve zinnen (16a), en verder in het bereik van andere licentieerders, zoals de retorische vraag (16b), *eer* (16c), *cume* (16d), *luttel* (16e), de conditionalis *ochte* 'als' (16f), etc. Het kan een finiet (16a-e) en een infiniet complement hebben (16f-g).

- (16) a so datter niemen meer en rochte mijns tontbeidene,
- b Wat darf mi roeken, in welke landen ic mi bekere?
- c So datmen grouf ende sochte ende (Sinte Laureis graf) wart vonden, eer mens rochte, ende onwetende tgraf ontdaen.
- d Troost die liet hen souken, hine wilder cume te comene rouken
- e ... des die maghet luttel rochte,...
- f ochte hi goet te wesene rochte, dat hi al sin goet vercoschte
- g so datter niemen meer en rochte mijns tontbeidene

Zoals Hoeksema opmerkt, houdt de negatieve polariteit van *roeken* in (16) duidelijk verband met de mogelijkheid de versterkende negatie bij *roeken* achterwege te laten (cf. 15).⁶ Hiermee lijkt het patroon uit paragraaf 1 bevestigd. Als we echter terugkijken naar de enkelvoudige clitische negatie bij *weten* en *hebben*, blijkt dat opnieuw een WH-complement aanwezig is en wel van het zelfde type als die bij *weten* en *hebben*. We zijn er dus *a priori* niet zeker van of de enkelvoudige clitische negatie bij *roeken* door het (negatief polaire) werkwoord zelf wordt gelicentieerd of door diens (eveneens negatief polaire) finiete WH-complement. Stoett lijkt voor het WH-complement als factor te keizen. Dit is aantrekkelijk omdat we dan kunnen generaliseren over *weten* uit de vorige paragraaf en een gebruikswijze van *doghen* uit par. 2.5. We zullen Stoetts intuïtie overnemen, zij het met de modificatie dat de trigger een WH-complement moet zijn dat *negatief polair* is. We komen hierop terug in par. 4.4.

Opgemerkt moet worden dat de aanwezige NPI de versterkende negatie niet uitsluit, zoals blijkt uit de aanwezigheid van *niet* in (17).

- (17) Hem en rochte niet hoe dat quame

6 "The correspondence of this set of verbs with the set of verbs which retained clitic negation the longest in Dutch is too striking to overlook". Het is niet duidelijk of Hoeksema hier op de enkelvoudige clitische negatie duidt of de dubbelende clitische negatie.

Hier zien we een clitische negatie, een NPI (*roeken*) waar ook nog een versterkend n-element is toegevoegd (*niet*). We komen op dit ‘stapelings-effect’ terug in paragraaf 4.4.

2.3 *Twint*

Een zeer opmerkelijk woordje is (*een*) *twint*, waarvan oorsprong en betekenis onbekend is (cf. Halbertsma 1840:46-49, De Jager 1844:249-260, en de daar opgenomen verwijzingen, De Jager 1858:147). Het komt met en zonder onbepaald lidwoord voor, en functioneert als het modern Nederlandse ‘ook maar iets’.

Het bijzondere is nu dat dit woord de versterkende ontkenning overbodig kan maken, zoals te zien is in (18), waar alleen de clitische negatie *ne/en* aanwezig is.

- (18) a Hi was al blent, hine sach twint
b Wi en mogen ... een twent gedoen jegen hem

Het wordt typisch als een negatief polair element gebezigd. Het komt voor onder de negatie (19a), onder *eer* (19b), onder een comparatief (19c), en in een retorische vraag (19d).

- (19) a In hebbe een twint niet behouden,..
b eer mens twint hadde vernomen...
c Nie ne waert so sterc die zee, .. dat hem ghescaden mochte een twint
d Wat es oorbaerliker twint dan tpersoor te wine

Dit lijkt onze veronderstelling te bevestigen dat NPIs en de versterkende negatie twee kanten van dezelfde medaille zijn.

Er is een gat in het paradigma zonder versterkende negatie. Als we afzien van V2-effecten door naar de positie ten opzichte van de tweede pool in complexe tijden te kijken,⁷ dan valt op dat *twint* in preverbale en in postverbale positie de versterkende negatie overbodig maakt, terwijl *een twint* dit slechts doet als het preverbaal verschijnt.

- (20)
- | | | <u>positie van <i>twint</i></u> | |
|---|--|---------------------------------|----|
| a | Ic en sal u <u>twint</u> van desen antwerden noch bode wesen | preverbaal | OV |
| b | Dit woert en mach faylgeren <u>twint</u> | postverbaal | VO |
| c | Gine sout macht <u>een twint</u> hebben te anegroetene hare | preverbaal | OV |
| d | – | postverbaal | VO |

Er zijn geen vindplaatsen met een postverbale locatie van *een twint* zonder dat een versterkende negatie aanwezig is. We vinden in plaats van het lege slot in (20d) dus alleen constructies als in (21), d.w.z. met *niet* als versterkende negatie.

⁷ Ik volg hier het spraakgebruik van de ANS.

(21) ..., sine connen minnen niet een twint

In (21) functioneert *niet een twint* als een gewoon n-item. Het functioneert als geheel als een verzwarende negator.

Keren we nu terug naar (20). Als we de OV uit de VO-volgorde afleiden door verplaatsing van *twint* naar voren (Kayne 1994; Zwart 1993), dan kunnen we het paradigma in (20) herformuleren en zeggen dat overte verplaatsing van *een twint* naar voren nodig is om de versterkende negatie overbodig te maken. In §5.3 zullen we dit beschrijven als een verplaatsing van de NPI naar een scope-positie. Die geeft aan die NPI de functie van de versterkende negatie.^{8,9}

Omgekeerd lijkt het voor de tweede pool geplaatste kale *twint* de versterkende negatie uit te sluiten. Er zijn dus geen gevallen als (22).¹⁰

(22) *dat hi niet twint en seide

We komen op deze uitsluitingseffecten terug in par. 3.3.4.

2.4 Overige gevallen (*bore*, *meer*)

2.4.1 *Bore*

De graadaanduider *bore* betekent 'zeer/veel/heel'. Een voorbeeld hiervan wordt aangehouden in de positieve zin in (23).

(23) Cyrogillus es een dier borgroet.
'Cyrogillus is een heel groot dier'

Deze graadaanduider *bore* licentieert de enkelvoudige clitische negatie (Stoett 1974:162). Voorbeelden staan in (24) opgesomd.

- (24) a (Het) ne was Persise bor leet, ...
Het NEG was Persis-DAT veel leed...
'Het speet Persis niet, dat...'
b Alst Walewein comen siet, sone was hijs bore blide, ...
c Ghescut ne was daer buere goet, ...

8 Klooster (1993:124) rapporteert volgordeverschijnselen voor de licentiëring van NPIs in het moderne Nederlands.

9 Dit lijkt beschreven te kunnen worden door het voorstel van Laka (1994) waarin het verschil tussen NPIs en n-elementen slechts structureel is, niet lexikaal: verplaatsing naar een scope-positie verkeert een NPI in een negatief element. We komen hierop terug in paragraaf 4. Vooruitlopend op onze discussie van het NEG-criterium, merken we hier reeds op dat deze verplaatsing van *een twint* waarschijnlijk verplaatsing naar NegP zal zijn. Dit voorstel zou inhouden dat *twint* en n-elementen deze verplaatsing covert kunnen uitvoeren.

10 De volgende zin is een schijnbare uitzondering, cf. (i).

(i) Dit en seiden si niet twint (Heimelijkheid 1626)

Hier kan *niet* ter linkerzijde en *twint* ter rechterzijde van de tweede pool staan

- d De meente en was baer (l. buer) groet,
- e Nochtan en hebbict vorgoet (l. borgoet)
- f Dies en hadde hi bore wat,
- g Al ne wasser bure wat, onse Here dede wassen dat,

Met deze licentiëring van de clitische negatie correspondeert een vrijwel absolute NPI-status; gevallen als in (23) zijn uiterst schaars. Hoewel *bore* dus niet volstrekt negatief polair is in het corpus, tendeert het wel zeer sterk naar negatieve polariteit. Het lijkt hierin op het Engelse *much*, dat in de gesproken taal vooral onder negatie, in superlatieven, in vragen, etc. verschijnt.

- (25) Al en sidi niet bore vroet, nochtan ...

Ook het Friese *folle* 'veel' heeft negatief polaire tendenties. Het Catalaanse *gaire* 'veel' is strikt negatief polair. Het Middelnederlandse *bore* past dus in een comparatief patroon.

Het opmerkelijke van *bore* is dat de enkelvoudige clitische negatie het normale geval is. *Bore* functioneert dus vrijwel verplicht als de versterkende negatie.¹¹ Het is derhalve een extreem voorbeeld van wat wij in dit artikel willen betogen. Mogelijk hangt dit samen met de inherente graadlezing die *bore* met zich meebrengt. Maar het is ook mogelijk dat *bore* verplicht naar NegP verplaatst wordt (zie paragraaf 4).

2.4.2 Meer

Net zoals het modern-Nederlandse onbeklemtoonde *meer* is het Middelnederlandse *meer* een negatief polair element. Het is de negatief polaire tegenhanger van *nog* (Klooster 1993:121). Het heeft een tamelijk restrictieve distributie.

- (26) a *Jan gaat meer naar Amsterdam (meer onbeklemtoond)
 b Jan gaat niet meer naar Amsterdam
 c Niemand gaat meer naar Amsterdam
 d Er gaat nauwelijks iemand meer naar Amsterdam

In (27) staan enige Middelnederlandse voorbeelden die op eenzelfde (restrictieve) negatieve polariteit wijzen.

- (27) a Ende men en vraecht hem niet meer
 b ende cume magh hi meer ghenesen
 c Mijn here de coninc ne heeft tuwaert ghene sake te sprekenen meer

Ook Middelnederlandse *meer* is een negatief polair element. Corresponderend met deze negatieve polariteit treffen we zinnen aan waar alleen de enkelvoudige clitische negatie aanwezig is.

¹¹ Daarnaast bestaan de vorm *nebore* en *enbore*, die ook verplicht tellen als versterkende negatie.

- (28) a In werde meer blide nacht ende dach
 b Up ons hebby ghewonnen Troyen, wy en commer meer in

Opnieuw lijkt een negatief polair element de rol van versterkende negatie op zich te nemen. Het verschijnt altijd voor de tweede verbale pool.

2.5 *Doghen*

Hoewel zeer zeker niet een negatief polair element in de absolute zin des woords, heeft Middelnederlands *doghen*, net als zijn moderne tegenhangers *deugen*, *baten*, *helpen*, een negatief polaire tendentie. Om de gedachten te bepalen geef ik een voorbeeld in (29).

- (29) Wie Reinaerts consten niet en pliet, die en dooch nu ter werelt niet

Uitgaande van onze hypothese dat statistische polariteit een epi-fenomeen is en als basaal verschijnsel niet bestaat (contra Hoeksema, in voorbereiding, *passim*),¹² zullen we aannemen dat bepaalde *gebruikswijzen* strikt negatief polair zijn.¹³ We zullen hier geen poging wagen die negatief polaire gebruikswijzen in *doghen* met absolute precisie te isoleren. We zullen slechts één gebruikswijze nader beschouwen omdat de structuur ervan nauw aansluit bij de negatief polaire complementstructuur van het Middelnederlands *weten* en *hebben* (zie par. 2.1). Daar zagen we dat een *te*-loze complementsinfinietief onder *weten* en *hebben* een NPI is. Een voorbeeld herhaal ik in (30a), met zijn controle-structuur in (30b).

- (30) a Nu en wisten si wat spreken
 b Nu en wisten si^α [wat_i [PRO^α spreken t_i]]

Vergelijkbare structuren komen voor bij *doghen*, in de betekenis van ‘geschikt, gepast zijn’. Het MNW noemt ze onder DOGEN III, nr 3. Een voorbeeld staat in (31a). De controle-structuur is in (31b) weergegeven.

- (31) a Sapho en dochte niet vergheten
 Sappho deugt niet om te vergeten
 ‘het is niet gepast Sappho te vergeten’
 b Sappho^α en dochte [PRO_i^α [PRO_{arb} vergeten t_i]]

12 Hoeksema neemt aan dat (negatieve) polariteit niet absoluut is, maar een statistische tendens vanwege de semantiek van het lexeme.

13 Dat woorden naast een ander gebruik soms een negatief polaire *gebruikswijze* hebben is welbekend. Zo kunnen sommige NPIs als *zgn free-choice item* gebruikt worden, bijv. het Engelse *any* and het Nederlandse *het minste of geringste*.

(i) a. Niemand/*Jan hoorde het minste of geringste Negatief Polaire gebruikswaarde
 b. Het minste of geringste kan Jan in woede doen onsteken Free Choice gebruikswaarde

Het betreft hier een constructie die in de generatieve grammatica bekend staat als de zgn. *tough*-movement constructie, en die de Latijnse grammatica de supinum-II-constructie noemt.

- (32) a Zoiets is verschrikkelijk om te zeggen
 b Hoc horrible dictu est (Latijn, supinum-II)
 c Questo libro è difficile da leggersi (Burzio 1986:77)
 dit boek is moeilijk COMP lezen-PASS
 d John is easy to please (Chomsky 1981:309)

Supinum-II-constructies bevatten een werkwoordelijke vorm die zowel actieve als passieve eigenschappen heeft. Syntactisch is de constructie actief, morfologisch is ze passief (Latijns *dictu* is een nomen, Middelnederlands *vergheten* is een participium, Italiaans *leggersi* is een morfologische passief, *te zeggen* een modale passief). Syntactisch onderzoek heeft uitgewezen dat we te maken hebben met een zin met een PRO-subject, terwijl er een WH-achtige verplaatsing vanuit object-positie heeft plaatsgevonden. De ingebedde configuratie is dus vergelijkbaar aan die bij *weten*, ook al wijkt de controlestructuur daarvan af (aangegeven met α superscripts).

- (33) Zoiets $^{\alpha}$ is verschrikkelijk [PRO_k^{α} om [PRO_{arb} te zeggen t_k]]

De beslissende observatie is nu dat deze supinum-II constructies onder *doghen* negatief polair zijn. Enige typische voorbeelden staan onder (34).

- (34) a Die werlt en dooch niet al vercoren
 b Haer feeste en dochte niet vertoghen
 c Si en doghen niet te verre betrouwt

Correlerend met deze NPI-status, zien we dat deze NPI-status het uitlaten van de versterkte negatie mogelijk maakt.

- (35) a Die schalken en doghen verheven
 ‘die knechten zijn niet geschikt om verheven te worden/
 het is niet gepast knechten te verheffen’
 b Haerre doghet en doech vergheten
 het is niet gepast haar deugd te vergeten
 ‘haar deugd is niet gepast te vergeten’
 c Herre doghet en doech vergeten
 ‘het is niet gepast de deugd der heren te vergeten’

Dit versterkt eens te meer onze hypothese dat er een verband bestaat tussen het optreden van de enkelvoudige clitische negatie en de aanwezigheid van negatief polaire elementen, c.q. constructies: gevallen met schijnbaar een enkelvoudige clitische negatie hebben wel degelijk een versterking, namelijk met een negatief polair element.

Opgemerkt moet worden dat het gebruik der enkelvoudige clitische negatie bij *doghen* breder is dan de supinum-II constructie (cf. 36). Het negatief polaire voorkomen is dan ook breder dan alleen bovenstaande constructie. Zo komt *doghen* ook voor in (negatieve) zinnen waar het gewoon 'deugen' betekent, zie (37).

- (36) a Dat ne dochte mi
 Sonder beteren misdoen, ten wil doghen
 b En dochte gespaert
- (37) a Landshere ne dooch niet
 b Die mensche en dooch meer no min dan hi trouwe hevet in

Wat in deze paragraaf slechts aangetoond zij, dat het mogelijk is een gebruikswaarde te isoleren die strikt negatief polair is. Een ander syntactisch verschijnsel (enkelvoudige clitische negatie) correleert hiermee.

2.6 *Deletie in situ*

2.6.1 *In korte antwoorden*

In het huidige Nederlands kan een constituent verzwegen worden als deze topic is en naar de zinsperiferie verplaatst wordt (38a). Deletie *in situ* is niet toegestaan (38b).

- (38) (Jan is naar huis gegaan)
 a \emptyset weet ik
 b *ik weet \emptyset

Ook het Middelnederlands kent deze zgn. topic-deletie (Van Gestel *et al.* 1992:100-101, 207-214), veelal ondersteund door het woordje *ende* (Weerman 1988).

- (39) Item omtrent sunte Willeboertsdach vinghen die van Yselsteyn tot Jutfaes enen, geheten Bernt Parderin, ende
 [\emptyset was een licht klant ende \emptyset was een voorloper in Utrecht]
 (Van Gestel *et al.*, p. 207)

Zoals Weerman aantoont, is hier de zinsinitiële positie (aangegeven met \emptyset) slechts schijnbaar leeg. Er is door derivatie een pronomen naartoe verplaatst dat vervolgens gedeleerd is onder identiteit met het topic (hier: *Bernt Parderin*). Als we [+WH] als algemeen kenmerk nemen voor verplaatsing naar COMP, kunnen we deze deletie weergeven als een pro met een WH-kenmerk, dus pro[+WH].

Er bestaat nog een ander type deletie, veelal in antwoorden. Het betreft het predikaat. Hier vindt deletie plaats zonder verplaatsing naar COMP. We zullen dit "in-situ-deletie"

noemen. Het treedt op na een hulpwerkwoord. Blijkbaar mag inflexie zelf niet mee gedeleerd worden.¹⁴

- (40) a Gi hout u screen! In doe \emptyset (In=ic en)
 b Help, seit hi, in ben \emptyset nochtan (In=ic en)
 c Die vrouw seide: die riddere es doot.
 Die weert seide: hi en si \emptyset
 d So gheeft en mi
 In der \emptyset . (= ic en der; 'ik durf het niet')

We zullen deze (lege, c.q. gedeleerde) constituent, die geen verplaatsing heeft ondergaan, representeren door pro zonder een WH-kenmerk, dus pro[-WH]. De generalisatie is nu dat in de context van pro[-WH] de versterkende negatie kan worden uitgelaten, zoals de voorbeelden in (40a-d) reeds laten zien.

Het opmerkelijke is nu dat deze pro[-WH] een sterke neiging vertoont in negatieve zinnen voor te komen. Ik ben slechts één geval tegengekomen zonder negatie (41).

- (41) Ende Saul seide tot Samuelle: Ic doe, ic heb ...

We kunnen dus stellen dat pro[-WH] een negatief polair element is.¹⁵ Opnieuw nemen we een correlatie waar tussen het optreden van de enkelvoudige clitische negatie en de aanwezigheid van een constructie met NPI-status.

2.6.2 In coördinaties

Een andere context van in-situ-deletie is coördinatie. Enige typische gevallen staan in (42). Het is een context waar de enkelvoudige clitische negatie gelicentieerd is.

14 Dit type overleeft tot in de huidige tijd in sommige dialecten (Stoops 1971:149), alsook bij de 17de-eeuwer Ogier (1618-1689).

15 Ook in het Engels is in-situ-deletie negatief polair. Dat is als volgt in te zien. Het Engels kent zogenaamde VP-deletie. Deze is niet negatief polair, zoals te zien is in (i). We nemen aan dat deze VP naar de zinsperifere positie wordt verplaatst en gedeleerd wordt onder identiteit, cq terugvindbaarheid.

(i) Mary goes to the movies every week and John does pro, too.

Als er echter een opaciteitsfactor aanwezig is, zoals de NP-grens in de zgn. Antecedent Contained Deletion (ACD) contexts, kan er geen verplaatsing plaatsvinden maar moet er *in situ* gedeleerd worden. Deze *in situ* deletie is negatief polair, zoals blijkt uit het paradigma in (ii) met de prototypische kwantificeerders waarin de relatiezin deel uitmaakt van de restrictor en dus "antecedent contained" zijn.

		downward entailing	upward entailing
(ii) a.	John buys every/no book Peter does [pro]	(restr. set \forall , restr. set neg)	
b.	John buys more books than Peter does [pro]	comparatief	
c.	John buys most books that Peter does [pro]	superlatief	
d.	*John buys some books/a book that Peter does [pro]		\exists

De enkelvoudige clitische negatie in het Middelnederlands en Jespersen-cyclus

- (42) a Jof de hont is verwoet, iof en is \emptyset
b Weder datter een zenuwe is gequetset, iof en is \emptyset
c Wedert been is tobroken, wedert en is \emptyset
d Hoe een wijf gheweten mach weder so ontfaen heeft of en doet

Opmerkelijk is dat dit soort deleties nooit optreden bij *en*-coördinaties. Vindplaatsen als in (43) komen dus niet voor.

- (43) *Beide de hont is verwoet, ende tcalf is \emptyset
*De hont en is niet verwoet, maer tcalf is \emptyset

Evenmin zijn er vindplaatsen waar de deletie plaatsvindt in het positieve deel van een disjunctie.

- (44) *Jof de hont en is niet verwoet, jof (ooc) is

Nu kan men de *of*-coördinatie zien als een negatief polaire variant van de *en*-coördinatie.

- (45) a Jan danste en sprong
b Niemand danste of sprong

We concluderen hieruit dat ook deze in-situ-deletie negatief polair is. Correlerend hiermee kan de zware negatie uitgelaten worden, zoals (42a-d) laten zien. Deze uitlating is verplicht. In schijnbare uitzonderingen als in (46) betreft *min* de objectpositie.

- (46) Lief, alre liefst, in mach niet min

Waarschijnlijk sleept de deletie van het predikaat ook de versterkende negatie met zich mee. Maar dit is geen afdoende verklaring voor de afwezigheid van dergelijke deleties in positieve contexten.

We mogen uit deze bespreking van in-situ-deletie concluderen dat pro[-WH] een negatief polair element is. Het kan uit dien hoofde de enkelvoudige clitische negatie licentiëren.

2.7 Het preverbale syntactische prefix *ghe-*

Een van de gebruikswijzen van het preverbale prefix *ghe* is negatief polair (Postma 1999). Daar wordt het aangeduid met *ghe*₃. Deze gebruikswijze is syntactisch, d.w.z. *ghe* maakt geen deel uit van het lexikale betekenisaspect van het lemma, maar wordt onder invloed van de syntactische omgeving toegevoegd. *Ghe*₃ kan in zuivere vorm geïsoleerd worden bij het werkwoord *sijn*, maar komt in principe bij alle werkwoorden voor. Kenmerkende triggers zijn negatie, retorische vraag, restrictieve set van \forall , comparatief, *cume*, *nauwelick*, etc.

- (47) a Alle die duvels, die noyt **ghewaren**, ...
 b Enen dief, die men ontlijft, en mochte niet soe droeve **ghesijn**
 c Si konden cume **gheandwerden** van yamer ende van rouwen
 d Doe en conde hi van groten anxte naeuwelicken **ghespreken** ende **gheantwoerden**,

Het bijzondere is nu dat er enkele gevallen zijn waar de NPI *ghe-* de versterkende tweede negatie overbodig kan maken. Een lijst van door mij aangetroffen gevallen in het MNW staat in (48).¹⁶

- (48) a Mine bliscap es so groot, dat ict **gesegghen en** mach
 b Men die stede **ghesien en** can al daer hi es
 c Et wiket dan wantet die lucht **ghedraghen en** can
 d Nature **en** wils ghehingen dat hem can ghehelpen iet
 e So staerken **en** condi **ghesien**, hine wilde worstelen jegen dien.¹⁷
 ‘Hij kon geen krachtpatser zien, of hij wilde tegen hem vechten’
 f Es ocht en es, **in** ders **ghewagen**.¹⁸
 ‘Of het zo is of niet, ik durf het niet te zeggen’
 g Dar **ne** was Griec, die syn oghen van Hector conste **ghebringen**,

Wel moet gezegd worden dat dit een schrale oogst is gezien de overvloedige aanwezigheid van negatief polair *ghe-*. Gewoonlijk is dus de versterkende negatie aanwezig.

- (49) a De liede en consten niet gheademen van groter hitten
 b Soe en connen wi niet ledich ghesijn

We zullen niettemin in dit artikel aannemen dat *ghe*₃- de functie van de versterkende negatie kan overnemen. Een van de redenen is dat op die manier enige merkwaardige beperkingen in distributie ervan verklaard kunnen worden, d.w.z. slechts als prefix voor infinitief en praeteritum (zonder verklaring gerapporteerd in Postma 1999), en bovendien geen V2 (niet gerapporteerd in Postma 1999). Zie verder paragraaf 4.4.

Maar ik houd hier een slag om de arm. Het is mogelijk dat *ghe-* de enkelvoudige clitische negatie niet licentieert en dat we (48a-d, f-g) als uitzonderingen moeten zien, terwijl de enkelvoudige clitische negatie in (48e) waarschijnlijk al gelicentieert is door de balansschikking (zie par. 2.9). Ondersteunend argument voor deze stelling is dat stapelingen van *ghe-* en andere NPIs niet geheel uitgesloten zijn (zie par. 3.3.4). Bovendien lijkt *ghe-* een

16 Interessant is de emendatie van Floris ende Blanchefloer 323 door Verwijs van (i) tot (ii).

(i) So groot, dat ict gheseggen niet en can

(ii) So groot, dat ict gheseggen en can

Verwijs tekent hierbij aan: “*Niet* is zeker een inlapsel van den afschrijver, die een groote neiging verraadt om verzen te verlengen” (Verwijs 1873: 196). In het perspectief van de negatief polaire functie van *ghe* zou deze emendatie wel eens van een grote intuïtie van Verwijs in het Middelnederlands kunnen getuigen.

17 De eerste negatie is een echte negatie, de tweede een zgn. expletieve negatie.

18 De CD-ROM Middelnederlands heeft: Ist of en ist, en darst ghewaghen.

vergelijkbare distributie te hebben als negatief polaire taboewoorden, zoals *ene quade bone*, (veel minder in proza-teksten). Zoals we gezien hebben in par.3.3.1, licentiëren die de enkelvoudige clitische negatie evenmin.

Ondanks deze twijfels zullen we in dit artikel ervan uitgaan dat *ghe-* de enkelvoudige clitische negatie wel kan licentiëren. Dat *ghe-* dit zo hoogstzelden doet, zal een andere oorzaak hebben, die we hier buiten beschouwing zullen laten.

2.8 Retorische vragen

Vragen laten marginaal negatief polaire elementen toe in het moderne Nederlands.

(50) Wie van jullie heeft bij het lezen van de Max Havelaar ook maar een moment verveling gevoeld?

Meestal zijn het retorische vragen (Van der Wouden 1994:23, en de verwijzingen aldaar).

(51) Wie had daar ook maar een moment aan gedacht?!

Ook in het Middelnederlands licentiëren (retorische) vragen negatief polaire elementen, zoals *twint*, *roeken*, *achten*, etc.

- (52) a Wat es oorbaerliker twint dan tpersoor te wine?
b Wat darf mi roeken in welke landen ic mi bekere?
c Wat soude achten mijn vrouwe op mi?

Nu doet Stoett (1974 :155) de observatie dat in vragende zinnen, “vooral bij *ja* ter bevestiging van ene ontkenkende gedachte”, d.w.z. vooral bij retorische vragen, de versterkende negatie kan worden uitgelaten. Enige voorbeelden staan in (53).

- (53) a Twine lati den ridder varen?
‘Waarom laat men dan de ridder niet gaan?’
= ‘men zou de ridder immers moeten laten gaan’
b Twine doet ment dan?
‘Waarom doet men het dan niet?’
= men zou het immers moeten doen’

(54) a En es dit Florijs miin soete lief?
Is Floris soms mijn lieveling?
(= Floris is immers mijn zoete lief niet!)
b En waric verradere dan?
= ik ben immers geen verrader!

Opnieuw is hier sprake van een correlatie tussen de context van negatief polaire elementen en de enkelvoudige clitische negatie.

2.9 De balansschikking

Het moderne Nederlands kent een eigenaardige constructie die wel balansschikking wordt genoemd (ANS 1984:647). Enige voorbeelden staan in (55ab). Dit type is productief. Het type genoemd onder (55c) realiseert zich in een vaste uitdrukking.

- (55) a We waren nog niet buiten, of het begon te regenen.
 b Nauwelijks hadden Marie en Jan elkaar ontmoet, of ze hadden ruzie.
 c Er is geen koe zo bont, of er zit een vlekje aan.
 d Je kunt het zo gek niet bedenken of het staat erin!

Kenmerkend voor de constructie is dat de afhankelijke bijzin ingeleid wordt met de complementeerder *of* die vervolgens een hoofdzinsvolgorde inleidt. Daarmee gaat het slechts schijnbaar om twee gecoördineerde hoofdzinnen in disjunctie. Dat er geen sprake is van nevenschikking maar van onderschikking blijkt uit twee dingen. Ten eerste vertoont het tweede 'lid' geen subject-werkwoord-inversie.¹⁹ Dat kan niet verklaard worden als *of* een coördinator is maar wel als het een complementeerder is (in CP) waaronder een IP met V2 (zie Zwart 1993:274 ff) staat. Verder is het tweede lid negatief polair (Van der Wouden 1993, Welschen 1999). De structuur komt slechts voor indien het eerste 'lid' een negatie, of woordjes als *nauwelijks*, *slechts*, etc. bevat. Dat duidt erop dat het tweede lid afhankelijk is van (d.w.z. in het bereik is van) het eerste lid. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat de negatief polaire complementeerder *of* verschijnt.

Ook in het Middelnederlands komt een constructie voor die hier enigszins mee te vergelijken is, hoewel haar gebruik breder is. Eenzelfde afhankelijkheid van het tweede lid, eenzelfde verbod op inversie, eenzelfde negatieve polariteit. Enige voorbeelden staan in (56). De negatieve woorden in wier bereik het tweede lid staat, zijn onderstreept. Een verschil met het huidige Nederlands is dat er (meestal) geen complementeerder *of* verschijnt.²⁰ Verder verschijnt in het tweede lid veelal een expletieve negatie, waaraan we in deze paragraaf geen aandacht zullen schenken (zie paragraaf 2.10).

19 Jack Hoeksema rapporteert dat in zijn corpus zeer incidenteel inversie voorkomt, zoals in (i). Opmerkelijk genoeg gebeurt dit vrijwel uitsluitend met ergatieven, een enkele keer met intransitieven, maar niet met transitieve werkwoorden (ii). Inversie met het object is geheel uitgesloten (iii).

(i) Nauwelijks waren de jagers gearriveerd, of van alle kanten stormde het opgejaagde wild hen tegemoet

(ii) ??Nauwelijks waren de gasten vertrokken, of zonder aarzeling kuste Marie mij

(iii) *Nauwelijks waren de gasten vertrokken, of Marie kuste hij

In de balansschikking lijken inversies van een ander type te zijn dan de gewone inversie in COMP. De zin in (i) lijkt een soort "predikaatsinversie" zijn, welbekend uit het Engels (Hoekstra & Mulder 1990), maar die ook in het Nederlands wordt aangetroffen (Zwart 1992).

(iv) Down the hill rolled a baby carriage

Predikaatsinversie is alleen mogelijk met ergatieven, en de vooropgeplaatste constituent wordt geanalyseerd in specIP (Den Dikken & Naess 1993). De onderschikking van 'of' (die in COMP resideert) zou dus de restrictie tot predikaatsinversie voorspellen.

20 Waarschijnlijk heeft er I-naar-C plaatsgevonden.

- (56) a Daer was niemen (sonder die das), hine hadde te claghene over Reinaerde
 b Cume was casteel of port in Gallen, sine hebbent met geweld ghedestruweert
 c Men maghere niewer so stille runen, sine horent
 d En es niet so quaet, et en dooch iet

Het bijzondere van het eerste lid is nu, dat de verzwarende negator *niet* soms weggelaten kan worden. De volgende zinnen zijn uit Stoett (1974:158) hoewel deze het verschijnsel vreemd genoeg over het hoofd ziet. (Stoett bediscussieert de expletieve negatie in het tweede lid).

- (57) a So staerken en condi ghesien, hine wilde wordten jegen dien.
 b Hine es so bloot, hine wert coene.
 c Van binnen ne was so stout man, hine ward vanden Romeynen vervaerd.

Opnieuw zien we dat het verschijnen van de enkelvoudige clitische negatie samengaat met de aanwezigheid van een negatief polaire element c.q. constructie: het tweede sententiële lid.

2.10 Kale enkelvouden

Net als in het moderne Nederlands vereisen enkelvoudige telbare nomina in het Middelnederlands een bepaald of onbepaald lidwoord. Kaal, dus zonder determineerder, kunnen alleen meervouden en stoftermen voorkomen. Er zijn in het Middelnederlands echter een paar contexten waar kale nomina wel degelijk gelicentieerd worden. Stoett stelt dat dit bij voorkeur onder de negatie gebeurt (*op. cit.* § 97k). Nadere beschouwing doet blijken dat de term ‘negatieve polariteit’ de aard van deze contexten met meer precisie karakteriseert.

- | | | |
|--------|--|--------------------------|
| (58) a | Men sach noit <u>lelic lief</u> | negatie |
| b | Nummermeer en wort <u>Griec</u> so coene,
datter noit Griec teghen en dede | negatie |
| c | metter zoetste spise, die oit <u>man</u> rooc | superlatief |
| d | Datter cume <u>man</u> mochte keren | nauwelijks |
| e | Sine kerke in die vloet, daer men sonder te
nettene <u>voet</u> elx jaers ghinc up sinen dach | zonder |
| f | Si weten vele mere dan menschelijc herte ghevreest | comparatief |
| g | Eer <u>minister</u> in Vrancrike cam | eer |
| h | Hi es dul die <u>vos</u> betrouwet | restrictor van \forall |
| i | So, wanneer <u>raetsman</u> ghebrekt | conditionalis |

Opnieuw blijkt dit type NPI de enkelvoudige clitische negatie te licentiëren. Een representatief aantal staan onder (59).

- (59) a Sone ontgaet haer man die leeft (geen levend mensch)
 b Henne leeft mensche onder de sonnen
 c Daer ne was Griec, die syn oghen van Hector conste ghebringen
 d Daer ne was ridder int alt here, die dit dorste daer anegaen.
 e Daer ne was ruddere in waerer zake

Opmerkelijk genoeg ziet Stoett deze context over het hoofd in zijn bespreking van de contexten met de enkelvoudige clitische negatie (cf. §221ff).

2.11 Expletieve negatie in afhankelijke zinnen

Volledigheidshalve noem ik hier nog enige andere contexten waar de enkelvoudige clitische negatie voorkomt in het Middelnederlands. Deze zijn van een ander type omdat het een zgn. expletieve negatie betreft, d.w.z. in modern Nederlands vertaald bevatten deze afhankelijke zinnen geen negatief element. Ze vallen strikt genomen buiten het bereik van dit artikel. Het betreft complementzinnen van werkwoorden als *vresen*, *twifelen* (60a) en dergelijke (zie Stoett 1974:156), en verder complementzinnen van comparatieven (60b), zie (*op. cit.*:166), bij *cume* ‘nauwelijks’ (60c), zie (*op. cit.*: 157), en in het uweede lid van de balansschikking (60d).

- (60) a Ende oec en twifeldem niet, hine dede daer na dat hi behiet
 b Ghi en sijt niet beter dan David en was
 c Diene te voren scone groetten, sine wouden cume, als sine ghemoetten, op hem sien of jeghen hem spreken,
 d Cume was casteel of port in Gallen, sine hebbent met geweld ghedestruweert.

Dit zijn contexten waar ook het huidige Frans een enkelvoudige clitische negatie heeft. Hier correleert de aanwezigheid enkelvoudige clitische negatie met een negatief polaire context, dus meer met de *potentiële* aanwezigheid van negatief polaire elementen. We zullen het hier verder laten rusten.

2.12 Samenvatting

In de vorige paragrafen zijn we de belangrijkste gevallen langsgelopen waarin het Middelnederlands een enkelvoudige clitische negatie vertoont met negatieve kracht. *In al deze gevallen* bleek er een negatief polair lexikaal element aanwezig te zijn, danwel een negatief polaire constructie. Deze implicatie geldt slechts in één richting. Indien er (schijnbaar) een enkelvoudige clitische negatie aanwezig is, dan is er *altijd* een NPI in de zin, hetzij als lexem of als constructie.

- (61) [...ne +V α] is dan en slechts dan grammaticaal als α een NPI bevat

We zullen de NPIs die aldus functioneren aanduiden met NPI-1. Het omgekeerde geldt allerminst: als er een NPI (NPI-1 of niet) aanwezig is, hoeft een eventueel versterkend n-element geenszins weggelaten te worden. (Dit is een rechtstreeks gevolg van de stapelbaarheid van NPIs en n-elementen, zie §4.3.5). Verder licentiëren niet alle NPIs de enkelvoudige negatie. In paragraaf 3.3 zullen we deze ‘onwillige’ NPIs bespreken. We zullen ze met NPI-2 aanduiden.

● **3 Negatieve polaire elementen en n-woorden**

3.1 *De negatief polaire status van n-woorden in het Middelnederlands*

In de vorige paragrafen hebben we gezien dat NPIs de functie van de versterkende negatie kunnen overnemen. Ook het omgekeerde is het geval: n-woorden kunnen de status van negatief polair element hebben. In onderstaand overzicht staat het NPI-paradigma voor *noit*. Vergelijkbare overzichten kunnen gemaakt worden voor andere n-woorden, zoals *niemen*, *niewar*, *engheen* enz..

- (62) a Want haer negheen noit geboot, (negatie)
 also onse Martijn dede, der doot.
 b dat fijnste gout dat noit goudsmit hadde gezien (superlatief)
 ‘het fijnste goud dat een goudsmit ooit had gezien’
 c Van alle sonden die hi noit dede (restr. set \forall)
 ‘Van alle zonden die hij ooit deed’
 d Eer God noit engel ogte mensce scup och eenke creature (eer)
 ‘voor God ooit een engel of mense of enig creatuur had geschapen’
 e Also dicke (..) sal u tfier ontsteken meer dan noit dede te voren (comparatief)
 meer dan ooit
 f Ay deus wie sach dit noit gescie (retor. vraag)
 ‘O God, wie zag dit ooit gebeuren?’

Noit treedt hier op als negatief polair element, en fungeert eigenlijk als modern Nederlands *ooit*.

Dat n-woorden als NPIs optreden, en NPIs als n-woorden optreden laat zien dat er in het Middelnederlands geen scheidslijn tussen beide categorieën is te trekken. Dit heeft natuurlijk gevolgen voor het identificeren van zinnen als behorend tot het tweede stadium van de Jespersen-cyclus. De contexten (63b) en (63c) zullen daarom hetzelfde stadium representeren.

- (63) a ..ne V (V) stadium I
 b ..ne V npI (V) stadium II
 c ..ne V n-element (V) stadium II
 d .. V n-element (V) stadium III

Het stadium (63a) wordt echter niet aangetroffen in het Middelnederlands. We menen daarvoor in het voorafgaande ampel bewijsmateriaal gepresenteerd te hebben. Nader onderzoek lijkt daarom geboden naar het bestaan van het eerste stadium. Als mocht blijken dat eerste stadium niet bestaan heeft, dan is er ook twijfel over de cycliciteit van het taalveranderingsproces met betrekking tot negatie. Met twee stadia is er immers slechts sprake van een heen-en-weer proces. In een volgend artikel hoop ik hier nader op in te gaan. In ieder geval lijkt de conclusie gerechtvaardigd, dat we ons geheel buiten het Middelnederlands dienen te wenden ter bevestiging van het bestaan van het eerste stadium van de Jespersen-cyclus.

De ononderscheidbaarheid van NPIs en n-elementen doet vermoeden dat ze zich, syntactisch-kwantificatieel gezien, mogelijk gelijkelijk gedragen. In de volgende paragraaf zullen we bespreken hoe n-woorden zich syntactisch gedragen: ze beantwoorden aan het NEG-criterium. In paragraaf 4.3 zullen we voorstellen dit NEG-criterium ook op Middelnederlandse NPIs toe te passen.

3.2 *Negatieve uitsmering ('negative spread') en NPI-stapelning*

Er is nog een andere overeenkomst tussen n-elementen in het Middelnederlands en negatief polaire elementen. Negatief polaire elementen hebben de neiging te stapelen.

- (64) Ik vraag me af of je ooit enig artikel met ook maar het minste of geringste succes zult publiceren

Hierin zien we dat de ingebedde vraag de NPIs *of, ooit, enig, ook maar* en *minste of geringste* in zijn bereik heeft. In feite is het voorkomen van NPIs beregeld door de logische eigenschappen van het domein waar ze voorkomen. Het domein moet neerwaartse gevolgtrekkingen oftewel de *dictum de nullo* redenering toelaten ("downward entailments", Ladusaw 1980, Zwarts 1986, Klooster 1993, en verder Postma 1999 voor een zeer basale introductie).

Op dezelfde wijze heeft het Middelnederlands de neiging n-elementen te stapelen, zie (65a). Daarin lijken ze sprekend op Middelnederlandse NPIs, zie (65b).

- (65) a Socrates de noit niet te ghere stede verhaelde varuwe (d.w.z. 'van kleur verschieten')
- b Ic wille di betren met alden werken, die u eneghe sone oyt ghewrachte vore mi,

De generatieve grammatica noemt dit wel 'negative spread' of negatieve uitsmering. Het is bekend uit de Romaanse talen. In feite geven n-elementen en NPIs aan dat het domein waarin ze voorkomen 'neerwaarts gevolgtrekkend' is. Elk indefiniet subdomein is dat dan ook. Ieder indefiniet subdomein kan dus gemerkt worden met een n-element of een NPI. In dit perspectief is er dus niets onlogisch aan om n-woorden te dubbelen. Ze geven niet negatie aan, maar de gevolgtrekkingseigenschappen van het domein waarin ze voorkomen

(Ladusaw 1983). In het geval van de sterke negator als 'geen X' is zowel de restrictieve set als zijn bereik neerwaarts gevolgtrekkend.

- (66) Geen [Fries] zingt → Geen [linkshandige Fries] zingt
 Geen Fries [zingt] → Geen Fries [zingt hard]

Het ligt dus in de rede om beide domeinen met n-elementen c.q. NPIs te markeren. Het moderne Nederlands doet dit of kan dit doen met NPIs. Het Middelnederlands met NPIs c.q. n-elementen. Dit voorspelt dat 'dubbele negatie' het normale geval is. Het is niet een bijproduct van fonologische reductie in een vermeende "Jespersen-cyclus". De *enkelvoudige* negatie, hetzij clitisch of zwaar, is het gemarkeerde geval. Deze komt waarschijnlijk tot stand door deletie. Zo zou de enkelvoudige sterke negatie een gevolg kunnen zijn van fonologische reductie, wellicht deflexie (Weerman 1988; Van Gestel *et al.* 1992), van het clitische element. In par. 3.3.5 zullen we een alternatief mechanisme bieden voor de taalverandering die zich heeft voltrokken van het tweede naar het derde stadium.

3.3 Twee typen NPIs

In de vorige paragrafen hebben we laten zien dat in het Middelnederlands de clitische negatie altijd versterkt wordt, hetzij met een n-element, hetzij door een negatief polair element (bijv. *twint*), danwel - meer versluierd - door een negatief polaire *constructie*. Middelnederlandse NPIs functioneren dus als n-elementen. Bovendien hebben n-woorden eigenschappen van NPIs (par. 3.2). Dat zou ons kunnen verleiden tot een absolute gelijkstelling van n-elementen en NPIs. Dat is echter niet mogelijk. Het omgekeerde is namelijk niet zo: de aanwezigheid van een NPI is geen voldoende voorwaarde voor het uitlaten van de verzwaarde negatie (n-element).

Om te beginnen is het niet zo dat de aanwezigheid van een negatief polair element zoals *twint* de versterkende negator uitsluit, zoals blijkt uit (67).

- (67) Hi en wiste niet een *twint* daeraf

Dit zou men nog kunnen toeschrijven aan stapelingseffecten van negatief polaire elementen. Net zoals NPIs gestapeld worden in het moderne Nederlands, zo worden n-elementen, die immers NPI-status hebben, gestapeld in Middelnederlands. Verder kunnen n-elementen zoals *niet* en NPIs worden gestapeld. Daarmee is bovenstaande zin, met negator + NPI verklaard.

Maar er er zijn elementen die negatief polair zijn, en die toch nooit ofte nimmer de versterkende negator overbodig maken. In de navolgende paragrafen zullen we de belangrijkste behandelen.

3.3.1 Andere accusativische NPIs

Zoals we in par. 2.3 zagen, maakt de NPI *een *twint** de versterkende negator overbodig. Tegen de verwachting in lijken andere accusativische NPIs de versterkende negatie niet

overbodig te maken. Zo is *een quade bone* een NPI, maar toch treft men wel (68a) aan met clitische negatie *-ne* + versterkende negator *niet*, maar nooit (68b), waar een versterkende negator afwezig is.

- (68) a Hine achtet niet een quade bone
b * Hine achtet een quade bone

Deze klasse NPIs bevatten veelal woorden uit de taboesfeer, corresponderend met *ene bal, zak, fluit, kloot, flikker, sodemieter*, etc. in het moderne Nederlands, t.w. *een ey, ene note, ene(quade) bone, een vingherlijn, een riet, ene mite, twee miten, twee lenschen* (alle waarschijnlijk epitheta voor de manlijke genitaliën), verder *een schulp, een maelge, een vige, ene blase* (alle waarschijnlijk epitheta voor vrouwlijke genitaliën), zie Postma (2000). Voorts bevat deze klasse maateenheden of monetaire eenheden, zoals *een penninc, een grijn* etc. en soms andere dingen van onwaarde, zoals *caf, coorn*, etc. Deze dragen met hun lexikale betekenis niet bij aan het zinsniveau. Ze zijn in nulbetekenis (Postma 1995). Hun inactiviteit als versterkende negator in weerwil van hun negatieve polariteit correleert met het feit dat deze NPIs steeds de postverbale positie innemen ten opzichte van de infinitief, als *een caf, een blat, een oort* in (69a-c). Zoals we gezien hebben in par. 2.3 maakt *een twint* - indien postverbaal - evenmin de versterkende negatie overbodig.²¹ De verklaring hiervoor zal dus parallel zijn.

- (69) a Ten soude haer niet bevallen noch versaden niet een caf
b No vruecht, no heil, no scat, no goet en mach mi helpen niet een blat
c Dat en is te prisen niet een oort
d Dat en willen wij weten niet een twint

We kunnen nu aannemen dat NPIs ook in enkelvoudige tijden die positie buiten de 'tweede pool' innemen: ze ondergaan dus geen overte verplaatsing naar een functionele projectie. In paragraaf 4.3 zullen we nader op de verklaring ingaan voor de interactie tussen verplaatsing en activiteit als versterkende negator.

3.3.2 Andere werkwoordelijke NPIs (bijv. *achten, baten*)

Er zijn nog andere negatief polaire werkwoorden, of werkwoorden met duidelijk negatief polaire tendenties, zoals *baten, achten*, etc. *Achten* treedt zeer frekwent op in negatief polaire contexten (met name met genitief of prepositie), behalve dan in zijn functie als juridische term.

²¹ Er is een uitzondering op de preverbale positie, t.w.

(i) Ten soude hem niet een hellinc baten

Dit geeft aan dat verplaatsing wel mogelijk is, en dat we de afwezigheid van (ii) aan statistische factoren moeten toeschrijven.

(ii) Ten soude hem een hellinc baten.

Het aantal preverbale zou dan gewoon te klein zijn. Preverbaal *een twint* maakt afwezigheid van de versterkende negator immers niet verplicht.

- (70) a Es niemen die mijns lachters achte?
'Is er niemand die zich mijn vernedering aantrekt'
b Maer om dat vroescap hem ghebrac, sine cracht ne baette hem niet II bien

In weerwil van hun negatieve polariteit zijn er bij deze lemma's geen contexten bekend waar ze de enkelvoudige clitische negatie licentiëren. Dus er zijn geen contexten bekend als in (71).

- (71) *Ferguut en acht om haer seer

Nu zouden we dit terzijde kunnen schuiven met de opmerking dat een negatief polair item nimmer het uitlaten van de versterkende negator verplicht stelt. Dit is echter onbevredigend, met name in het geval van *achten* omdat dit werkwoord buitengewoon frequent optreedt in het Middelnederlandse corpus en daarenboven frequent met andere NPIs optreedt, zoals *ene bone* of *een haer* (68a). Alleen wanneer er een extra licentieerder voor de enkelvoudige clitische negatie is, zoals *twint*, treedt uitlating van *niet* ook echt op (tweede lid van 72b).

- (72) a en acht op mijn man niet een haer
b Wie ons niet en mint, en dorven wi achten *twint*

Gezien het licentiëringsparadigma van *achten* en van *twint*, moeten we concluderen dat hier de NPI *twint* de enkelvoudige clitische negatie licentieert, en dat de NPI *achten* dat niet doet. Dit lijkt er op te wijzen dat de negatieve polariteit van *achten* zelf niet voldoende is. Wat is er mis met de negatieve polariteit van *achten*? Is er een blokkerende factor? In paragraaf 5 wordt beschreven tot welke complicaties het bestaan van negatief polaire *werkwoorden* kan leiden.

3.3.3 *ie/ooit, enich*

Negatief polaire elementen zoals *ooit* en *enig*+singularis zijn geen licentieerders van de enkelvoudige negatie. In (73) staan enige zinnen waar *ie* kan verschijnen. Het zijn typisch negatief polaire contexten.

- (73) a Ende ghij noch niemant anders en hebt
nye ghesien ye contrarie. negatie
b Twi werdic ie! interrogatie
c want hi wart bespot (..) meer dan ie mensche bespot wart comparatief
d Dit was ... dalreerste dach, die ter werelt ye ghelach, superlatief
e Dat men op ertrike coyme ye vernam der suetechheit gelijc *cume*
f Eer hi ye was gheboren *eer*

Maar er zijn geen vindplaatsen waar *ie* met alleen de clitische negatie verschijnt zoals in de fictieve zin (74).

(74) * Du ne sels daer ie comen

Een vergelijkbaar paradigma ontstaat als we *enich* bestuderen.

- (75) a Dat mi niet/*- en roeve die viant eenich van minen gheloeve ende ic blive in goeden rade
 b Die ic noit en sach meer dan heden noch en sprac in eneger steden

Enich heeft een gebruikswijze die negatief polair is. Deze NPI licentieert echter de enkelvoudige clitische negatie niet. Deze klasse heeft nog meer eigenschappen gemeen (bijvoorbeeld 'stapelbaarheid'). We zullen deze klasse NPIs van het tweede type noemen (NPI-2).

3.3.4 Uitsluitingseffecten bij NPIs van het eerste type

We hebben gezien dat sommige NPIs de functie kunnen overnemen van de versterkte negator *niet*. Dit hebben we NPIs van het eerste type genoemd (NPI-1). Dit waren zoals we zagen onder meer: 1 een bepaalde complementsstructuur bij de werkwoorden *roeken*, *weten*, *hebben*, *doghen*, 2. *bore*, 3. *meer*, 4. *twint*, 5. *ghe₃*- en 6. pro[-WH], kale NPsg. Nu blijkt dat deze structuren niet alleen de negator overbodig maken, of zelfs uitsluiten, ze sluiten **elkaar** ook uit. Dus terwijl *roeken*, *een haer*, *ie*, ...etc. (NPI-2) onderling gestapeld kunnen worden, lijkt dit bij NPI-1-klasse onmogelijk. Er zijn dus geen gevallen bekend die een preverbaal *twint*, met *meer*, *bore* of met een NPI-SC combineren, zoals in (76).

- | | | |
|--------|----------------------------------|-------------------|
| (76) a | *Mi en sel twint roeken wat doen | twint + WH-SC |
| b | *Mi en sel meer roeken wat doen | meer + WH-SC |
| c | *Mi en sel bore roeken wat doen | bore + WH-SC |
| d | *Ic en sel twint bore copen | twint + bore |
| e | *Ic en sel meer bore copen | meer + bore |
| f | *Ic en sel twint meer copen | twint + meer |
| g | *Ic en sel Griec twint gheven | twint + kale NPsg |

In het volgende schema staan de resultaten samengevat.

(77)	<u>NPI-1</u>	<u>NPI-2</u>
	WH-SCs, meer, bore, twint	Ie, oyt, een haer, etc
	pro[-WH], NPsg, <i>ghe₃</i> -(?)	Roeken, doghen, achten, ²² ... <i>ghe₃</i> -(?)
	Niet stapelend	Stapelend
	Vervangt de versterking wel	Vervangt de versterking niet

Bij pro[-WH] is het exclusie-effect niet aantoonbaar vanwege de deletie, maar dit effect heb ik vanwege het schema verondersteld. Bij *ghe₃*- worden geen exclusie effecten met *meer* en *twint* waargenomen, cf (78a) resp. (78bc)), wel (ex absentia) met *bore*. Het prefix *ghe₃*- vertoont evenmin exclusie met de WH-SC (78de).

²² Met Stoett nemen we aan dat in bediscussieerde gevallen de (negatief-polaire) WH-complementsstructuur van *roeken* etc. de trigger is voor de enkelvoudige clitische negatie en niet (de negatieve polariteit van) het werkwoord zelf. Zie de discussie in par. 2.1, 2.2, en 2.5.

- (78) a Ick en can niet meer ghespreken
b Mochten in der scoffelturen langer niet een twint geduren
c Wi en mochten twint ghedoen, noch anegesien
d In wistse anders hoe ghewinnen
e ...dat si hare en wist hoe gelaten

Het is dus niet geheel duidelijk in welke categorie we *ghe* moeten indelen.²³

De exclusie-effecten van de woorden in de eerste kolom kunnen verklaard worden als deze naar eenzelfde positie verplaatst moeten worden en dus om dezelfde plaats strijden. In paragraaf 4 zullen we voorstellen deze positie als de specificerder van NegP te identificeren.

3.3.5 Stapelbaarheid en de tweede stap in de Jespersen-cyclus

In de vorige paragraaf hebben we gezien dat het Middelnederlands een klasse van niet-stapelbare NPIs had: NPI-1. Het is juist die klasse die voor enkelvoudige clitische constructies verantwoordelijk is. Opmerkelijk is dat exclusie in de periode van het Middelnederlands voor de versterkende negator *niet* niet actief is. Dus alle NPIs zijn stapelbaar met *niet*. In het Middelnederlands behoort *niet*, net zoals de andere n-elementen dus nog bij de klasse der NPI-2, de stapelbare NPIs. In het moderne Nederlands echter zijn n-woorden niet stapelbaar. Het lijkt daarom voor de hand te liggen om te veronderstellen dat de overgang van n-woorden naar de klasse der NPI-1 de overgang naar het moderne Nederlands heeft ingeluid: niet zozeer de *verdwijning* van de klasse der NPI-1, maar de *overgang* tot, de *verrijking* van die klasse was het geval, met een daarmee gepaard gaande verdringing van de elementen *twint*, *bore* etc door de nieuwkomers: alle leden van NPI-1 zijn immers niet-stapelbaar! NPIs als *bore*, *twint*, pro[-WH], etc. hebben zichzelf de das omgedaan met hun niet-stapelbaarheid. Voorzover een enkel NPI uit de NPI-1 klasse de overgang wel heeft overleefd, is het stapelbaar geworden (*meer*).

Laten we dit duidelijkheidshalve herformuleren. De NPIs van de tweede klasse (NPI-2, zie par 4.3.1-3) zijn typisch de negatief polaire elementen die de overgang naar het moderne Nederlands hebben overleefd. Het lijkt er dus op dat de nieuwe functie als exclusieve verzwaarde negator die *niet* in het latere Middelnederlands heeft gekregen alle NPIs met diezelfde eigenschap als verzwarende negator, dus de klasse NPI-1, heeft verdrongen. Toen vervolgens de clitische negatie door deflexie niet meer gerealiseerd werd, waren stapelingen in de negatie tegelijkertijd verboden: *niet* fungeerde immers als een NPI-1! Alleen de stapelbare NPIs werden niet op deze wijze verdrongen.

Ten slotte werpt niet-stapelbaarheid ook nieuw licht op het verdwijnen van de clitische negatie. Als de overgang naar het moderne Nederlands werd ingeluid door de overgang van n-elementen, of beter gezegd het *n-morfeem* naar de NPI-1-klasse (niet-stapelbare NPIs), dan kon het ook niet anders of de clitische negatie werd incompatibel met andere n-elementen. Gezien het feit dat andere n-elementen zoals *niemand* onmisbaar zijn, hoeft het dus niet te verbazen dat de clitische negatie verdween. De enige context waar het logi-

23 Mogelijk kan een oplossing opdoemen als we de hier gevolgde (maar kunstmatige) veronderstelling laten varen dat het Middelnederlandse corpus op dit punt als homogeen beschouwd mag worden.

scherwijs nog kon voorkomen is zonder versterkend element: d.w.z. regressie naar het eerste stadium van de Jespersen-cyclus. Onder de hypothese dat dat eerste stadium om syntactisch niet meer beschikbaar was,²⁴ kon het totale verdwijnen van *en* niet uitblijven.

In zijn artikel over de Jespersen-cyclus, schrijft Hoeksema “in fact, single clitic negation can be found with these verbs (t.w. *roeken*, GJP) until well into the 17th century, up to the transition from Stage 2 to Stage 3, when clitic negation is lost”. Binnen Jespersens paradigma is dit natuurlijk vreemd. Wat, zo vraagt Hoeksema zich af, “allows an old system to coexist with a new system? How can it be?” Nu we weten dat deze overgangen beheerst werden door het bestaan van de NPI-1-klasse, wordt het alleszins verklaarbaar: juist het bestaan van NPI-1-elementen zoals *twint* en *bore*, die de enkelvoudige clitische negatie konden licentiëren, waarborgde het (voort)bestaan van de klasse der niet-stapelbare NPIs. De overgang van n-elementen naar precies deze klasse veroorzaakte de overgang van stadium 2 naar 3. Dit perspectief voorspelt dus juist de feiten, waar Hoeksema zich, begrijpelijkerwijs, over verbaasde.

3.4 Enkelvoudige clitische negatie zonder traceerbare trigger

3.4.1 Losse gevallen

In het voorgaande hebben we contexten met de enkelvoudige clitische negatie behandeld. De clitische negatie bleek steeds van een negatief polair element vergezeld te gaan. Er zijn een tweetal losse vindplaatsen waar de enkelvoudige clitische negatie alleen staat (zonder expletief te zijn, zie par. 2.11). Ze staan opgesomd onder (79).

- (79) a Sonder leringen en mochte derde coren draghen. (derde= de aarde)
 b Ende soe wie nien twivelt, en mach wijs werden op enen dach
 c Si en doet dat haer becomt te doene

Laten wij ze langslopen.

- (79a). Stoett (1974:155). De lezing van Stoett is onjuist. De volledige tekst luidt: *Sonder leringen te ghenen daghen en mochte derde coren draghen*. Blijkbaar heeft Stoett *te ghenen daghen* abusievelijk in het bereik van *sonder leringen* geïnterpreteerd, en dus als ‘op die dag’ of ‘op ook maar enige dag’, in plaats van behorend bij het tweede deel, en dus ‘op geen enkele dag’, ‘nooit ofte nimmer’. Waarschijnlijk hebben V2-overwegingen hem hiertoe bewogen.
- (79b). MNW, s.v. ‘twivelen’. Deze zin met zijn context heb ik niet kunnen vinden in mijn corpus (CD-ROM Middelnederlands). Ik laat het open.
- (79c). Dit tegenvoorbeeld kreeg ik van Jack Hoeksema (Floris ende Blanchefoer 77). Dit tegenvoorbeeld was me ontgaan omdat de CD-ROM Middelnederlands hier een fout bevat: het negatieve cliticum is daar weggelaten. De uitgave van Moltzer (1879), die de CD-ROM zegt te volgen, heeft hier wel een enkelvoudig cliticum. Leendertz (1912) merkt in zijn uitgave echter in een noot op dat de eerste woorden van de regels

²⁴ Verder onderzoek moet uitwijzen of het eerste stadium van de Jespersen-cyclus door de Universele Grammatica (UG) wordt uitgesloten, of slechts door een specifieke parameter-keuze in het Middelnederlands.

77-80 onleesbaar zijn. De uitgaven zijn dus emendaties, wellicht foutieve. Ook om semantische redenen geef ik de voorkeur aan een positieve zin:

regel 76: Haar (de liefde) kan geen enkele kracht weerstaan

regel 77: Zij doet (niet???) wat haar belijft te doen

Als dit de enige plaats is waar ‘doen’ de enkelvoudige clitische negatie heeft, lijkt het mij reden om te lezen: Si doet dat haer becomt te doene. Hiermee zou dit tegenvoorbeeld dus vervallen.

3.4.2 *Laten*

Laten is een serieuze en systematische uitzondering. Dit werkwoord lijkt met enige regelmaat de enkelvoudige clitische negatie mogelijk te maken zonder dat ik een negatief polair element of constructie heb kunnen isoleren. Enige voorbeelden staan in (80).

- (80) a Here, ne laet dat sijn
b Lieve zone, niet onsochte
Ne laet di pinen dijn gedochte
c Ghi ne laet versten heden meer
Die doet van den jongelinc”
d “So werde ic onteert van miere ere”,
Sprac de vrouwe, “ghi ne laet mi in;
e Hi ne laet de liede lopen carmen
Na den here waer hi es.

Laten laat natuurlijk ook de verzwaarde negatie toe.

- (81) Ne laet mi, Here, niet ghehingen
Te doene dat onnuttelec si.

Men kan aanvoeren dat *laten* een negatieve betekeniscomponent heeft, bijv. *laten* = ‘niet doen’. Negatieve betekeniscomponenten zijn echter niet zichtbaar voor de syntaxis en dus voor de licentiering van NPIs (Klima 1964, Klooster 1993). Zo licentieert *falen*=‘niet sla-gen’ geen negatief-polaire elementen.

- (82) a Niemand slaagde ook maar een keer
b *Allen faalden ook maar een keer

Toegegeven: er zijn in het Middelnederlands gebruikswaarden van *laten* die negatief polair zijn, bijv. die overeenstemmen met het modern Nederlandse *iets (niet) kunnen laten*.

- (83) a Niemand kon het laten om het handschrift aan te raken
b *Jan kon het laten om het handschrift aan te raken

Dit *laten*, dat het tegenovergestelde is van *doen*, is ook in het MNed. negatief polair. Het komt dus voor onder negatie (84a), bij bevraging (84b) en in conditionele zinnen (84c). Zie MNW s.v. ‘laten 10’ voor meer voorbeelden.

- | | | |
|--------|--|---------------|
| (84) a | Dat hi sijns willen ne liete niet | negatie |
| b | Waeromme laetstuut? | interrogatie |
| c | Sine comt ute miere herten niet, lese ic, late ic
....., indien ik het lees of indien ik het niet lees (laat) | conditionalis |

Dit type *laten* laat de enkelvoudige clitische negatie toe, blijkens (85a).²⁵ Verzwaring met *niet* is ook mogelijk, cf. (85b)

- | | |
|--------|-----------------------------|
| (85) a | Hine dorst laten |
| b | Symon hine dorst laten niet |

Interessant is ook dat dit *laten* voorkomt in de WH-SC, die zoals we zagen een negatief polair element is.

- | | |
|------|-----------------------------------|
| (86) | Hine wiste wat laten noch bestaen |
|------|-----------------------------------|

Het probleem is echter dat het voorkomen van de enkelvoudige negatie breder is dan dit negatief polaire gebruik, zoals uit (80d) duidelijk blijkt. Verder onderzoek moet uitwijzen wat hier de trigger is van de enkelvoudige negatie.

● 4 Het NEG-criterium

In deze paragraaf zullen we een poging doen de verschillende observaties en generalisaties uit de vorige paragrafen in een theoretisch model te vatten. Daarvoor zal ik het generatieve kader gebruiken. We zullen het model toepassen dat daar vrijwel standaard is geworden: het NEG-criterium. Uit deze implementatie zullen enige empirisch-toetsbare voorspellingen volgen, of beter, enige observaties zullen verklaard kunnen worden die op het eerste gezicht tamelijk arbitrair en mysterieus lijken.

4.1 Introductie tot het Neg-criterium: het COMP-domein

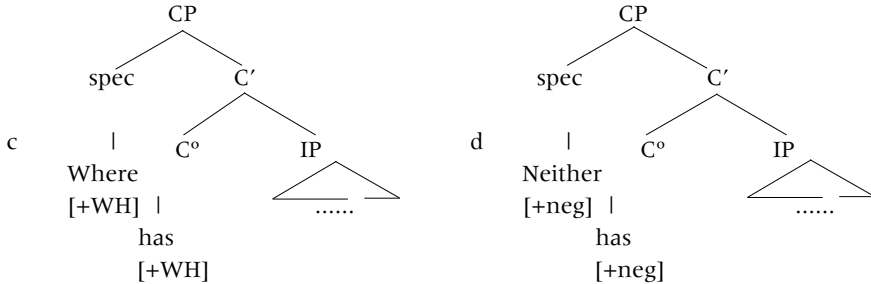
Negatie en interrogatie hebben veel dingen gemeen. Niet alleen logisch maar ook syntactisch. Bevraagde of genegeerde constituenten verplaatsen soms naar een operatorpositie, en ze veroorzaken soms inversie, ze licentiëren polaire elementen etc. Dit heeft syntactici ertoe gebracht deze twee operatoren c.q. kwantificeerders ook syntactisch gelijkelijk te behandelen. Het meest invloedrijk is het voorstel van Haegeman & Zanuttini (1991). Deze auteurs hebben voorgesteld dat er, parallel aan het WH-criterium, een Neg-Criterium is. Volgens het WH-criterium (May 1985, Rizzi 1991) moet een WH-kenmerk in een specificerder-hoofd-congruentierelatie staan. Zo wordt een woord als *where* in het Engels naar de zinsperifere positie verplaatst en induceert vervolgens de verplaatsing van het finiete

²⁵ Maar hier wordt, zoals het MNW opmerkt, ook het object weggelaten. Er is dus tevens een pro[-WH] in de zin aanwezig.

De enkelvoudige clitische negatie in het Middelnederlands en Jespersen-cyclus

werkwoord naar de tweede positie (V2). In termen van X-bar-theorie (Jackendoff 1977; Chomsky 1982) is de verplaatsing van *where* XP-verplaatsing naar specCP terwijl de verplaatsing van het werkwoord hoofdverplaatsing naar C^o is. Het werkwoord heeft, volgens Rizzi een abstract WH-kenmerk in zulke gevallen.

- (87) a [Where has [he t gone]]
- [+WH] [+WH]
- b [Neither has [he t gone]]
- [+neg] [+neg]



Soms gedragen negatieve woorden zich parallel aan WH-woorden met betrekking tot inversie. Volgens H&Z vindt er dan congruentie naar een abstract neg-kenmerk [+neg] plaats in CP. De structuren staan geschetst in (87cd). Volledigheidshalve geven we in (88ab) de standaardformulering van het WH-criterium. (85cd) zijn definities.

- (88) WH-Criterium (Rizzi 1991)
 - a. A WH-operator must be in spec-head configuration with a WH-X^o
 - b. A WH- X^o must be a spec-head configuration with a WH-operator
 - c. WH-operator: a WH- phrase in a scope position;
 - d. Scope position: left-peripheral A'-position [spec,XP] or [YP,XP]

Het NEG-criterium verkrijgt men door overall 'WH' door 'NEG' te vervangen.

4.2 Het Neg-criterium in IP-domein

Ook in andere zinsdomeinen kunnen dergelijke congruentieverschijnselen naar [+neg] plaatsvinden, bijvoorbeeld in het IP-domein. In (89ab) staan een Middelnederlandse en een Franse zin, waar de negatie niet alleen in het subject, maar ook op het werkwoord als cliticum wordt gerealiseerd.

- (89) a niemen en ginc te dier stede
- b personne ne vint à la maison

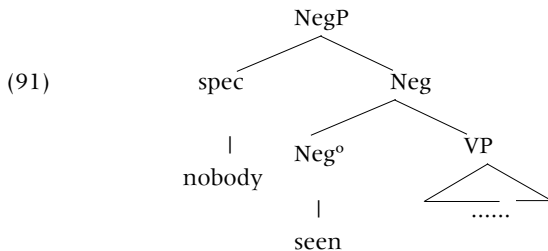
Het cliticum is volgens Weerman (1988) een soort van verbale flexie. Daaruit verklaart hij dat het verval van de clitische negatie hand in hand is gegaan met het verval in verbale flexie naar persoon en getal (“deflexie”). In het IP-domein realiseert dus de Neg-congruentie zich niet abstract als werkwoordsverplaatsing, maar zichtbaar als inflexie. In het IP-domein bestaat dus congruentie naar persoon/getal, en naar [+neg]. Sommige taalkundigen veronderstellen een aparte NegP projectie in het IP-domein. Volgens deze taalkundigen is het IP domein dus opgesplitst in een AGRP, NegP en TP. Ik zal aannemen dat sommige projecties, zoals CP, IP, enz. gewoon voor negatie-congruentie kunnen dienen.²⁶

4.3 Het Neg-Criterium in het VP-domein

Recentelijk heeft Van Kemenade (2000), in navolging van Zanuttini (1997), betoogd dat er ook nog een negatie-projectie bestaat juist boven het predikatieve domein, dus juist boven VP in verbale zinnen. Zij leidt dat af uit de distributie van *not/naught* in het vroege Middelen-gels. Maar haar claim geldt alle talen. De versterkende negator realiseert zich in deze lage projectie. Laten we die aangeven als NegP2, maar het is waarschijnlijk dat deze geïdentificeerd moet worden met AGROP (zie Van der Wurff 1999). Als dit juist is, dan moet er daar ook een soort Neg-criterium gelden en moet er een soort congruentie gerealiseerd worden in deze NegP2 c.q. AGROP. Gezien het feit dat dit buiten het inflexiedomein IP gebeurt, zullen we aannemen dat dit, net als in CP, abstract, d.w.z. door werkwoordsverplaatsing gebeurt. Als deze verplaatsingen zichtbaar worden op S-structuur, verkrijgen we een adjacentie tussen negatieve constituent en V. In observationele termen krijgen we dus een Neg-V-volgorde, d.w.z. de negator realiseert zich vóór de tweede verbale pool. Van der Wurff verklaart op deze manier de preverbale objectpositie in het late Middelen-gels als deze negatief is. Dit gedrag is weergegeven met de fictieve zinnen in (90)

- (90) John has seen Peter
John (en) has nobody seen

De structuur in NegP2 wordt dus als in (91).



²⁶ Hierbij moet verondersteld worden dat specIP dus tevens als A-bar positie kan fungeren. Dit wordt veelal aangenomen voor quantificationale subjecten, vanwege het verbod op vacueuze operator-verplaatsing (Chomsky 1986).

(i) Who worked?

(ii) *Who did t work?

(neutral intonation is assumed)

Het mag duidelijk zijn dat deze theorie voorspellingen doet voor het Middelnederlands met betrekking tot plaats en gedrag van elementen die de rol van versterkende negatie op zich nemen, zoals *een twint, bore, meer, ghe-*. Zoals we gezien hebben realiseren deze NPis zich inderdaad preverbaal (zie bijv. par. 2.3 voorbeeldzin (19)), d.w.z. vóór de tweede verbale pool in de zin, en nemen dan de rol op zich van versterkende negator.

We moeten dus de theorie aldus modifieren: niet slechts een versterkend n-element verplaatst naar specNegP maar ook (sommige) NPis. Als ze dat doen, transformeren ze in een n-element. Dit is dus parallel aan Laka's claim voor de Romaanse talen. Volgens Laka (1994) is er geen verschil tussen n-elementen en NPis. Slechts de verplaatsing naar de specifier van een functionele projectie (een scope-positie, d.w.z. Laka's ΣP in het Romaans en Baskisch) transformeert deze in een n-element. We zien ons dus gedwongen Van Kemedade's NegP2 te onderwerpen aan Laka's Σ -principe.

● 5 Voorspellingen: het gedrag van verbale NPis

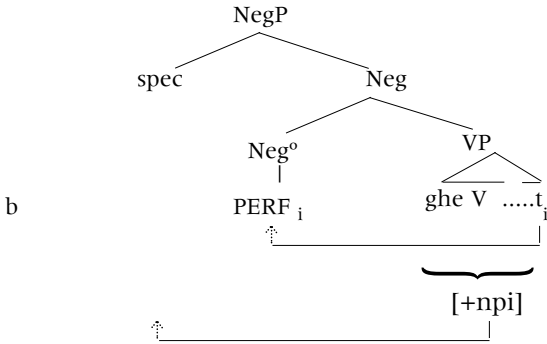
Laten we nu eens beschouwen wat er gebeurt als een *verbale* NPI deze rol van versterkende negator op zich neemt. We krijgen dan de volgende situatie: 1. het element (of een relevante projectie ervan) moet naar SpecNegP2 verplaatsen; 2. het verbale hoofd moet hoofdverplaatsing ondergaan naar het hoofd van NegP2, dit om de formele NEG-congruentie tot stand te brengen. Zo'n verbale NPI moet zich dus als het ware 'in tweeën splitsen' om deze dubbelrol te vervullen.

Er zijn twee mogelijkheden. De verbale projectie bestaat inderdaad uit twee lexicale hoofden, waarvan de onderste de NPI-eigenschap draagt. Dit zijn de gevallen met een hulpwerkwoord. De VP waarin de NPI (*ghecomen* in (92)) zit, gaat naar specNegP en het hulpwerkwoord verplaatst naar het hoofd van NegP2. Eventueel kan het finiete werkwoord (*can* in 89) verder verplaatsen naar de Wackernagel-positie (V2).

(92) a niemen en can daer ghecomen

Dit voorspelt dat enkelvoudige tijden geen *ghe*-prefixatie kunnen ondergaan, tenzij ze op enig niveau complex zijn. Nu komt het *ghe*-prefix niet voor bij het praesens maar wel bij het praeteritum. We zullen daarom aannemen dat het praesens een simplex tijd is maar het praeteritum een soort perfectum-projectie, een 'HAVE-projectie', heeft geïncorporeerd: V+PERF. Deze hypothese verschaft een verklaring waarom de NPI *ghe-* bij finiete tijden alleen in het praeteritum voorkomt. Syntactisch bestaat het praeteritum dus uit twee hoofden, maar bij het uitspellen wordt dit één lexeem. Dan moeten deze hoofden bij het uitspellen natuurlijk adjacent zijn. Er zijn twee mogelijkheden: er vindt hoofd-hoofd incorporatie plaats. Het geheel is dus weer een hoofd dat zich vrijelijk naar COMP kan verplaatsen. Dat is het geval bij een gewoon praeteritum. Het kan zonder problemen V2 ondergaan. Maar neem nu een *ghe*-praeteritum in beschouwing. Dat bestaat volgens onze hypothese uit *ghe*+V+PERF. Het lexicale deel, dat de NPI-eigenschap draagt moet naar specNegP verplaatsen, terwijl het PERF-deel hoofdverplaatsing naar Neg^o ondergaat.

(93) a [NegP [VP.....ge-V] PERF° [...



Als dit de situatie is op S-structuur, kan [V+PERF] uitgespeld worden als een lexicaal praeteritum. Maar het kan niet verder verplaatsen omdat het een uitspelling is van een hybride syntactisch object: de *ghe-V* als laatste deel van VP en het abstracte PERF als het adjacente hoofd. We voorspellen dus dat het praeteritum ‘freezing’ ondergaat in NegP2, d.w.z. de tweede verbale pool. Dit soort praeterita zal dus geen verdere V2 kunnen ondergaan. Dit is wat we inderdaad waarnemen. Zoals Postma (1999) heeft laten zien, wordt *ghe* in zijn meest zuivere vorm aangetroffen bij *sijn*. In (94) heb ik alle vindplaatsen uit de CD-ROM Middelnederlands met het praeteritum van *ghesijn* (te weten *ghewas/ghewaren*) opgesomd.

(94) Vindplaatsen van *ghewas/ghewaren* (zoekopdracht in CD-ROM Middelnederlands door Jeroen van Craenenbroeck)

- a Vor al dat es of ye **ghewas** blivic in trauwen haer eighijn.
- b Noch blivic di ghestade vor al dat es of ye **ghewas**.
- c Ich hayn mich ye ervruyt mitteer so wa, das ich ye **ghewas** noch voert sal doem emmermeer want du doys al mijn begheren, dou werde liep uuysercoren!
- d Wat ye **ghewas** off noch sel wesen dat heeft sijn wijsheit al voersien;
- e Overmits des vaders cracht, die al hevet in sijnre macht, wat ye **ghewas** off sel gheschien;
- f God, die is ende ye **ghewas** ende ewich blijft,
- g Dats minne in caritas, die ewich blijft ende ye **ghewas** in dat godlijcke wesen.
- h Maer die meyninghe mijn ghewages dat dat volc van ertrike also goet es ghemeynlike ia dleeke volc alst ye **ghewas**.
- i Hi verdiende in die eertsce weelde, dat na hem dat eerste beelde was ghemaect, dat ie **ghewas**.
- j Wy syn alle ghemenentlicke van conincs gheslechte comen dat waen ic wel dat is u cont somen van enen troncke, nu merckt das, die edelste die ye **ghewas**.
- k voer waer segghic u dat onder dat volc nu meer heyligher liede sijn / te waren / dant hier voermals ye **ghewaren**

- l Haer onbescheidenheit is soe groot, ende soe ongheraect met allen, datse weder in dassche vallen, ende meer versmaden worden twaren, dan si te voren ye **ghewaren**;
- m Die sconste vrouwe die ye **gewas**.
- n Den makere van al dat ye **gewas**.

In alle gevallen staat het *ghe*-geprefigeerde werkwoord in de bijzinsfinale positie, nooit in de V2-positie. Er zijn dus geen vindplaatsen waar *ghewas* V2 heeft ondergaan als in (95).²⁷

(95) Niemen en {was/***ghewas**} daer soo groot, hine vruchte dagelijcs na sine doot

Het moge duidelijk zijn dat 'freezing' inderdaad wordt waargenomen met het *ghe*-praeteritum. Dit is een welkome ondersteuning van de hier voorgestelde benadering.

De verklaring die in het vorengaande voor het freezing effect werd gegeven, is natuurlijk cruciaal afhankelijk van de indeling van *ghe*+V bij de NPI-1 elementen. Mochten dus de genoemde tegenargumenten hiervoor zwaarwegend blijken (zie par. 2.7), dan vervalt deze verklaring voor het 'freezing'-effect, als ook voor het praesens/praeteritum effect, en het modaliteits-effect.

Laten we tenslotte terugkeren tot de negatief polaire werkwoorden, zoals *roeken*, *doghen*, *achten*, *baten*. Deze kunnen allemaal V2 ondergaan, hetgeen geïllustreerd wordt in (96).

- (96) a Hem en roeket wiet derde
- b die en dooch nu ter werelt niet
- c Die Juede en achte niet der wort
- d sine cracht ne baette hem niet II bien

Ze ondergaan dus geen 'freezing' in NegP2 door het Neg-criterium. Dat is natuurlijk geen probleem voor *achten* en *baten*, want deze NPIs licentiëren nooit de enkelvoudige clitische negatie (§4.3.2). Ze fungeren dus nooit als versterkende negatie en gaan niet naar spec-NegP2. Maar zinnen met *roeken* en *doghen* licentiëren wel de enkelvoudige clitische negatie (§.3.2 en §3.5). We concluderen daarom dat het niet zozeer de werkwoorden *roeken* en *doghen* zijn die als licentieerders fungeren, maar - net als bij *weten* en *hebben* - hun complement: de WH-SC.²⁸ Hiermee is een onzekerheid die in paragraaf 2.2 was blijven bestaan, opgeheven.

27 Dit geldt ook voor andere werkwoorden met een geprefigeerd *ghe*3-partikel. Door een ongelukkig toeval noem ik juist zo'n geval in Postma (1999), en wel voorbeeldzin (4b), hier herhaald als (i).

(i) Al ware al tlaken parkement, inne **ghescreef** niet daeran

Gezien het nu opdoemende patroon, moet dit als een foutieve identificatie van *ghe*3 beschouwd worden. Kennelijk betreft het hier het inherente *ghe*-prefix zoals in *ghescien*. Zo'n dubbelzinnig *ghe* kan niet optreden bij *sijn*, daar inherente prefixen uitgesloten zijn bij dit werkwoord.

28 Klooster (1993:124) rapporteert opposities tussen enkelvoudige en samengestelde negatief polaire items van het hoofdige type, zoals *hoeven* (enkelvoudig) en *kunnen helpen* (samengesteld), cf. (i) versus (ii).

6 Slotsom

In tegenstelling tot wat veelal wordt aangenomen, zijn er niet of nauwelijks sporen van het eerste stadium van de Jespersen-cyclus in het Middelnederlands. In de gevallen waar schijnbaar de enkelvoudige clitische negatie in de zin verschijnt, wordt deze wel degelijk versterkt, t.w. door een negatief polair lexicaal element dan wel - meer versluierd - door een negatief polaire constructie. Dit geeft eens te meer reden om n-elementen en NPIs in het Middelnederlands onder één noemer te brengen. Wel is er aanleiding een splitsing te maken tussen NPIs die niet stapelbaar zijn (*twint, bore, meer*, etc) en NPIs die dat wel zijn (*ie, enich*, en alle Middelnederlandse n-woorden). Deze classificatie kon herleid worden op het NEG-criterium. De overgang van het Middelnederlands naar het moderne Nederlands met betrekking tot negatie kan beschreven worden als de overgang van het n-morfeem (als in *niet*) tot de klasse der NPI-1, de klasse die stapeling uitsluit. Dit verklaart de verdwijning van de clitische negatie, samen met *twint, bore*, en de andere NPIs van klasse 1. Verder hebben we enige *constructies* geïdentificeerd die negatief polair zijn, zoals de WH-small clause, deletie in-situ (pro[-WH]), de supinum-II-constructie onder *doghen*, en tenslotte kale enkelvoudige nomina. Tenslotte konden enige onbegrepen beperkingen op het negatief-polaire prefix *ghe* herleid worden tot het NEG-criterium.

Bibliografie

- ANS (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Bennis, Hans (1990).** A Note on the Modal Passive. In: J. Mascaró & M. Nespór (red.) *Grammar in Progress*. Dordrecht: Foris, 33-40.
- Burzio, L. (1986).** Italian Syntax: a government-binding approach. Dordrecht: Reidel.
- CD-ROM Middelnederlands (1998).** Den Haag : SDU Uitgevers.
- Chomsky (1981).** Lectures on Government and Binding. Dordrecht: Foris.
- Chomsky (1982).** *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*, Cambridge (MA): MIT Press.

- (i) *Ik betwist dat hij naar Amerika *hoeft* (vs. Ik betwist dat het *ook maar iemand* heeft geschaad)
- (ii) Ik betwist dat hij het *kon helpen*
Alleen de samengestelde werkwoordelijke uitdrukking is gelicentieerd. Dit kan geen 'irrelevante semantische redenen' hebben, zoals Klooster suggereert. Dit blijkt namelijk uit de oppositie tussen de semantisch vrijwel equivalente NPIs *kunnen schelen* en *donderen* (cf. iii) in (iv-a/b). Het lijkt eerder de complexiteit te zijn die van belang is.
- (iii) a. Dat kan (hem) niet schelen
b. Dat dondert niet
- (iv) a. Ik betwist dat het (hem) kon schelen
b. *Ik betwist dat het dondert

Mogelijk moeten NPIs van Kloosters "hoofdige type" zowel een verplaatsing naar specNegP ondergaan als naar het hoofd van NegP, met de uitsluitingseffecten van dien.

- Dikken, Marcel, den & Alama Naess (1993).** Case dependencies : The case of Predicate Inversion. *The Linguistic Review* 10, 303-336.
- Gestel, Frank van, J. Nijen Twilhaar, T. Rinkel & F. Weerman (1992).** *Oude zinnen: grammaticale analyse van het Nederlands tussen 1200-1700*. Leiden: Nijhoff
- Haegeman, L. & Zanuttini, R. (1991).** Negative Heads and the NEG criterion. *Linguistic Review* 8, 233-251.
- Haegeman, Liliane (1995).** *The Syntax of Negation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Halbertsma, J.H. (1840).** *Naoogst*, Deventer.
- Hoeksema, Jacob (1997a).** Negation and Negative Concord in Middle Dutch. In: D. Forget, P. Hirschbuhler, F. Martineau & M.-L. Rivero (red.) *Negation and polarity - syntax and semantics; selected papers from the Colloquium Negation: syntax and semantics, Ottawa, 11-13 May 1995*. Amsterdam: Benjamins, 139-156.
- Hoeksema, Jacob (1997b).** *Once upon a time: the story of Ooit*. ms. U. Groningen.
- Hoeksema, Jacob et al. (2000).** (red.) *Perspectives on Negation and Polarity Items*, Benjamins, Amsterdam.
- Hoeksema, Jacob (in voorbereiding).** *De negatief-polaire uitdrukkingen in het Nederlands. Inleiding en Lexicon*. ms. U. Groningen.
- Hoekstra, T. & R. Mulder (1990).** Unergatives as copular verbs. *The Linguistic Review* 7, 1-79.
- Jackendoff, R. (1977).** *X-bar Syntax*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Jager, A. de (1844).** Over de oorsprong van het oude woord 'twint'. In: *Verscheidenheden uit het gebied der Nederduitsche taalkunde*, Deventer: Ter Gunne, 249-260.
- Jager, A. de (1858).** De versterkte ontkenning in onze taal vooral bij de Middelnederlandsche schrijvers. In: *Latere verscheidenheden uit het gebied der Nederduitsche taalkunde*. Deventer: A. ter Gunne, 59-154.
- Jespersen, Otto (1917).** *Negation in English and other Languages*, Copenhagen: Det Kgl. Danske videnskaberne Selskab.
- Kemenade, Ans van (2000).** Jespersen's cycle revisited: formal properties of grammaticalization. In S.Pintzuk, G.Tsoulas, A. Warner (red.) *Diachronic Syntax: Models and Mechanisms*. Oxford: Oxford University Press.
- Klima, Edward (1964).** Negation in English. In: J. Fodor & J. Katz (red.) *The Structure of Language*. Englewood Cliffs (NJ).
- Klooster, Wim (1993).** Negatieve zinnen. *Tijdschrift voor Taalwetenschap* 2, 119-143.
- Klooster, Wim (2000).** *Geen. Over verplaatsing en focus*. Amsterdam: Vossiuspers AUP.
- Ladusaw, William A. (1980).** *Polarity Sensitivity as Inherent Scope Relations*. Proefschrift MIT.
- Laka, Itziar (1994).** *On the syntax of negation*. New York: Garland.
- Leendertz, P. (1912).** *Floris ende Blancefloer van Diederick van Assenede*. Leiden : Sijthoff.
- May, Robert (1985).** *Logical Form*. Cambridge (MA): MIT Press.
- Moltzer, H.E. (1879).** *Floris ende Blancefloer*. Groningen : Wolters.
- Postma, Gertjan (1995).** *Zero Semantics*. Proefschrift. Universiteit Leiden.
- Postma, Gertjan (1999).** De negatieve polariteit van het syntactische ghe-partikel in het Middelnederlands, *Nederlandse Taalkunde* 4, 310-329.

- Postma, Gertjan (2000).** Negative Polarity and the Syntax of Taboo, voordracht gehouden op de conferentie "Perspectives on Negation", 25-27 Aug 1996, Groningen. Te verschijnen in: J. Hoeksema (2001), 281-329.
- Rizzi, Luigi (1991).** Residual Verb second and the WH-criterion. *Technical Reports in Formal and Computational Linguistics*, 2.
- Stoops, Y. (1971).** Iets over de dubbele ontkenning bij Willem Ogier. *Taal en Tongval* 23, 142-152.
- Stoett, F.A. ([1923] 1977).** *Middel nederlandse Spraakkunst - Syntaxis*, 3-de editie. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Taaldeman, Johan (1985).** "De soep is wel eetbaar maar niet etelijk". Over deverbatieven op -(e)lijk in de Vlaamse dialecten en het A.N. *Spektator* 15, 94-103.
- Tieken-Boon van Ostade, I. Gunnel Tottie & Wim van der Wurff (red.) (1999).** *Negation in the history of English. Topics in English linguistics* 26. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Verwijs, Eelco (1873).** *Bloemlezing uit Middel nederlandse dichters, Deel I : Diersage - Ridderpoezie*. Zutphen: Thieme.
- Weerman, Fred (1988).** Moet kunnen: Middel nederlandse zinnen zonder subject. *De Nieuwe Taalgids* 81, 289-310.
- Welschen, A.J. (1999).** *Duale syntaxis en polaire contractie : negatief gebonden of-constructies in het Nederlands*. Amsterdam : Stichting Neerlandistiek VU.
- Wouden, Ton van der (1993).** *De balansschikking - een logische analyse*, ms. Universiteit van Leiden.
- Wouden, Ton van der (1994).** *Negative Contexts*. Proefschrift, Universiteit van Groningen.
- Wurff, Wim van der (1997).** OV-volgorde in vijftiende-eeuws Engels proza. In: Ariane van Santen & Marijke van der Wal (red.) *Taal in tijd en ruimte*. Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden, 73-84.
- Wurff, W. van der (1999).** Objects of verbs in modern Icelandic and fifteenth-century English: A word order parallel and its causes. *Lingua* 109 (1999) 237-265.
- Zanuttini, R. (1997).** Negation and clausal structure - a comparative study of Romance Languages. Oxford: Oxford University Press.
- Zwart, J.W. (1992).** Dutch Expletives and Small Clause Predicate Raising. In: *Proceedings of the North East Linguistic Society (NELS)* 22, K. Broderick (red.), 477-491.
- Zwart, J.W. (1993).** *Dutch Syntax*. Proefschrift Universiteit van Groningen.
- Zwarts, F. (1986).** *Categoriale grammatica en algebraïsche semantiek: een onderzoek naar negatie en polariteit in het Nederlands*. Proefschrift, Universiteit van Groningen.

Boekbeoordelingen

René Dirven & Marjolijn Verspoor (reds.),
Cognitieve inleiding tot taal en taalwetenschap.
Leuven/Amersfoort: Acco, 1999. 326 blz., ISBN
90-334-4285-X, fl 54,50.

Onder redactie van René Dirven en Marjolijn Verspoor verscheen bij uitgeverij ACCO het boek *Cognitieve inleiding tot taal en taalwetenschap*. Dit werk vormt een brede introductie tot de theoretische taalkunde vanuit het perspectief van de cognitieve linguïstiek, een stroming in het huidige linguïstische denken die ervan uitgaat dat taal enkel adequaat beschreven kan worden in relatie tot principes van algemene cognitie (en niet als een autonome module, zoals in de Chomskyaanse taalbenadering). Het boek is tot stand gekomen in het kader van een Europees project, gefinancierd door het Socrates Bureau van de Europese Unie, en is de neerslag van een internationaal samenwerkingsverband. De tien hoofdstukken zijn dan ook niet allemaal door dezelfde auteurs geschreven maar telkens door één of meerdere auteurs die door eigen onderzoek een sterke expertise in het betreffende onderdeel van de taalkunde hebben verworven. Veel auteurs zijn bekende namen in de huidige gemeenschap van taalkundigen. In alfabetische volgorde: Johan De Caluwé, Dirk Geeraerts, Cliff Goddard, Stef Grondelaers, Ralf Pörings, Günter Radden, Willy Serniclaes, Marcello Soffritti, Wilbert Spooren, John Taylor, Ignacio Vazquez, Anna Wierzbicka en Margaret Winters. Deze internationale signatuur van het boek staat niet alleen borg voor kwaliteit, maar is tevens van belang met het oog op de toenemende internationalisering van het onderwijs. Een eerste versie van het boek werd in het Engels geschreven en is

daarna bewerkt en gepubliceerd in diverse Europese talen. Het doel is om het werk te publiceren in het Engels, Nederlands, Frans, Duits, Spaans, Italiaans en Grieks. De bedoeling daarbij is “de mogelijkheid te scheppen om studenten maximaal te laten profiteren van internationale uitwisselingsprogramma’s door te vertrekken van een gemeenschappelijke basis en een vlotte doorstroming van deze kennis bij het contact met andere talen en culturen te bevorderen” (p. VII van het Voorwoord).

Het boek is dus voornamelijk gericht op een publiek van studenten. Het gaat daarbij niet om studenten die zich in de taalkunde willen specialiseren – daarvoor is het boek te inleidend van aard – maar wel om studenten die in het kader van hun opleiding een brede introductie tot de taalkunde nodig hebben. Dit doelpubliek blijkt niet enkel uit de inhoud van het boek, maar ook uit de vormgeving. Het boek heeft een strakke opbouw, waardoor het gemakkelijk ingezet kan worden in een serie colleges. Elk van de tien hoofdstukken behandelt één afgerond geheel (b.v. lexicologie, morfologie), dat correspondeert met een deelgebied van de taalkunde. Door deze modulaire opbouw kunnen docenten desgewenst individuele hoofdstukken weglaten in hun lessenreeks. Ook binnen de hoofdstukken is een duidelijke structuur gevolgd, waarbij de kopjes en tussenkopjes veel houvast bieden aan studenten. Elk hoofdstuk wordt bovendien afgerond met een samenvatting, waarin de essentie van het hoofdstuk op een tweetal pagina’s wordt beschreven. Daarnaast krijgt de geïnteresseerde student suggesties voor bijkomende literatuur en volgt een reeks met taalkundige vraagstukken over het hoofdstuk. Aan de hand van die oefeningen (die niet altijd gemakkelijk zijn!) kunnen stu-

denten hun beheersing van de materie toetsen. Precies omdat de oefeningen een instrument zijn om te meten of de opgedane kennis niet enkel in declaratieve vorm beschikbaar is, maar tevens kan worden ingezet om concrete taalfeiten te bestuderen, zou ik elke docent die het boek gebruikt adviseren om van deze oefeningen daadwerkelijk gebruik te maken – en de studenten feedback te geven op hun antwoorden. In die zin dient het boek zich echt aan als een leerboek Taalkunde, d.w.z. een boek waarin je niet enkel leest over taal en taalkunde maar ook oefeningen (huiswerk) krijgt om te evalueren of je echt iets bijgeleerd hebt. Precies omdat deze transfer van (abstracte) linguïstische bagage uit de colleges naar het gebruik van die kennis bij (concrete) taalfeiten voor veel studenten niet voor de hand ligt, juich ik deze aanpak van de auteurs toe.

Over welke deelgebieden van de taal(kunde) wordt in dit boek gesproken? In hoofdstuk 1 gaat het over de cognitieve basis van de taal. Er wordt over drie types tekens gesproken: indexicale, iconische en symbolische tekens. Er wordt aangetoond dat de indexicale, iconische en symbolische principes op diverse wijzen in de taal vervlochten zijn. Voorts wordt ingegaan op lexicale en grammaticale categorieën, waarbij de prototypestructuur van een categorie aan bod komt. In hoofdstuk 2, dat over lexicologie gaat, wordt de relatie tussen woordvormen en woordbetekenissen behandeld. In vele gevallen (vrijwel alle gevallen volgens de cognitieve linguïstiek) roept een woordvorm verschillende, sterk aan elkaar gerelateerde betekenissen op. Een semasiologische benadering in de lexicologie bestudeert deze polysemie en laat zien dat woordbetekenissen radiale netwerken vormen (met een prototypische kern), waarbij de ene betekenis uit de andere kan worden afgeleid via een aantal principes. In een andere benadering vertrekt men vanuit de referent en gaat men na door welke woorden die benoemd kan worden. Hoewel deze onomasiologische benadering een totaal

ander perspectief biedt, wordt aangetoond dat er een sterke parallelle bestaat tussen de twee invalshoeken (b.v. de semasiologische noties “prototype” en “radiaal netwerk” corresponderen met de onomasiologische noties “basisniveau” en “woordveld”). In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de interne structuur van woorden, meer bepaald op de bouwstenen die overeenstemmen met de kleinste betekenisdragende elementen: de morfemen. De verschillende types morfemen worden besproken en de diverse woordvormingsprocessen: de afleiding en samenstelling, maar ook minder productieve processen als de conversie, de woordversmelting, enz. Er wordt tevens aangetoond dat gebonden affixen vaak relicten zijn van vroegere vrije morfemen. Een voorbeeld is het suffix *-loos*, dat afkomstig is van de Proto-Germaanse vorm **lausa*, die nu nog in woorden als *verliezen* en *verloren* herkenbaar is. In hoofdstuk 4 wordt het niveau van het individuele woord verlaten en komt de syntaxis aan bod. Hier wordt uitgelegd dat er een beperkt aantal gebeurenschema's zijn (b.v. zinschema, handelingsschema), die talig gerealiseerd worden met behulp van vijf zinspatronen (b.v. het intransitieve patroon, het complementpatroon). Hoofdstuk 5 behandelt de fonetiek en de fonologie. Er wordt beschreven hoe klanken tot stand komen en welke dimensies er nodig zijn om ze te beschrijven (plaats en wijze van articulatie, sonoriteit). Er wordt ook ingegaan op aspecten van distributie (vrije variatie, complementaire distributie) en op aspecten die zich boven het niveau van het foneem bevinden: syllabe, klemtoon, zinsintonatie. Ten slotte wordt aandacht besteed aan fonologische processen (b.v. assimilatie). Hoofdstuk 6 richt zich op het verband tussen taal en cultuur. De hypothese van het linguïstisch relativisme wordt behandeld en het concept van universele semantische primitieven, die gemeenschappelijk zijn aan alle talen, wordt besproken. Met een dergelijk universeel vocabularium zou men cultuurspecifieke woorden op een objectieve manier kunnen beschrij-

ven. In hoofdstuk 7 gaat het over pragmatiek. Daar wordt aangetoond dat uitspraken niet enkel moeten gezien worden in het licht van de logische begrippen waarheid en onwaarheid maar binnen het bredere kader van taaldaden. Met taal kan men iets meedelen, iets beloven, een bevel geven, enz. Taalgebruik is in grote mate een vorm van samenwerking om tot gemeenschappelijk begrip te komen. In die context past het coöperatieprincipe van Grice en de ermee verbonden maximes. Er wordt verder ingegaan op implicaturen en ten slotte komen ook beleefdheidsstrategieën aan bod (die sprekers gebruiken om ervoor te zorgen dat noch zij noch de hoorders hun gezicht verliezen). Hoofdstuk 8 gaat over tekstlinguïstiek. Daarin wordt beschreven via welke talige instrumenten men coherentie binnen een "tekst" (gesproken of geschreven) realiseert: door naar dezelfde entiteiten te blijven verwijzen (referentiële coherentie) of door naar eerdere/volgende segmenten in de tekst te verwijzen (relationele coherentie). Verschillende types coherentierelaties worden besproken. In hoofdstuk 9 gaat het over de historische linguïstiek. Daarin wordt het begrip taalvariatie verhelderd. In het bijzonder wordt duidelijk gemaakt dat variatie altijd en overal aanwezig is en een natuurlijk kenmerk van taalgebruik. Taalverandering is dus onvermijdelijk maar vereist wel dat grote groepen sprekers nieuwe elementen productief gebruiken. Tegelijk is een taalvariant vrij stabiel, wat bewezen wordt door de vele teksten uit de Middeleeuwen die we nog vrij goed kunnen lezen. Er wordt ingegaan op de reconstructie van prototalen, waarbij de wet van Grimm over de eerste Germaanse klankverschuiving aan de orde komt. Verschillende processen van taalverandering worden beschreven en ten slotte wordt ingegaan op het mechanisme dat verandering mogelijk maakt: de behoefte om op te vallen en het prestige dat een bepaalde taalvariant dan in een groep kan krijgen. Hoofdstuk 10, ten slotte, gaat over taaltypologie. Intuïtief weet men dat er veel talen zijn, maar hoe defi-

nier je het verschil tussen een dialect en een taal? Er zijn externe criteria om een taal af te bakenen (b.v. sociologische) maar er zijn ook taalinterne. Op basis van taalvergelijking trachten men de verwantschap tussen talen te onderzoeken en afhankelijkheidsrelaties in beeld te brengen (taalgroepen). Deze oefening leidt tot de idee van universalia, die in alle talen aanwezig zouden zijn. Kleurnamen en woordvolgorde zijn twee domeinen waarbinnen dit universaliaonderzoek vooral werd uitgevoerd. Ten slotte wordt nog ingegaan op de contrastieve linguïstiek.

Uit dit inhoudelijk overzicht zal duidelijk zijn dat het boek een brede waaier van subdisciplines in kaart brengt. Nochtans is het niet geschreven voor de geïnteresseerde leek, die graag wil weten waarom de studie van taal interessant kan zijn. In die zin valt het niet onder dezelfde rubriek als "Het taalinstinct" van Steven Pinker, waarin diverse aspecten van taal op een onderhoudende, niet-technische manier besproken worden. Het werk dient zich aan als een *leerboek* voor de (hopelijk even geïnteresseerde) student. Voor die student en voor de docent biedt het boek een panoramisch zicht op de taalkunde waar niets op af te dingen valt. De thema's zijn grondig behandeld, de opbouw is goed en hoewel verschillende auteurs aan het boek gewerkt hebben, is het geheel bijzonder coherent en blijkt er duidelijk een uniforme visie aan ten grondslag te liggen: de cognitivistische visie op taal (het concept van een radiaal netwerk komt bijvoorbeeld in diverse hoofdstukken terug).

Die visie houdt natuurlijk tegelijk een beperking in. Over de generatieve grammatica wordt bijvoorbeeld niet gesproken. In die zin geeft het boek geen objectief beeld van de huidige stand van zaken in de taalkunde en biedt het ook geen geschiedenis van de taalkunde zelf. Dat laatste was misschien toch wenselijk geweest in het kader van een inleiding tot de theoretische linguïstiek. Het kan geen kwaad dat studenten ook het bredere kader van de

diverse paradigma's zien en leren hoe de cognitivistische taalbenadering ontstaan is. Een dergelijk hoofdstuk zou een resolute en goed gemotiveerde keuze voor deze laatste benadering niet in de weg hebben gestaan.

Niettegenstaande de laatste kanttekening is mijn totaaloordeel van dit boek uiterst positief. Om alle reeds hierboven genoemde redenen acht ik het bijzonder geschikt als handboek voor een inleidende cursus tot de Algemene Taalkunde.

Dominiek Sandra

Craats, I. van de, *Conservation in the acquisition of possessive constructions. A study of second language acquisition by Turkish and Moroccan learners of Dutch.* Dissertatie KUB, Tilburg, 2000. ISBN 90-74029-14-0. Prijs fl 40,-

Op 6 december 2000 promoveerde Ineke van de Craats cum laude aan de Katholieke Universiteit Brabant op het proefschrift *Conservation in the acquisition of possessive constructions. A study of second language acquisition by Turkish and Moroccan learners of Dutch*. Zoals de titel aangeeft wordt hierin de verwerving van Nederlandse bezitsconstructies door Turkse en Marokkaanse volwassenen en kinderen onderzocht, een onderwerp waarnaar tot dusver weinig onderzoek is gedaan. Overigens geldt dat niet alleen voor de manier waarop volwassenen bezit uitdrukken in een tweede taal (T2), maar ook voor de verwerving van bezitsrelaties door kinderen in hun moedertaal (T1). Het is de grote verdienste van Van de Craats dat zij dit onderwerp op zeer consciëntieuze wijze heeft bestudeerd, wat interessante conclusies heeft opgeleverd. In wat volgt zal eerst een beschrijving worden gegeven van de opzet van het onderzoek, het theoretisch kader vanwaaruit het onderzoek heeft plaatsgevonden en van de belangrijkste

onderzoekresultaten. Op enkele van deze resultaten zal daarna verder worden ingegaan.

In het eerste hoofdstuk stelt Van de Craats twee algemene kwesties ten aanzien van taalverwerving aan de orde, die in de literatuur bekend staan als respectievelijk het *logische probleem* van taalverwerving (hoe is het mogelijk dat er taalverwerving plaatsvindt gelet op de beperkte informatie die input biedt) en het *ontwikkelingsprobleem*: hoe komt het dat de taalontwikkeling verloopt zoals deze verloopt? In haar dissertatie probeert Van de Craats deze vragen met betrekking tot de verwerving van bezitsconstructies door Turkse en Marokkaanse leerders van het Nederlands te beantwoorden. Het onderzoek heeft in een generatief kader plaatsgevonden, vanuit de in hoofdstuk 2 besproken *conservatiehypothese*, die veronderstelt dat kennis van de moedertaal het uitgangspunt vormt voor de verwerving van de tweede taal, waarbij verschillende onderdelen in de loop van het verwervingsproces door nieuwe worden vervangen. Om deze hypothese te toetsen heeft Van de Craats gebruik gemaakt van verschillende corpora, met name van het zogeheten ESF-corpus, waarbij in het kader van een project van de European Science Foundation data zijn verzameld van vier Turkse en vier Marokkaanse volwassen NT2-leerders. Daarnaast zijn data van kinderen bestudeerd uit corpora van collega-onderzoekers uit Tilburg (Van Helvert, Vermeer en Aarssen/Bos).

De verwerving van bezitsconstructies door deze informanten wordt op twee niveaus besproken. In de hoofdstukken 4-6 staan de bezitsconstructies in nominale groepen centraal, terwijl in de hoofdstukken 7-9 de possessieve constructies op zinsniveau worden beschreven. Op grond van de conservatiehypothese worden ten aanzien van de bezitsconstructies in nominale groepen de volgende voorspellingen gedaan:

- eerst wordt een 'kaal' NP-patroon gebruikt, waarbij Turken onder invloed van hun

Boekbeoordelingen

moedertaal de bezitter op de eerste plaats zetten (*vriend huis*) en Marokkanen op de laatste (*huis vriend*);

- vervolgens verschijnt een ‘uitspelpatroon’ waarbij Turken een aanwijzend voornaamwoord tussen bezitter en bezit plaatsen (*huis die vriend*) en een genitief vastgehecht aan de bezitter (*vriend-van huis*), terwijl Marokkanen *van* tussen bezit en bezitter plaatsen (*baas van hij*);
- aanvankelijk behoud van de parameterinstellingen van de moedertaal (voor Turken andere dan voor Marokkanen); analytische constructies (*de fiets van vader*) verschijnen eerder dan het ‘hidden construct’- patroon (*vader z’n fiets*), zowel bij Turken als Marokkanen.

Van de Craats ziet deze voorspellingen bevestigd voor de volwassen leerders, maar niet wat de laatste voorspelling betreft voor de kinderen.

Met betrekking tot de verwerving van possessieve constructies op zinsniveau, voorspelt de conservatiehypothese het volgende:

- het gebruik van een ‘kaal’ bezitter + bezitspatroon in de beginfase (*Belgin straf*);
- een ‘uitspelpatroon’, waarin bij Turken tegelijkertijd *van* en *hebben* verschijnen (*van ons ook zo thuis hebben*) en bij Marokkanen de locatieve voorzetsels *met* en *bij* (*ik met klein winkel*) en de combinatie *was* met vormen van *hebben* (*die was heeft 30 jaar*);
- *van* verschijnt eerder dan het koppelwerkwoord *zijn*;
- *hebben* verschijnt eerder dan het koppelwerkwoord *zijn*.

Deze voorspellingen komen uit voor de volwassen leerders, maar de laatste kon niet worden bevestigd voor met name de Turkse kinderen.

Het tiende en laatste hoofdstuk bevat de conclusies van het onderzoek en een discussie van de resultaten. Enkele opvallende uitkomsten van het onderzoek zijn de verschillen die tussen kinderen en volwassen zijn gevonden, het

gebruik van constructies die noch in de T1 noch in de T2 voorkomen en de belangrijke invloed van de moedertaal op het verwervingsproces.

De verschillen tussen volwassenen en kinderen houden volgens Van de Craats verband met de woorden waarop de leerders hun aandacht vestigen. Kinderen zouden meer geneigd zijn hun aandacht op functionele elementen te richten. Dat zou te maken hebben met een grotere gevoeligheid voor morfologische processen. Op de reden waarom dat het geval zou zijn, gaat Van de Craats echter niet in. De vraag rijst of verschil in de mate van sturing van het verwervingsproces hier ook niet van belang is. De zes- tot negenjarige kinderen uit het corpus van Vermeer bijvoorbeeld gingen naar school, in tegenstelling tot de informanten uit het ESF-project.

Een tweede opmerkelijke vondst is dat Turkse leerders een voor hen geheel nieuw patroon gebruiken dat noch in de T1 noch in de T2 voorkomt (maar wel in andere talen), te weten het dubbele-possessorpatroon: *zijn schoenen van de politieagent*. Ze doen dit op het moment dat ze zowel het analytische patroon (*de fiets van vader*) als het ‘hidden construct’-patroon (*vader z’n fiets*) gaan beheersen. Dat wijst er volgens Van de Craats op dat leerders nog steeds weten welke beperkingen en mogelijkheden UG hun biedt.

Waarin Turkse volwassenen en kinderen niet verschillen is de duidelijke T1-basis van de possessieve NP-constructies. Bij de Marokkaanse leerders komt de T1-structuur minder expliciet naar voren dan het geval was bij de Turkse leerders. Bij de verklaring van de verschillende ontwikkelingslijnen van Turkse en Marokkaanse leerders bij de verwerving van possessieve constructies wordt de betekenis van de conservatiehypothese duidelijk. Van de Craats laat zien dat de rol van de moedertaal groter is dan algemeen verondersteld. Weliswaar werd in de periode van de contrastieve-analysehypothese (o.a. James 1980) ook een belangrijke rol aan de invloed van de moedertaal toegekend, maar

al snel bleek dat de transferfouten van T2-leerders lang niet altijd op basis van een dergelijke analyse konden worden voorspeld (Ellis 1985). Met de dissertatie van Van de Craats wordt de rol van de moedertaal in ere hersteld, maar nu gebaseerd op een beproefd theoretisch kader en vanuit het nieuwe idee van conservatie. Hoewel deze opvatting in lijn is met het 'Full Access/Full Transfer Model' van Schwartz & Sprouse (1996), neemt Van de Craats daar ook afstand van in de zin dat in haar opvatting T2-leerders voortdurend gebruik maken van al hun talige kennis in plaats van dat zij kennis van het ene taalsysteem naar het andere overbrengen, zoals de term 'transfer' suggereert. De minutieuze analyses die Van de Craats heeft uitgevoerd, laten zien hoe gedetailleerd onderzoek naar een beperkt onderdeel van het tweede-taalverwervingsproces tot (her)nieuw(d)e inzichten in dat proces kan leiden. Na deze dissertatie kan niemand meer voorbijgaan aan de rol van de moedertaal binnen tweedetaalverwervingsonderzoek.

De uitkomsten van het onderzoek leiden ook tot praktische implicaties voor het NT2-onderwijs. Op de laatste pagina's van haar boek geeft Van de Craats daartoe een aanzet, zoals het aanbieden van naar taalgroep gedifferentieerd lesmateriaal en het aanbrengen van kennis bij docenten over de kenmerken van de moedertalen van hun leerders. Dergelijke wensen zijn niet van de een op de andere dag te realiseren, maar het doorlopen van de soms op het eerste gezicht onbegrijpelijke constructies waarmee het proefschrift rijkelijk is geïllustreerd, zou al tot het inzicht kunnen leiden dat de uitingen van NT2-leerders veel systematischer en verklaarbaarder zijn dan vaak wordt gedacht. Daarom hiervan enkele fraaie voorbeelden tot slot: *hullie papa van kleren, onze van broer, mijn vader Turkse winkel, hem vriend van hem en mijn vrouw oma andere man dochter.*

Folkert Kuiken

Bibliografie

- Ellis, R. (1985).** *Understanding second language acquisition*. Oxford, Oxford University Press.
- James, C. (1980).** *Contrastive analysis*. Harlow, Longman.
- Schwartz, B.D. & R.A. Sprouse (1996).** L2 Cognitive States and the Full Transfer/Full Access model. In: *Second Language Research* 12, 40-72.

Signalementen

Zoeken op internet

Het blijft een merkwaardig fenomeen: boekjes over internet. Waarom zou je moeten leren schrijven voor websites of leren zoeken in websites uit een boekje? Er zijn verschillende antwoorden mogelijk op die vraag. Je zou kunnen denken dat sommige soorten informatie makkelijker via het papier kunnen worden overgedragen dan via het beeldscherm. Je zou kunnen denken dat sommige informatie het waard is om de vluchtigheid van het net te boven te gaan en een plaatsje in de boekenkast te krijgen. Je zou kunnen denken dat het nu eenmaal moeilijker is geld te verdienen met een tekst op het net dan met een tekst op papier. Waarschijnlijk is het allemaal een beetje waar.

Toch heeft zo'n uitgave op papier ook nadelen. Dat geldt van de twee besproken boekjes het sterkst voor *Zoeken en vinden op internet*. Al zijn de ontwikkelingen de laatste tijd nogal vertraagd, nog steeds gaat alles op het internet razendsnel. Vooral in de wereld van de zoekmachines was op het moment dat dit boekje verscheen, al het een en ander veranderd. Op het moment dat deze recensie verschijnt, is er waarschijnlijk nóg meer veranderd; zoveel zelfs dat de waarde van dit boekje naar mijn inschatting tamelijk gering is. De favoriete zoekmachines zijn al geen favorieten meer, de manier waarop zoekmachines werken wordt steeds verbeterd.

Zoeken en vinden op internet is een deeltje in de zogenoemde FAQ-reeks (frequently asked questions, veelgestelde vragen) van de Sdu en beoogt kennelijk in compacte vorm antwoord te geven op vragen als: Welke soorten zoekma-

chine zijn er?, Hoe werken zoekmachines?, Kunnen zoekmachines alles vinden?, Waar kan ik het beste beginnen?, Ik zoek wat anders dan webpagina's, hoe werkt dat?, Hoe groot is het web?, Hoe betrouwbaar is het web? Het boekje is vlot, maar zakelijk geschreven door *de Volkskrant*-journalist Theo Stielstra.

Het boek *Webwijzer* heeft wat meer pretenties. De vormgeving en titel doen hun best om van dit boekje een internetevenknie te maken van de populaire *Schrijfwijzer* van Jan Renkema. Het boek verscheen in de zomer van 2000, op het hoogtepunt van de internethype, waar het leek alsof elk bedrijf wel uitgebreid op internet aanwezig móést zijn om serieus genomen te worden.

De *Webwijzer* is vooral gericht op zakelijke, informatieve websites en dat lijkt me ook te billijken. Mensen die anderssoortige websites (persoonlijke pagina's, amusement, enzovoort) willen maken, hebben geen adviezen nodig. Het boek bestaat uit zeven hoofdstukken (na een inleiding komen aan bod 'Welk doel heeft uw site?', 'Voor wie schrijft u?', 'De structuur van de site', 'Webpagina's schrijven', 'Soorten webpagina's: indeling en taalgebruik', 'Webstijl') en een begrippenlijst.

Toch valt de *Webwijzer* een beetje tegen en dat komt doordat er zo weinig bekend is over hoe je nu eigenlijk een goede webpagina schrijft, en vooral over hoe zulk schrijven nu eigenlijk verschilt van schrijven voor papier. De adviezen in de *Webwijzer* kunnen dan ook grofweg in tweeën worden gedeeld: (1) algemene schrijfadvies (vermijd passieve zinnen) zoals deze ook in de *Schrijfwijzer* staan of zouden kunnen staan, en (2) slagen in de lucht waar-

van het niet duidelijk is waar de auteurs zich precies op baseren ('De eerste alinea is kort: hij telt niet meer dan drie of vier zinnen. Een begin-alinea van rond de honderd woorden is op papier niet ongebruikelijk, maar op het scherm is dat veel te veel.') Naar mijn idee wordt er te weinig ruimte gelaten voor de gedachte dat het web nog steeds een heel nieuw medium is waar schrijvers nog grotendeels zelf moeten uitvinden wat werkt en wat niet. Teveel wordt de suggestie gewekt dat uit een ruime praktijk kan worden geput om nu al zinvolle adviezen te kunnen geven. Als het al ooit waar zal blijken te zijn dat schrijven voor het beeldscherm inderdaad uiteindelijk essentieel anders is dan schrijven voor papier.

Bibliografische gegevens: Eric Tiggeler en Rob Doeve. *Webwijzer*. Den Haag, Sdu Uitgevers, 2000. ISBN 905790724. Fl 39,90.
Theo Stielstra. *Zoeken en vinden op internet*. Den Haag, Sdu Uitgevers, 2001. ISBN 901209001. Fl 25,-

Marc van Oostendorp

Taalbewustzijn en taalonderwijs

Onder redactie van Lana J. White e.a. verscheen het boekje *Language awareness*, een internationaal verslag van 'taalbewustzijn' als een sleutelconcept in taalonderwijs, bedoeld voor docenten van moedertalen en vreemde talen. *Language Awareness* is een internationale beweging binnen het taalonderwijs. De docenten die deze filosofie verdedigen, hebben als doel dat leerlingen zich bewust worden van de manier waarop taal mensen beïnvloedt, en daar een kritische stelling tegenover leren innemen bij de taalvaardigheden lezen, schrijven, spreken en luisteren. De taallessen die zij verzorgen, zijn gebaseerd op recente wetenschappelijke inzichten die werden verkregen uit linguïstisch en pedagogisch onderzoek. Daarbij

spelen de omringende cultuur en literaire werken een belangrijke rol. Het verstandelijk begrijpen van taal is gebaseerd op een weloverwogen bewustzijn en niet op intuïtieve kennis en kan ook dienen voor het aanleren van andere talen. De taaldocenten die binnen de genoemde beweging werkzaam zijn, overstijgen de nationale grenzen en gebruiken dat wat zij waardevol vinden uit curricula van landen over de hele wereld.

Bibliografische gegevens: Lana J. White a.o. (eds.), *Language Awareness. A history and implementations*. Amsterdam, AUP, 2000. 107 blz. ISBN 90 5356 462 4. Fl 55,-.

Jan Nijen Twilhaar

Voer voor alfabeten

In het boek *Voer voor alfabeten* van Harman Hoetink zijn zijn taalcolumns gebundeld die de auteur elke week verstuurt in zijn TaalMail (www.taalmail.nl). Voor deze bundel werden de teksten bewerkt. De schrijver behandelt een groot aantal onderwerpen van zeer uiteenlopende aard. In 73 hoofdstukjes wordt ingegaan op allerlei aspecten van alliteratie, het verschil tussen denotatie en connotatie, het gebruik van afkortingen, de werking van 't kofschip, meervoudsvormen, enzovoort. *Voer voor alfabeten* is een leuk boek voor mensen die van taal houden.

Bibliografische gegevens: Harman A. Hoetink, *Voer voor alfabeten. Alles wat je al dacht te weten over taal*. 's-Gravenhage, BZZTôH, 2000. 160 blz. ISBN 90 5501 773 6. Fl 19,50.

Jan Nijen Twilhaar

Voornamen

Van het bekende boek *Prisma Voornamen* van J. van der Schaar, dat in 1964 voor het eerst ver-

Signalementen

scheen, is een herziene en uitgebreide editie uitgekomen. De bewerking die tot deze druk heeft geleid, werd uitgevoerd door Doreen Geritzen, die verbonden is aan het Meertens Instituut voor onderzoek en documentatie van Nederlandse taal en cultuur. Zij voorzag dit boek van een inleiding met achtergronden over de voornaamgeving. Er zijn ruim 20.000 voornamen opgenomen, die alle voorzien zijn van een verklaring en de betekenis. Daarbij wordt bij een aantal namen de streek vermeld waar zij voorkomen. Verder gaan sommige namen vergezeld van informatie over bekende naamdraggers. Via literatuur, film en televisie zijn er de laatste decennia veel namen aan onze voornamenschat toegevoegd, vooral uit het Angelsaksische taalgebied. Deze voortdurende uitbreiding heeft ervoor gezorgd dat dit voornamenboek inmiddels aan zijn 26^{ste} druk toe is.

Bibliografische gegevens: J. van der Schaar, *Prisma Voornamen*. Utrecht, Het Spectrum 2000. 415 blz. ISBN 90 274 6820 6. Fl 31,95.

Jan Nijen Twilhaar

Vrouwen in bijbelvertalingen

Wie kijft die blijft is een piepklein boekje, dat geschreven werd door Anneke de Vries. De auteur, die taalkundige en theoloog is, constateert dat bijbelvertalers hun eigen man/vrouwstereotypen meegeven aan hun vertaalde teksten. Zij laat dit zien aan de hand van recente Nederlandse vertalingen van bekende en minder bekende fragmenten van oudtestamentische teksten. Het is frappant om te constateren dat waar de brontekst neutraal is, de vertalers stereotypen toevoegen. Waar de bijbel zelf stereotiep is, wordt deze stereotypie nog eens door de vertalers versterkt. Zo is de titel van dit boek geïnspireerd door het onvergetelijke proces van koning Salomo, waarin zijn grote wijsheid tot uitdrukking komt als hij opdracht geeft het kind in tweeën te hakken waarvan twee vrouwen

beweren de moeder te zijn, om de strijdende partijen elk een deel te geven: de ware moeder smeekt de koning het kind in leven te laten en het dan maar aan de andere vrouw te geven, terwijl de andere vrouw aangeeft dat de opdracht van de koning maar uitgevoerd moet worden. Waar de bron de zinsnede 'zo spraken zij' gebruikt (een eigenlijk te neutrale omschrijving van wat vermoedelijk toch een heftige woordenwisseling moet zijn geweest), roepen de verschillende vertalers onnodige negatieve associaties op: 'en zo ruzieden zij maar door', 'zo stonden ze ruzie te maken', 'toen ze zo aan het bekvechten waren', 'zo krakeelden zij', en 'zo bleven ze maar kijken'.

Bibliografische gegevens: Anneke de Vries, *Wie kijft die blijft. Vrouwen in bijbelvertalingen*. Amsterdam/Antwerpen, Veen, 2000. 63 blz. ISBN 90 204 5694 6. Fl 14,90.

Jan Nijen Twilhaar

Uit de tijdschriften

De rubriek Uit de tijdschriften geeft kort weer wat er in andere tijdschriften op het gebied van de taalkunde is verschenen. Momenteel worden in deze rubriek de volgende tijdschriften besproken: *Anéla*, *Driemaandelijks Bladen*, *Leuvense Bijdragen*, *Naamkunde*, *Nederlands van Nu*, *Neerlandica Extra Muros*, *Ons Erfdeel*, *Onze Taal*, *Spiegel*, *Southern African Linguistics and Applied Language Studies*, *Taal en Tongval*, *Taalkundig Bulletin*, *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, *VDW-berichten*, *De Woordenaar*. Uitgevers van niet vermelde taalkundige periodieken die hun tijdschrift besproken willen zien, wordt verzocht contact op te nemen met de redacteur van deze rubriek:

Dr. J. Nijen Twilhaar, Oerdijk 35, 7433 AG Schalkhaar, tel.: 0570-608080
e-mail: jnt@xs4all.nl

Anéla

2001, nr. 2

Deze aflevering bevat lezingen die in 2001 werden gehouden op de door ANELA georganiseerde voorjaarsstudiedag *Onderzoek Ontmoet Onderwijs*, waarop de interactie tussen theorie en praktijk werd belicht. De bundel bevat onder meer artikelen van Ineke van de Craats (*De derde persoon. Eerste- en tweede-taalverwerving vergeleken*) en Elisabeth van der Linden, Paul Bogaards, Tine Greidanus, Lydius Nienhuis en Tom de Wolf (*Diepe woordkennis als maat voor algemene Taalvaardigheid?*).

Leuvense Bijdragen

90 (2001), nrs. 1-3

Deze driedubbele aflevering bevat zeventien Duitstalige bijdragen. Het gaat om de bewerkingen van lezingen die werden gehouden van 5-7 april 2000 aan de Universiteit van Leuven op het internationale colloquium *Religiösen Drama*

des deutschen Mittelalters, waarbij het Middelnederduitse *Redentiner Osterspiel* (1464) centraal stond.

Neerlandica Extra Muros

39 (2001), nr. 3

Deze aflevering bevat onder meer een artikel van Frans Hinskens over *Hypocoristische vormen en reductievormen in het hedendaagse Nederlands*.

Verder zijn er bijdragen in de vaste rubrieken *Besprekingen en aankondigingen* en *Column*.

Nederlands van nu

49 (2001), nr. 4

Het vierde nummer van deze jaargang begint met een artikel van Katrien Deygers en Vicky Van Den Heede over Belgisch-Nederlandse 'klassiekers' in de woordenschat: *Over frigo's, briquets en regenschermen*. In *Schrijft Knack Belgisch?* (3) neemt Siegfried Theissen het taalge-

Uit de tijdschriften

bruik van het tijdschrift *Knack* onder de loep, waarin telkens terugkomende lexicale afwijkingen van het Standaardnederlands voorkomen. Verder bevat dit nummer een bijdrage van Frans Debrabandere over geheimtaal: *Spreekt u p-taal?* en een artikel van Siegfried Theissen over dubbelvormen van sterke werkwoorden: *Haar ogen verrieden/verraadden haar*.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Ons Erfdeel

44 (2001), nr. 4

Het laatste nummer van deze jaargang wordt geopend met een artikel van René Appel over Nederlands als tweede taal: *“Taal Nederland is moeilijk”*. In de rubriek *Taal- en cultuurpolitiek* gaat Anton Claessens in op het Nederlands-Vlaams megaproject Het Corpus Gesproken Nederlands.

Onze Taal

70 (2001), nr. 9

Het septembernummer begint met een bijdrage van Frank Jansen, waarin hij een blik werpt op de Nederlandse taalcolumns: *“Taal is vooral ook léúk”*. Het artikel van Marc van Oostendorp is gewijd aan *Zingen in gebarentaal*. Jan Erik Grezel heeft een interview met dr. F. de Tollenaere. In haar rubriek *Etymologica* gaat Noline van der Sijs in op de in de verte aan het Nederlands verwante talen waarvan veel oude teksten bewaard zijn gebleven. In *Van Aardenburg tot Zwijndrecht [2]* bekijkt Ewoud Sanders uitdrukkingen met een woordspeling op een plaatsnaam. In *Hoe braaf is braaf?* onderzoekt Hans Heestermans veranderende woordbetekenissen.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 10

Deze aflevering begint met twee bijdragen in de serie *Taalmythen*. De communicatieadviseur Charles den Tex beweert: *Vaag Nederlands rukt op*. Volgens Riemer Reinsma geldt dat alleen voor de wereld van de politiek: *Een eiland van vaagheid in een oceaan van duidelijkheid*. Jaap de Jong heeft een interview met de classicus Piet Gerbrandy over diens Quintilianus-vertaling, die verscheen onder de titel *De opleiding tot redenaar*. Jan Renkema, Emmy Vallen en Hans Hoeken bekeken verschillen in betekenisnuance tussen Nederlandse en Engelse termen: *Tuinapparatuur of garden equipment?* In *Een standbeeld voor Lambert ten Kate* gaan Jan Noordegraaf en Marijke van der Wal in op de heruitgave van deze achttiende-eeuwse taalkundige pionier. Susanne van der Kleij en Marc van Oostendorp hebben een interview met de kersverse hoogleraar Marinel Gerritsen. Ewoud Sanders verdiept zich in zijn bijdrage *Een telegram uit Darmstadt* in uitdrukkingen met een woordspeling op een geografische naam.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 11

Het novembernummer van deze jaargang is gewijd aan het thema ‘Nederlands digitaal’. De eerste bijdrage is van Herbert Blankesteyn en gaat over de handicaps van de computer: *De computer spreekt tegen*. In zijn artikel *‘Dat heb ik helemaal niet gezegd!’* belicht Helmer Strik de prestaties van de spraakherkenner. Peter-Arno Coppen heeft een interview met drie hoogleraren computerlinguïstiek. De bijdrage van Wilbert Spooren, *De computer leert lezen*, gaat over automatische tekstsamenvatting en de betekenis van woorden. Theo Stielstra onderzocht de taalgevoeligheid van zoekmachines: *Aan een half woord genoeg?* De bijdrage van Marc van Oostendorp gaat over de mogelijkheden om teksten te (de)coderen met de computer: *Een*

moord beramen met vakantiekiekjes. Jan Erik Grezel bekeek de taal- en spraaktechnologie in het talenonderwijs: *Een praatjesmaker met een spraakgebrek*. Verder is er in deze aflevering een bijdrage van Harry Cohen over de vraag wat taalpuristen nu eigenlijk willen: *Smetteloois Nederlands*. Nicoline van der Sijs zet in haar rubriek *Etymologica* haar overpeinzingen voort op het gebied van de aan het Nederlands verwante talen, waarbij deze keer de naaste verwanten aan de beurt zijn.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Nr. 12

In de laatste aflevering van deze jaargang gaat Ewoud Sanders in op namen van munten in uitdrukkingen: *Tot de laatste stuiver*. De bijdrage van Ada van der Linden gaat over bijnamen van onze verdwijnende munten en biljetten: *Afscheid van piek, joet en geeltje?* Ton den Boon vraagt zich in Zalmkit, frontloading en eurokwartje af of de eurowoorden toekomst hebben. In *Het taaljaar 2001* geeft een aantal taalgebruikers zijn mening over enkele taalkwesties. In de bijdrage die volgt onder dezelfde titel zetten Marc van Oostendorp en Kees van der Zwan de belangrijkste taalgebeurtenissen van het afgelopen jaar op een rij. In zijn artikel "Is het Zeeuws minder waard dan het Limburgs" laat Marc van Oostendorp twee jonge Zeeuwen aan het woord over de positie van hun streektaal.

Verder zijn er de kleinere bijdragen en de vaste rubrieken.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

116 (2000), nr. 4

De laatste aflevering van deze jaargang begint met een artikel van Wim van Anrooij en Els Ruijsendaal over *Honderdvijftien delen* Tijdschrift voor Nederlands(ch)e taal- en letterkunde (1881-1999).

Verder zijn er bijdragen in de vaste rubrieken.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde

117 (2001), nr. 1

Het eerste nummer van deze jaargang bevat een artikel van Cor van Bree over *De morfologie van het Stadsfries (I)*.

In de rubriek *Boekbeoordelingen* vinden we onder meer een recensie van de volgende twee werken: A. Welschen: *Duale syntaxis en polaire contractie. Negatief gebonden of-constructies in het Nederlands* (door Ad Foolen) en J.A. Pardoën: *Interpretatiestructuur. Een onderzoek naar de relatie tussen woordvolgorde en zinsbetekenis in het Nederlands* (door E. Elffers).

Verder zijn er bijdragen in de vaste rubrieken.

Nr. 2

De tweede aflevering van deze jaargang bevat een vervolgartikel van Cor van Bree over *De morfologie van het Stadsfries (II)*.

In de rubriek *Boekbeoordelingen* vinden we onder meer een recensie van het volgende werk: A. A. Weijnen: *Oude woordlagen in de zuidelijk-centrale dialecten* (door W.J.J. Pijnenburg).

Verder zijn er bijdragen in de vaste rubrieken.

De Woordenaar

5 (2001), nr. 2

In deze aflevering vinden we een artikel van Johan Gerritsen, getiteld *Antedatering*, over antedateringen bij de tweede druk van het *Van Dale Etymologisch Woordenboek*.

Verder bevat dit nummer enkele boekbeoordelingen.

Ontvangen boeken

Priscilla Heynderickx, *Relationele adjectieven in het Nederlands*. Berchem, Lessius Hogeschool, 2001. 267 blz. ISBN 90 804438 7 5. EUR 19.

Jozef Deleu e.a. (red.), *The Low Countries. Arts and Society in Flanders and the Netherlands 2001*, no. 9. Rekkem, Stichting Ons Erfdeel, 2001. 320 blz. ISBN 90 75862 54 7. Fl 85,-.

H. Cromptvoets, *Woordenboek van de Limburgse dialecten*. I: Agrarische terminologie. Aflevering II: rundvee, melk en boter, veeteelt algemeen. Assen, Van Gorcum, 2001. XVI + 212 blz. ISBN 90 232 3653 X. Fl 60,-.

Gerard Elshout e.a. (red.), *Perspectieven voor de internationale neerlandistiek in de 21^{ste} eeuw*. Woubrugge, IVN, 2001. 457 blz. ISBN 90 72870 06 9 1. Fl 39,67 / BEF 725 / EUR 18.

Guy Janssens (red.), *Welk nieuw profiel voor de studie Nederlands?* Leuven/Leusden, Acco, 2001. 108 blz. ISBN 90 334 4831 3.

Emile Bode, *Oneliners en soundbites. De onstuitbare opmars van het Engels*. 's-Gravenhage, BZZTôh, 2001. 160 blz. ISBN 90 5501 884 8. Fl 19,85.

Bas Hageman, *Barbarismen woordenboek. Hoe Nederlands is uw Nederlands nog?* Amsterdam/Antwerpen, Veen, 2001. 224 blz. ISBN 90 204 5737 3. Fl 36,90.

H.H.A. van de Wijngaard, *Woordenboek van de Limburgse dialecten*. II: Niet-Agrarische vakterminologieën, aflevering 12. Assen, Van Gorcum, 2001. XXXII + 248 blz. ISBN 90 232 3732 3. Fl 85,-.

Cor Hoppenbrouwers en Geer Hoppenbrouwers, *De indeling van de Nederlandse streek-talen. Dialecten van 156 steden en dorpen geklasseerd volgens de FFM*. Assen, Van Gorcum, 2001. VIII + 212 blz. ISBN 90 232 3731 5. Fl 49,95.

Genootschap Onze Taal, *Pierewaaien. Wat weet u over de herkomst van onze woorden?* Den Haag, Sdu, 2001. 168 blz. ISBN 90 12 08991 3. Fl 26,44.

Wim Klooster, *Grammatica van het hedendaags Nederlands. Een volledig overzicht*. Den Haag, Sdu, 2001. 412 blz. ISBN 90 12 09024 5. Fl 77,12.

Ariane van Santen en Johan De Caluwe, *Gezocht: functiebenamingen (M/V). Wegwijzer voor het gebruik van Nederlandse functiebenamingen*. Den Haag, Sdu, 2001. 136 blz. ISBN 90 12 09291 4. Fl 27,55.

Pim Oosterheert, *De breinbaas van Bommelstein. Over de wereld van Marten Toonder*. Den Haag, Sdu, 2001. 88 blz. ISBN 90 12 09292 2. Fl 19,95.

Ton den Boon, *Stijlfiguren*. Den Haag, Sdu, 2001. 166 blz. ISBN 90 12 09290 6. Fl 41,75.

Nico Lemmers, *Spelen met spreuken. Spreuken voor managers*. Utrecht, LEMMA, 2001. 224 blz. ISBN 90 5189 916 5. Fl 42,97.

Nelleke Moser, *De strijd voor rhetorica. Poëtica en positie van rederijkers in Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland tussen 1450 en 1620*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2001. 287 blz. ISBN 90 5356 489 6. Fl 55,-.

Ontvangen boeken

H. Scholtmeijer, *Woordenboek van de Overijsselse Dialecten*. Het Huis – B. Kampen, IJsselacademie, 2001. 144 blz. ISBN 90 6697 128 2. Fl 19,95.

Eva Tol-Verkuyl, *Fundamenten voor taalbeschouwing. Een synthese van opvattingen over het gebruik van taalkundige kennis in het taalonderwijs*. Bussum, Coutinho, 2001. 627 blz. ISBN 90 6283 274 1. Fl 95,-.

Nicoline van der Sijs, *Chronologisch woordenboek. De ouderdom en herkomst van onze woorden en betekenissen*. Amsterdam, Veen, 2001. 1162 blz. ISBN 90 204 2045 3. Fl 125,-.

